

"10 numaralı" emirle, ahali yedinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla kağı arabalarının bilûmum teçhizat ve hayvanlarıyla beraber ve binek ve topkeşan hayvanat, ester ve mekâri hayvanatı, deve ve merkep miktarlarının yüzde yirmisine vaziyet ettirdim.

Efendiler, emirlerimin ve tebliğatımın temini icrası için, teşkil ettiğim İstiklâl Mahkemelerini Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir muntakalarına gönderdim. Ankarada da bir mahkeme buldurdum.

Ondan sonra Efendiler, 12 Ağustos 1337 günü, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleriyle beraber Polatlıda cephe karargâhına gittim.

Düşman ordusunun cephemize temas ederek sol cenahımızdan ihata edeceğine hüküm vermiştik. Tedabir ve tertibatımızı kemali cesaretle bu noktai nazardan aldurdum. Vakayi, isabetimizi gösterdi. Düşman ordusu, 23 Ağustos 1337 de ciddî olarak cephemize temas ve taarruza başladı. Birçok kanlı ve buharanlı safhalar ve dalgalı oldu. Düşman ordusunun faik grupları, hattı müdafamızın birçok parçalarını kırdılar. Bu suretle ilerliyen düşman aksamının karşısına, kuvvetlerimizi yetiştirdik.

Meydan muharebesi, 100 kilometrelik cephe üzerinde cereyan ediyordu. Sol cenahımız, Ankaranın elli kilometre cenubuna kadar çekilmişti. Ordumuzun cephesi, garba iken cenuba döndü, arkası Ankaraya iken şimale verildi. Tebdili cephe edilmiş oldu. Bunda hiç beis görmedik. Hatta müdafaalarımız, kısım kısım kırılıyordu. Fakat derakap kırılan her kısım, en yakın bir mesafede yeniden tesis ettiriliyordu. Hattı müdafaaya çok raptı ümit etmek ve onun kırılmasiyle, ordunun büyüklüğü ile, mütenasip, uzun mesafe geriye çekilmek nazariyesini kırmak için memleket müdafaasını başka bir tarzda ifade ve bu ifademde ısrar ve şiddet göstermeyi faydalı ve müessir buldum. Dedim ki: "Hattı müdafaaya yoktur, sathı müdafaaya vardır. O sath, bütün vatandır. Vatanın, her karış toprağı, vatandaşın kanile ıslanmadıkça terkölünamaz. Onun için küçük, büyük her cüzütam, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her cüzütam, ilk durabildiğı noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki cüzütamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüzütamlar, ona tâbi olamaz. Bulunduğı mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur."

İşte ordumuzun her ferdi, bu sistem dahilinde, her hatvede azamî fedekârlığını göstermek suretile, düşmanın faik kuvvetlerini imha ederek, yıpratarak nihayet onu, taarruzuna devam kabiliyet ve kudretinden mahrum bir hale getirdi.

Muharebe vaziyetinin bu safhasını ihtisas eder etmez, derhal bilhassa sağ cenahımızla Sakarya nehri şarkında, düşman ordusunun sol cenahına ve müteakiben cephenin mühim aksamında mukabil taarruza geçtik. Yunan ordusu mağlûp ve ricate mecbur oldu. 13 Eylül 1337 günü Sakarya nehrinin şarkında düşman ordusundan eser kalmadı. Bu suretle 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar, bugünler de dahil olmak üzere, yirmi iki gün ve yirmi iki gece bilâ-fasıla devam eden, Sakarya Melhamei Kübrası, yeni Türk Devletinin tarihine; cihan tarihinde ender olan büyük bir meydan muharebesi misali kaydetti.

Muhterem Efendiler, Başkumandanlık vazifesini filen deruhte ettiğim zaman, Meclise ve millete behemehal muvaffak olacağımıza dair kat'î olan kanaatimi arz ve ilân etmekle ve bu kanaatimi bütün haysiyeti mevcudiyetimi ortaya

"10 numaralı" emirle, halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla kağı arabalarının bütün donatımı ve hayvanlarıyla birlikte ve binek ve topçeker hayvanlar, katır ve yük hayvanlarının, deve ve eşeklerin yüzde yirmisine el koydurdum.

Efendiler, emirlerimin ve bildirimlerimin yerine getirilmesini sağlamak için, kurduğum İstiklâl Mahkemelerini Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir bölgelerine gönderdim. Ankarada da bir mahkeme buldurdum.

Ondan sonra Efendiler, 12 Ağustos 1921 günü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleriyle birlikte Polatlıda cephe karargâhına gittim.

Düşman ordusunun cephemize kadar ilerleyerek sol kanadımızdan kuşatacağı yargısına varmıştı. Bu görüşe dayanarak hiç çekinmeden gerekli önlemleri aldurdum düzenlemeleri yapturdum. Olaylar, görüşümüzün yerinde olduğunu gösterdi. Düşman ordusu, 23 Ağustos 1921 de ciddî olarak cephemize doğru ilerleyip saldırmaya başladı. Birçok kanlı ve bunalmı evreler ve dalgalı oldu. Düşman ordusunun üstün grupları, savunma çizgimizin birçok parçalarını kırdılar. Böylece ilerliyen düşman bölümlerinin karşısına, kuvvetlerimizi yetiştirdik.

Meydan savaşı, 100 kilometrelik cephe üzerinde oluyordu. Sol kanadımız, Ankaranın elli kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordumuzun yönü, batıya iken güneye döndü, arkası Ankaraya iken kuzeye verildi. Yön değiştirilmiş oldu. Bunda hiç sakınca görmedik. Savunma hattımız (çizgimiz), kısım kısım kırılıyordu. Ama kırılan her bölüm hemen, en yakın uzaklıkta yeniden kuruluyordu. Savunma hattına çok umut bağlamak ve onun kırılmasiyle, ordunun büyüklüğü ile, orantılı, uzaklıkta geriye çekilmek kuramını kırmak için memleket savunmasını başka türlü anlatmayı ve bunda kesinlikle direnmeyi ve sert davranmayı yararlı ve etkili buldum. Dedim ki: "Savunma çizgisi yoktur, savunma alanı vardır. O alan, bütün vatandır. Vatanın, her karış toprağı, vatandaşın kanile ıslanmadıkça, düşmana bırakılamaz. Onun için küçük, büyük her birlik, bulunduğu mevziden atılabilir. Ama küçük, büyük her birlik, ilk durabildiğı noktada, yeniden düşmana karşı cephe kurup savaşmaya devam eder. Yanındaki birliğin çekilmek zorunda olduğunu gören birlikler, ona bağlı olamaz. Bulunduğı mevzide sonuna kadar direnip dayanmak zorundadır."

İşte ordumuzun her bireyi, bu kurala uyarak, her adımda en büyük özveri göstererek, düşmanın üstün kuvvetlerini yok ederek, yıpratarak sonunda onu, saldırısını sürdürmek yetenek ve gücünden yoksun bir duruma getirdi.

Savaş durumunun bu evresini sezinler sezinlemez, hemen özellikle sağ kanadımızla Sakarya nehri doğusunda, düşman ordusunun sol kanadına ve sonra da cephenin önemli bölümlerinde karşı saldırıya geçtik. Yunan ordusu yenildi ve çekilmek zorunda kaldı. 13 Eylül 1921 günü Sakarya nehrinin doğusunda düşman ordusundan iz kalmadı. Böylece 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar, bugünler de içinde olmak üzere, yirmi iki gün ve yirmi iki gece aralıksız süren, Sakarya Melhamei Kübrası,* yeni Türk Devletinin tarihine; dünya tarihinde benzeri az bulunan büyük bir meydan savaşı örneğini yazdı.

Muhterem Efendiler, Başkomutanlık görevini edimli olarak üzerime aldığım zaman, Meclise ve millete yüzdeyüz başarılı olacağımız yolundaki kesin inancımı bildirip ilân etmekle ve bu inancımı bütün onurumu ortaya atarak pekiştir-

* Melhame-i Kübrâ: Çok büyük ve kanlı savaş

Cephe karargâhına hareket

Hattı müdafaaya yoktur, sathı müdafaaya vardır

Cephe karargâhına gidiş

Savunma çizgisi yoktur, savunma alanı vardır

atarak teyit eylemekle, ilk manevî vazifemi yapmış olduğumu zannederim. Ondan sonra maddî, mühim vazifelerim de vardı. Onlardan biri, harp ve muharebe karşısında millete aldırmağa mecbur olduğum vaziyet idi.

Bütün Türk milletini, cephe bulunan ordu kadar fikren, hissen ve filen muharebe ile alâkadar etmeli idim

Malûmunuzdur ki, harp ve muharebe demek; iki milletin, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün mevcudiyetler ile ve bütün mameleklerle, bütün maddiyet ve maneviyetlerle yekdiğerile karşı karşıya gelmesi ve birbirile vuruşması demektir. Binaenaleyh, bütün Türk milletini, cephe bulunan ordu kadar fikren, hissen ve filen alâkadar etmeli idim. Millet efradı, yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silâhla vuruşan muharip gibi, kendini vazifedar hissederek, bütün mevcudiyetini mücadeleye hasredecekti. Bütün maddî ve manevî varlığını, vatan müdafaasına hasretmekte teenni ve müsamaha gösteren milletler, harp ve muharebeyi cidden göze almış ve başarabileceklerine kani olmuş addedilemezler.

İstikbal harplerinin yegâne muvaffakiyet şartı da, en ziyade bu arzettiğim hususta mündemiç olacaktır. Daha şimdiden Avrupanın büyük askerî milletleri, bu tarzı hareketi kanun haline getirmeye başlamışlardır. Biz, başkomandan olduğumuz zaman, Meclisten bir müdafaai memleket kanunu talep etmedik. Fakat Meclisten aldığımız salâhiyetle, aynı maksadı temin etmek için, kanun mahiyetinde olan muayyen emirlerle maksadın teminine çalıştık. Millet, bundan sonra, bugüne kadar olan tecarübü de, nazarı tetkikten geçirerek aziz vatani, gayrikabili taarruz bulunduran esbap ve şeraiti, daha vâsi ve daha vazih ve daha kat'î bir surette tespit eder.

Büyük Millet Meclisince bana Müşür rütbesile Gazi unvanı verilmesi

Efendiler, diğer bir vazifem de, ordu içinde muharebe safları arasında bizzat muharebeye temas etmek ve bizzat mücadeleyi idare etmektir. Bunu da istitaatim derecesinde, hatta bir kaza neticesi olarak sol kaburga kemiklerimden biri kırılmış olmasına rağmen, hüsnü ifaya hasrı mevcudiyet eylediğimi zannederim. Sakarya muharebesi neticesine kadar, bir rütbei askeriyeyi haiz değil dim. Ondan sonra, Büyük Millet Meclisince Müşür rütbesile Gazi unvanı tevcih edildi. Osmanlı Devletinin rütbesinin, yine o devlet tarafından alınmış olduğu malûmdur.

Fransa Hükümeti ile temas ve Ankara İtilâfnamesi

Efendiler, Sakarya muzafferiyetinden sonra, garp ile olan müspet ve neticeli temas ve münasebetimizi, Ankara İtilâfnamesi teşkil eder. Bu İtilâfname, Ankarada, 20 Teşrinievvel 1337 de imza edilmiştir. Bu hususta mücmel bir fikir vermek için, kısa bir izahta bulunayım.

Bekir Sami Bey Heyeti Murahhasının, gittiği Londra Konferansını müteakıp, malûmunuz olduğu veçhile İkinci İnönü zaferile neticelenen Yunan taarruzu, bertaraf edilmişti. Bir zaman için, askerî vaziyette sükûn hâsıl oldu. Rusya ile Moskova Muahedesi aktedilmiş ve şarktaki vaziyetimiz vuzuh kespetmişti. İtilâf Devletlerinden de millî esasatımıza riayetkâr olabileceklerle, anlaşmak şayanı arzu mütalea edilmekte idi. Bilhassa, Adana, Ayıntap ve havalisini ecebî işgalinden kurtarmak bizce mühim görülmekte idi.

Muhtelif esbaptan dolayı, Suriyeden maada bu bahsettiğim vilâyetlerimizi tahtı işgalinde bulunduran Fransızların da, bizimle anlaşmaya mütemayil oldukları, anlaşılmakta idi. Gerçi, Bekir Sami Beyin mösyö Briand'la yaptığı, hükümeti milliyemizce gayrikabili kabul İtilâfname, reddolunmuş idise de, ne Fransızlar ve ne de biz, idamei muhasamata hahişker bulunmuyorduk. Bu sebeple

mekle, ilk tinsel ödevimi yapmış olduğumu sanırım. Ondan sonra nesnel, tinsel önemli ödevlerim de vardı. Onlardan biri, savaş ve çarpışmalar karşısında millete aldırmağa mecbur olduğum durumdu.

Bilirsiniz ki, savaş ve savaşa demek; iki milletin, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün varlıklarıyla ve bütün mallarıyla, bütün nesnel ve tinsel güçleriyle birbiriyle karşı karşıya gelmesi ve birbirile vuruşması demektir. Bunun için, bütün Türk milletini, cephe bulunan ordu kadar düşüncesi ve duygusuyla ve edimli olarak savaşla ilgilendirmeliydim. Millet bireyleri, yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silâhla vuruşan savaştı gibi, kendini görevli bilerek, bütün varlığını savaşa verecekti. Bütün nesnel ve tinsel gücünü, yurt savunmasına vermekte gevşek davranan ve yersiz hoşgörü gösteren milletler, savaş ve savaşı gerçekten göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılmazlar.

Gelecekte savaşların tek başarı koşulu da, en çok bu söylediklerimin içindedir. Daha şimdiden Avrupanın askerlikçe büyük milletleri, bu tutumu kanun haline getirmeye başlamışlardır. Biz, Başkomutan olduğumuz zaman, Meclisten bir ülke savunması yasası istemedik. Ama Meclisten aldığımız yetkiyle, aynı amacı sağlamak için, kanun niteliğinde olan belirli emirlerle amacı gerçekleştirmeye çalıştık. Millet, bundan sonra, bugüne kadar olan deneyimleri de, gözden geçirip inceleyerek aziz vatani, saldırılmaz duruma getirecek önlem ve koşulları, daha geniş ve daha açık ve daha kesin olarak saptar.

Efendiler, başka bir görevim de, ordu içinde, savaşan birlikler arasında kendim çarpışmalara katılmam ve savaş kendim yönetmem idi. Bunu da gücüm yettiğince, dahası bir kaza sonucu olarak sol kaburga kemiklerimden biri kırılmış olmasına bakmadan, iyi yapmaya bütün varlığım ile çalıştığımı sanırım. Sakarya savaşının sonuna kadar, bir askerî rütbem yoktu. Ondan sonra, Büyük Millet Meclisince Mareşal rütbesile Gazi sanı verildi. Osmanlı Devletinin rütbesinin, yine o devlet tarafından alınmış olduğunu bilirsiniz.

Bütün Türk milletini, cephe bulunan ordu kadar düşünce ile duyguyla ve edimli olarak savaşla ilgilendirmeliydim

Büyük Millet Meclisince bana Mareşal rütbesile Gazi sanı verilmesi

Efendiler, Sakaryada zafer kazandıktan sonra, batı ile olan olumlu ve verimli buluşma ve görüşmelerimiz, Ankara Anlaşması ile sonuçlanmıştır. Bu Anlaşma, Ankarada, 20 Ekim 1921 de imza edilmiştir. Bu konuda özet olarak bilgi vermek için, kısa bir açıklama yapayım.

Fransa Hükümeti ile yapılan görüşmeler ve Ankara Anlaşması

Bekir Sami Bey başkanlığındaki Delege Kurulun katıldığı Londra Konferansından sonra, bildiğiniz gibi İkinci İnönü zaferile sonuçlanan Yunan saldırısı kırılmıştı. Bir zaman için, çatışmalarda dinginlik oldu. Rusya ile Moskova Antlaşması yapılmış ve doğudaki durumumuz açıklığa kavuşmuştu. İtilâf Devletlerinden de ulusal ilkelerimizi kabul edebileceklerle, anlaşmanın yararlı olacağı düşünülmemekte idi. Özellikle, Adana, Gaziantep ve dolaylarını yabancı işgalinden kurtarmak bizce önemli sayılmakta idi.

Türlü nedenlerden ötürü, Suriyeden başka bu sözünü ettiğim illerimizi de işgal altında bulunduran Fransızların da, bizimle anlaşmaya eğilimli oldukları, anlaşılmakta idi. Gerçi, Bekir Sami Beyin Mösyö Briand'la yaptığı, millî hükümetimizce uyun görülmeyip kabul edilmeyen anlaşma, benimsenmemiş idiyse de, ne Fransızlar ve ne de biz, savaş sürdürmeye istekli değildik. Bu nedenle iki

tarafeyn, yekdiğerile temas aramaya başladı. Fransa Hükûmeti, Nüzzeri sabı-kadan Mösyö Franclin Bouillon'u, evvelâ gayrıresmî olarak, Ankaraya gön-dermişti. 9 Haziran 1337 tarihinde Ankaraya muvasalat eden Mösyö Franclin Bouillon ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Fevzi Paşa Hazretlerinin hu-zurlarile bizzat iki hafta kadar müzakeratta bulundum.

Biribirimizi tanımakla geçen hususî bir milâkattan sonra, 13 Haziran 1337 Pazartesi günü Ankara istasyonundaki dairei mahsusamda aktettiğimiz ilk içtimada, müzakeratımıza bir noktai hareket tayini lüzumundan bahsederek müdavelei efkâra başladık. Ben, bizim için noktai hareketin, Misakı Millî muhteviyatı olduğu esasını vazettim.

Mösyö Franclin Bouillon, prensipler üzerinde münakaşa etmenin müşkülâ-tını dermeyan ederek, Sevr Muahedesinin bir emrivaki olarak mevcut olduğunu söyledikten sonra, Londrada Bekir Sami Beyle Mösyö Briand'ın yaptıkları itilâf-nameyi esas itilâf etmek ve bu itilâfname muhteviyatının, Misakı Millîye muhalif olan noktaları üzerinde, münakaşada bulunmak münasip olacağı mütealeasını serdetti. Bu teklifin de haklı olduğunu teyiden, Londraya giden murahhaslarımızın Misakı Millîden bahsetmediklerini ve Misakı Millînin ve hareketi millîyenin, değil Avrupada, henüz İstanbulda bile takdir edilmemiş olduğunu zikretti.

Ben, verdiğim cevaplarda dedim ki: "Eski Osmanlı İmparatorluğundan yeni bir Türkiye Devleti vücuda gelmiştir. Bunu tanımak lâzımdır. Bu yeni Türkiye, her müstakil millet gibi hukukunu tanıtacaktır. Sevr Muahedesini, Türk milleti için o kadar meş'um bir idam kararnamesidir ki, onun bir dost ağzından çıkmamasını talep ederiz. Bu mükâlememiz esnasında dahi Sevr Muahedesini telâffuz etmek istemem. Sevr Muahedesini, dimağından çıkarmayan mil-letlerle, itimat esasına müstenit muamelâta girişemeyiz. Bizim nazarımızda böyle bir muahede yoktur. Londraya giden Heyeti Murahhasımız Reisi, bun-dan bahsetmemiş ise verdiğimiz talimat ve salâhiyet dairesinde hareket etmemiş demektir. Hata irtikâp etmiştir. Bu hata yüzünden, Avrupa ve bilhassa Fransa efkârı umumiyesinde makûs tesirler hâsıl olduğu görülüyor. Bekir Sami Beyin gittiği yoldan hareket edersek, biz de aynı veçhile hata etmiş oluruz. Avrupanın Misakı Millîden haberdar olmamasına imkân yoktur. Avrupa, Misakı Millî ta-birini öğrenmemiş olabilir. Fakat, senelerden beri kan döktüğümüzü gören Av-rupa ve bütün dünya, şu kanlı mücadelâtin neden ileri geldiğini elbette düşün-mektedirler. Misakı Millî ve hareketi millîye hakkında İstanbulun haberdar ol-madığına dair beyanat, doğru değildir. İstanbul halkı, bütün Türk milleti gibi, hareketi millîyeye vâkıf ve onun taraftarıdır. Gayrıvâkıf ve aleyhtar görünen zevat ve tevabii, mahdut ve milletçe malûmdur".

Franclin Bouillon, Bekir Sami Beyin talimat ve salâhiyeti haricinde hareket etmiş olduğuna dair olan beyanatom üzerine dediler ki, bundan bahsedebilir mi-yim? Beyanatom istediği yerlere ilâm ve hikâye edebileceğini söyledim. Mösyö Franclin Bouillon, Bekir Sami Bey itilâfnamesinden ayrılmamak için serdi ma-zeret ederken, Bekir Sami Beyin bir Misakı Millî olduğundan ve onun hududu haricine çıkamıyacağından bahsetmediğini ve eğer bahsetseydi o zaman ona gö-re görüşülüp icabı gibi hareket olunabileceğini, fakat şimdi meselenin müşkül olduğunu tekrar etti. Efkarı umumiyeye; bu Türkler, murahhasları vasıtasile, bun-dan, niçin bahsetmemişler, şimdi, yeni yeni meseleler çıkarıyorlar diyeceklerdir.

taraf, birbiriyle ilişki kurma yolları aramaya başladı. Fransa Hükûmeti, Eski Bakanlardan Mösyö Franclin Bouillon'u ilkin özel olarak, Ankaraya gönder-mişti. 9 Haziran 1921 tarihinde Ankaraya gelen Mösyö Franclin Bouillon ile Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Fevzi Paşa Hazretlerinin de bulunduğu ve iki hafta kadar süren görüşmeler yaptım.

Biribirimizi tanımakla geçen özel bir buluşmadan sonra, 13 Haziran 1921 Pazartesi günü Ankara istasyonundaki özel konutumda yaptığımız ilk toplan-tıda, görüşmelerimize bir başlangıç noktası belirlemek gereğinden söz ederek düşünce alış verişine başladık. Ben, bizim için temel noktanın, Ulusal Ant'ın içeriği olduğu prensibini koydum.

Mösyö Franclin Bouillon, prensipler üzerinde tartışmanın güçlüğünü ile-ri sürerek, Sevr Antlaşmasının bir olup bitti olarak var olduğunu söyledikten sonra Londrada Bekir Sami Beyle Mösyö Briand'ın yaptıkları anlaşmayı esas almak ve bu anlaşma içeriklerinin, Ulusal Ant'a aykırı olan noktaları üzerin-de, tartışmak uygun olur diye düşündüğünü söyledi. Bu önerisinde haklı oldu-ğunu vurgulamak için, Londraya giden delegelerimizin Ulusal Anttan sözet-mediklerini ve Ulusal Ant'ın ve ulusal savaşımın, değil Avrupada, hâlâ İstan-bulda bile değerlendirilmemiş olduğunu belirtti.

Ben, verdiğim karşılıklı dedim ki: "Eski Osmanlı İmparatorluğundan ye-ni bir Türkiye Devleti doğmuştur. Bunu tanımak gerekir. Bu yeni Türkiye, her bağımsız millet gibi haklarını tanıtacaktır. Sevr Antlaşması, Türk milleti için o kadar uğursuz bir idam kararıdır ki, onun bir dost ağzından çıkmaması-ını isteriz. Bu görüşmelerimiz sırasında da Sevr Antlaşmasını ağıza almak iste-mem. Sevr Antlaşmasını, aklımdan çıkarmayan milletlerle, güven üzerine ku-rulu ilişkilere girişemeyiz. Bizim açımızdan böyle bir antlaşma yoktur. Lon-draya giden Delege Kurulumuzun Başkanı, bundan sözetmemiş ise verdiğimiz direktif ve yetkiye uygun davranmamış demektir. Yanlış iş görmüştür. Bu yanlışlık yüzünden, Avrupa ve özellikle Fransa kamu oyununda ters izlenimler belirdiği görülüyor. Bekir Sami Beyin gittiği yoldan gidersek, biz de onun gi-bi yanlış iş yapmış oluruz. Avrupanın Ulusal Ant'ı bilmemesi olanak dışıdır. Avrupa, Ulusal Ant deyimini öğrenmemiş olabilir. Ama, senelerden beri kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı çarpışmaların neden ileri geldiğini elbette düşünmektedirler. Ulusal Ant ve ulusal savaşımın İst-ambulun haberi olmadığı yollu sözler, doğru değildir. İstanbul halkı, bütün Türk milleti gibi, ulusal savaşımı bilir ve ondan yanadır. Onu bilmez ve ona karşı görünenler ve onlara bağlı olanlar, azdır ve bunların kimler olduğu mil-letçe bilinmektedir."

Franclin Bouillon, Bekir Sami Beyin direktif ve yetkisi dışında iş görmüş olduğu yolundaki sözlerim üzerine dedi ki, bunu açığa vurabilir miyim? Söz-lerimi istediği yerlere bildirip anlatabileceğini söyledim. Mösyö Franclin Bou-illon, Bekir Sami Bey anlaşmasından ayrılmamak için bahaneler ileri sürer-ken, Bekir Sami Beyin bir Ulusal Ant'ın varlığından ve onun sınırları dışına çıkamıyacağından sözetmediğini ve eğer sözetseydi o zaman ona göre görüşü-lüp gereği gibi davranılabileceğini, ama şimdi işin güç olduğunu yineledi. Ka-mu oyununda; bu Türkler, delegeleri ağzından neden, bundan, hiç sözetmemiş-ler, şimdi, yeni yeni sorunlar çıkarıyorlar denecektir.

Nihayet, uzun müzakere ve münakaşalardan sonra, Mösyö Franclin Bouillon, evvelâ Misakı Millîyi okuyup anladıktan sonra görüşmek üzere, müzakerenin tehirini teklif etti. Ondan sonra Misakı Millînin maddeleri baştan nihayete kadar birer birer okunarak müzakere ve münakaşaya devam olundu. En çok tevakkuf olunan nokta; kapitülasyonların lâğvını, istiklâli tammımızı talep eden madde üzerinde vukubuldu. Mösyö Franclin Bouillon, bu mesailin şayanı tetkik ve teemmül olduğunu dermeyan etti. Ben, bu noktaya cevap verdim. Söylediklerimin hulâsası, şu idi: "İstiklâli tam, bizim bugün, deruhde ettiğimiz vazifenin ruhu aslısıdır. Bu vazife, bütün millete ve tarihe karşı deruhde edilmiştir. Bu vazifeyi deruhde ederken, kabiliyeti tabikiyesi hakkında şüphe yok ki çok düşündük. Fakat binnetice hâsıl ettiğimiz kanaat ve iman, bunda, muvaffak olabileceğimize dairdir. Biz, böyle işe başlamış adamları. Bizden evvelkilerin irtikâp ettikleri hatalar yüzünden, milletimiz, lâfzan mevcut zannolunan istiklâlinde, mukayyet bulunuyordu. Şimdiye kadar Türkiyeyi, cihanı medeniyette kusurlu gösteren neler mutasavver ise, hep bu hatadan ve hep bu hataya tebaiyetten neş'et etmektedir. Bu hataya tebaiyetin neticesi; mutlaka, memleket ve milletün bütün haysiyetinden ve bütün kabiliyeti hayatîyesinden tecerret ve tebaiüt etmesini mucip olabilir. Biz, yaşamak isteyen haysiyet ve şerefile yaşamak isteyen bir milletiz. Bir hataya tebaiyet yüzünden bu evsafın mahrum kalmaya tahammül edemeyiz. Alim, cahil, bilâistisna, tekmil efradı milletimiz, belki içinde mündemiç müşkülâtı tamamen idrak etmeksizin, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta; istiklâli tammımızın temini ve idamesidir.

İstiklâli tam, denildiği zaman, bittabi siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, har-sî ve ilâ.. her hususta istiklâli tam ve serbestî tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin, manayi hakikî-sile bütün istiklâlden mahrumiyeti demektir.

Biz, bunu temin ve istihsal etmeden sulh ve sükûna mazhar olacağımız kanaatinde değiliz. Şeklen, usulen sulh yapabiliriz. İtilâf yapabiliriz. Fakat istiklâli tammımızı temin etmiyecek olan bu gibi sulhler ve itilâflarla milletimiz hiçbir vakit hayatına ve sükûnete mazhar olmayacaktır. Belki, maddî mücadelesini terkederek harabîye sürüklenmeye müsaade etmiş olacaktır. Eğer, milletimiz, buna razı olsaydı, bunu kabul istidadında bulunsaydı, iki senedenberi mücadeleye hiç de lüzum yoktu. Daha mütarekenin ferdasında sükûna geçmek mümkün olabilir."

Mösyö Franclin Bouillon'un; bu beyanatım karşısında, ciddî ve samimî olarak mülâhazat ve mütaaleatta bulundu. Ve en nihayet bunun zaman meselesi olduğu kanaatini izhar etti.

Efendiler, Mösyö Franclin Bouillon ile mühim ve tâli mesail üzerinde günlerce ve günlerce müdavelei efkârda bulunduk. Netice olarak birbirimizi fikirlerle, hislerle, mesleklerle anlamak müyesser oldu zannederim. Fakat, Fransa Hükûmetile Türk Hükûmeti millîyesi arasında, kat'î itilâf noktaları tespit edilebilmek için biraz daha zamanın geçmesi zarurî oldu. Neye intizar olunuyordu? İhtimal ki, Türk mevcudiyeti millîyesinin Birinci ve İkinci İnönünden sonra daha büyücek bir eserle teyid edilmiş olmasına!... Filhakika, Mösyö Franclin Bouillon'un kararı kat'îye iktiran ettirip imza eylediği Ankara İtilâfnamesi, Sakarya

Sonunda, uzun görüşme ve tartışmalardan sonra, Mösyö Franclin Bouillon, önce Ulusal Ant'ı okuyup anladıktan sonra yeniden görüşmek üzere, görüşmelerin ertelenmesini önerdi. Ardından Ulusal Ant'ın maddeleri baştan sona kadar teker teker okunarak görüşme ve tartışmalar sürdürüldü. Üzerinde en çok durulan nokta; kapitülasyonların kaldırılmasını, tam bağımsızlığımızı isteyen madde oldu. Mösyö Franclin Bouillon, bu işin incelenip düşünülmeğe değer olduğunu söyledi. Ben, buna karşılık verdim. Söylediklerim özetle, şu idi: "Tam bağımsızlık, bizim bugün, üzerimize aldığımız görevin özüdür. Bu görev, bütün millete ve tarihe karşı üstlenilmiştir. Bu görevi, üstlenirken, uygulanıp uygulanamayacağı konusunda kuşkusuz çok düşündük. Ama sonunda vardığımız kana ve inanç, bunu, başarabileceğimiz yolunda idi. Biz, böyle işe başlamış adamları. Bizden evvelkilerin yaptıkları yanlış işler yüzünden, milletimiz, sözde bağımsızdı ama gerçekte bağımlı idi. Şimdiye kadar Türkiyeyi, uygar dünyaya kötü gösteren neler akla gelirse, hep bu yanlış işten ve hep bu yanlışlığa boyun eymekten doğmuştur. Bu yanlışlığı sürdürmenin sonucu; kesinlikle, memleket ve milletün bütün onurundan ve bütün yaşama yeteneğinden ayrılıp uzaklaşmasına varır. Biz; yaşamak isteyen onuruyla ve şerefile yaşamak isteyen bir milletiz. Bir yanlışlığa bağlı kalmak yüzünden bu nitelikten yoksun kalmaya katlanamayız. Okumuş, okunmuş, bütün ulus bireyleri, belki de hepsi işin içindeki güçlükleri iyice kavramaksızın, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta; tam bağımsızlığımızın sağlanması ve sürdürülmesidir.

Tam bağımsızlık, denildiği zaman, elbette siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel vb... her alanda tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksun olmak, millet ve memleketin, gerçek anlamıyla bağımsızlığından büsbütün yoksun olması demektir.

Biz, bunu sağlayıp elde etmeden barış ve esenliğe erişeceğimiz kanısında değiliz. Görünüş ve yöntem bakımından barış yapabiliriz. Anlaşma yapabiliriz. Ama tam bağımsızlığımızı sağlamayacak olan bu gibi barışlar ve anlaşmalarla milletimiz hiçbir vakit hayata ve esenliğe kavuşamayacaktır. Belki, edimli savaşımını bırakarak yıkıma sürüklenmeye yol açmış olacaktır. Eğer, milletimiz, bunu kabul etseydi, bunu kabul edecek eğilimde bulunsaydı, iki senedenberi savaşmaya hiç de gerek yoktu. Daha ateşkes yapılır yapılmaz dinginliğe geçilebilirdi."

Mösyö Franclin Bouillon; bu sözlerim karşısında, ciddî ve içtenlikle konuşarak düşünceler ileri sürdü. Ve en sonunda sorunun zamanla çözümlenebileceği kanısında bulunduğunu açıkladı.

Efendiler, Mösyö Franclin Bouillon ile önemli ve ikinci derecedeki konular üzerinde günlerce ve günlerce düşünce alış verişini yaptık. Sonuç olarak birbirimizi düşünceleriyle, duygularıyla ve tutumlarıyla anlayabildik sanırım. Ama, Fransa Hükûmetile ulusal Türk Hükûmeti arasında, kesin anlaşma noktaları saptayabilmek için biraz daha beklemek zorunlu oldu. Ne bekleniyordu? Belki, Türk ulusal varlığının Birinci ve İkinci İnönüden sonra daha büyük bir başarı ile pekiştirilmiş olmasını... Gerçekten, Mösyö Franclin Bouillon'un kesin yetki alıp im-

Mehamei Kübrasından 37 gün sonra, arzetmiş olduğum gibi, 20 Teşrinievvel 1337 de vücut bulmuş bir vesikadır.

Bu İtilâfname ile, siyasi, iktisadî, askerî ilâ.. hiçbir hususta istiklâlimizden hiçbir şey feda etmeksizin eczayı vatanımızın kıymetli parçalarını işgalden tahlis etmiş olduk. Bu İtilâfname ile amali millîyemiz, ilk defa olarak düveli garbî-yeden biri tarafından, tasdik ve ifade edilmiş oldu.

Mösyö Franclin Bouillon; bundan sonra da birkaç kere Türkiye'ye gelmiş, Ankarada ilk günlerde meyanemizde teessüs eden dostluk hissiyatını izhara vesile aramıştır.

*
* *

Pontus meselesi

Muhterem Efendiler, umumî beyanatımın mukaddematında, bir Pontus meselesinden bahsetmiştim. Bu mesele, vesaikiyle cümlelerin malûmu olmuştur. Ancak bizi de çok meşgul ettiğinden burada münasebeti olan bazı noktalara temas edeceğim.

1840 senesindenberi; yani üç rubu asırdanberi, Rizeden İstanbul Boğazına kadar Anadolunun Karadeniz havzasında, eski Yunanlılığın ihyası için çalışan bir Rum zümresi mevcut idi. Amerika Rum muhacirlerinden Rahip "Klematios" namında biri, ilk Pontus içtimagâhını İneboluda, elyevm halkın manastır tabir ettikleri bir tepede, kurmuştu. Bu teşkilât mensupları zaman zaman münterit eşkıya çeteleri şeklinde, icrayı faaliyet ediyorlardı. Harbî Umumî esnasında, hariçten gönderilip tevzi olunan silâh, cephane, bomba ve makinalı tüfeklerle Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa Rum köyleri, adeta bir silâh deposu halini almıştı.

Mütarekeden sonra, bütün Rumlar, Yunanlılık amali millîyesile her tarafta şımarıldığı gibi "Etniki Eteryâ Cemiyeti" propagandacıları ve Merzifon Amerikan müessesatı tarafından manen yetiştirilen ve ecnebî hükûmetlerin silâhlarla maddeten takviye ve teşci edilen, bu havalideki Rum kütlesi de, müstakbil bir Pontus hükûmeti teşkil etmek emeline düştü. Bu maksatla umumî bir kıyam hazırladılar. Dağlara çekildiler ve Amasya, Samsun ve Havalisi Rum Metropolitidi "Yermanos"un idaresinde, muntazam bir program tahatında icrayı faaliyete başladılar. Samsundaki Rum komitecilerinin reisi Reji Fabrikası Direktörü "Tokomanidis" bir taraftan da merkezî Anadolu ile muhaberat tesisine tevessül ediyordu. Bazı ecnebî hükûmetler, Pontus teşkiline muzaheret edeceklerini vadettiler ve Samsun ve havalisindeki Rumluk nüfusunu teksir için de, Rusya'daki Rum ve Ermenileri Batumda cemeylediler. Onları, Türk Kafkas ordularından alınıp Batumda depo olunan silâhlarla teslihim ederek, sahillerimize ihraçta başladılar. Çetecilik etmek üzere, sahillerimize çıkarılabilecek birkaç bin Rumu Sohumda, "Haralambos" isminde bir adamın başına, topladılar. Batumda toplananlar da Haralambosun etrafında içtima edenlere iltihak ettiriliyordu. Memleketimiz dahilinde, Samsunda bazı ecnebî mümessilleri tarafından himaye ve teslihim ediliyordu. Sahillerimize çıkan bu çeteler efradı, muhacir iaşesi maskesi altında, ecnebî hükûmetleri tarafından iaşe ve ilbas ediliyordu. Ecnebî salibi ahmerleri meyanında gelen zabitan heyetlerinin de, teşkilât yapmaya, talim ve terbiyeyi askeriye ile iştigal etmeye, müstakbil Pontus hükûmetinin temelini kurmaya, memur oldukları anlaşılıyordu.

zaladığı Ankara Anlaşması, Sakarya Meydan Savaşından 37 gün sonra, açıldığımız gibi, 20 Ekim 1921 de oluşmuş bir belgedir.

Bu anlaşma ile, siyasi, iktisadî, askerî vb... hiçbir konuda bağımsızlığımızdan hiçbir ödün vermeksizin vatanımızın değerli parçalarını işgalden kurtarmış olduk. Bu anlaşma ile ulusal emellerimiz, ilk defa olarak batı devletlerinden biri tarafından, kabul edilmiş ve onaylanmış oldu.

Mösyö Franclin Bouillon; bundan sonra da birkaç kere Türkiye'ye gelmiş, Ankarada ilk günlerde aramızda kurulan dostluk duygularını belirtme yolları aramıştır.

*
* *

Pontus sorunu

Muhterem Efendiler, genel konulara ilişkin anlattıklarımın baş taraflarında, bir Pontus sorunundan söz etmiştim. Bu sorun, belgeleriyle herkesçe öğrenilmiştir. Ancak bizi de çok uğraştırdığından burada ilgisi bulunan bazı noktalara değineceğim.

1840 senesindenberi; yani üç çeyrek yüzyıldan beri, Rizeden İstanbul Boğazına kadar Anadolunun Karadeniz bölgesinde, eski Yunanlılığın diriltilmesi için çalışan bir Rum topluluğu vardı. Amerika Rum göçmenlerinden Rahip Klematios adında biri, ilk Pontus toplantı ocağını İneboluda, şimdi halkın "Manastır" dediği bir tepede, kurmuştu. Bu örgüt üyeleri zaman zaman ayrı ayrı eşkıya çeteleri kurarak, çalışıyorlardı. Genel Savaş sırasında, dışarıdan gönderilip dağıtılan silâh, cephane, bomba ve makinalı tüfeklerle Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa Rum köyleri sanki birer silâh deposu durumuna gelmişti.

Ateşkesten sonra, bütün Rumlar, ulusal Yunanlılık emelleriyle her tarafta şımarıldığı gibi Etniki Eteryâ Derneği propagandacıları ve Merzifondaki Amerikan kurumlarınca tinsel açıdan yetiştirilen ve yabancı hükûmetlerin silâhlarıyla nesnel olarak güçlendirilip yüreklendirilen, bu bölgedeki Rum topluluğu da, bağımsız bir Pontus hükûmeti kurmak emeline düştü. Bu amaçla genel bir ayaklanma hazırladılar. Dağlara çekildiler ve Amasya, Samsun ve dolayları Rum Metropolitidi Yermanos'un yönetiminde, düzenli bir programla çalışmaya başladılar. Samsundaki Rum komitecilerinin başı Reji Fabrikası Müdürü Tokomanidis bir yandan da Orta Anadolu ile haberleşme sağlamaya çalışıyordu. Bazı yabancı hükûmetler, Pontus'un kurulmasına yardım edeceklerine söz verdiler ve Samsun ve dolaylarındaki Rumların sayısını arttırmak için de, Rusyadaki Rum ve Ermenileri Batumda topladılar. Onları, Türk Kafkas ordularından alınıp Batumda depo edilen silâhlarla donatarak, kıyılarıımıza çıkarmaya başladılar. Çetecilik etmek üzere, kıyılarıımıza çıkarılabilecek birkaç bin Rumu Sohumda, Haralambos adında bir adamın başına, topladılar. Batumda toplananların da Haralambosun yanında toplananlara katılmaları sağlanıyordu. Memleketimiz içinde, Samsunda bazı yabancıların temsilcileri tarafından korunuyor ve silâhlandırılıyordu. Kıyılarıımıza çıkan bu çeteciler, göçmen beslenmesi maskesi altında, yabancı hükûmetler tarafından beslenip giydiriliyordu. Yabancı kızılhaçlarıyla gelen subayların da, örgüt kurmak, askerlik eğitimi vermek, geleceğin Pontus hükûmetinin temelini atmakla, görevli oldukları anlaşılıyordu.

4 Mart 1335 tarihinde, İstanbulda Pontus namile intişara başlayan bir gazetenin başmakalesinde "Trabzon vilâyetinde Rum cumhuriyetinin tesisine çalışmak maksadile intişar ettiği ilân olunmuştu".

Yunanistanın yevmi istiklâline müsadif olan 7 Nisan 1335 günü, her tarafta ve bilhassa Samsunda nümayişler yapıldı. Yermanosun küstahane harekâtı, Rumların efkâr ve amalini, aleniyet derecesine çıkardı. Bafra ve Çarşamba havalisindeki yerli Rumlar, mütemadiyen kiliselerde toplanıyor, teşkilât ve teçhizatlarını takviye ediyorlardı. 23 Teşrinievvel 1335 tarihinde, Şarkî Trakya ve Pontus için merkez olarak, İstanbul kabul edilmiş idi. Venizelos, İstanbul meselesinin vakti âhare talikıyla, bunun yerine Pontus hükûmetinin teşkili kanaatini izhar etmiş ve bu noktai nazardan İstanbul Patrikhanesine talimat vermişti. Aynı zamanda, İstanbulda hafî zabıtası teşkiline memur edilen Miralay "Aleksandros Zimbarakakis" tarafından Pontus jandarmasını tensik etmek üzere Eyfel Yunan torpitosu ile, bir zabitan heyeti izam edilmişti. Türkiyede bu faaliyet cereyan ederken Batumda da 18 Kânunuevvel 1335 de Pontus Rum Hükûmeti ismile bir hükûmet teşekkül etmiş ve teşkilât yapmaya başlamıştı. 19 Temmuz 1336 da da Batumda; Karadeniz, Kafkas, Cenubî Rusya Rumları tarafından, Pontus meselesi hakkında bir de kongre aktedildi. Bu kongrenin muhtırası, azadan biri vasıtasile İstanbulda Rum Patrikliğine gönderildi. Pontusçular, 1336 senesi nihayetlerine doğru faaliyetlerini büsbütün artırarak bayağı aleniyete çıktılar. Bizi, ciddî tedabir ittihazına mecbur ettiler.

Dağlarda, vücuda getirilen Pontus teşkilâtı şöyle idi:

a) Birtakım rüesa maiyetinde müsellâh ve muharip kuvvetler;

b) Bunların iaşelerine hizmet eden müstahsil Pontus ahalisi;

c) İdare ve zabıta heyetleri ve şehirlerden ve köylerden erzak teminine memur nakliye kolları.

Çetelerin, faaliyet muntakaları ayrılmıştı. Pontus eşkıyasının kuvveti bida-yette 6,000-7,000 müsellâh idi. Bilâhare her taraftan iltihak edenlerle 25,000 raddesini buldu. Bu kuvvet ufak cüzütamlar halinde ayrılarak, muhtelif mahallerde, tahassun ediyorlardı. Pontus çetecilerinin icraatı; islâm köylerini yakmak, islâm ahaliye karşı aklı hayale sığmaz itisaf ve cinayetler irtikâp etmek gibi, hunhar bir sürünün icraatından başka bir şey değildi.

Biz, Anadoluya çıkar çıkmaz, Türk ahalinin dikkat ve teyakkuzunu davet ettik. Melhuz tehlikelere karşı tedabir almaya başladık.

Merkezi Sivasta bulunan Üçüncü Kolordu, bütün mesaisini menatıki muhtelifede gözükken çeteleri takip ve tenkile hasretti. Trabzon muntakasında dolaşan Koroğlu namındaki Rum çetesile, Eftelidi çetesi ve diğer çeteler, merkezi Erzurumda bulunan On Beşinci Kolordu tarafından takip ve tenkil ediliyordu. Bir taraftan da Pontus eşkıyasının cevelângâhı olan yerlerde, ahali teslih edilerek, millî teşkilât vücuda getirildi.

Efendiler, Sivas şimalinde ve Yozgatta vukua gelip malûmunuz olan dahilî isyan vakayüden maada, 1337 senesi evahirinde tekrar Anadolu ortasında, Zile cihetinde, Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacı Oğulları ve Erbaa civarında Kara Nâzım, Çopur Yusuf ve diğer taraflarda Deli Hasan, Küçük Hasan gibi birtakım serseriler ve Yozgat, Çayözü Çerkezlerinden mürekkep çeteler ve 1337 senesi

4 Mart 1919 tarihinde, İstanbulda Pontus adıyla yayıma giren bir gazetenin başyazısında "Trabzon ilinde Rum cumhuriyetinin kurulması için çalışmak amacıyla yayımlandığı" duyurulmuştu.

Yunanistanın kurtuluş gününe rastlayan 7 Nisan 1919 günü, her tarafta ve özellikle Samsunda gösteriler düzenlendi. Yermanosun küstahça davranışları, Rumların düşünce ve isteklerini, açığa vurdu. Bafra ve Çarşamba dolaylarındaki yerli Rumlar, durmadan kiliselerde toplanıyor, örgütlerini ve donanımlarını güçlendiriyorlardı. 23 Ekim 1919 tarihinde, Doğu Trakya ve Pontus için merkez olarak, İstanbul kabul edilmiş idi. Venizelos İstanbul sorununun ertelenmesiyle, bunun yerine Pontus hükûmetinin kurulması gerektiği konusunu açıklamıştı ve bu yönde İstanbul Patrikhanesine direktif vermişti. Bir yandan da, İstanbulda gizli Yunan polis örgütü kurmakla görevlendirilen Albay Aleksandros Zimbarakakis tarafından Pontus jandarmasını düzene sokmak için Eyfel Yunan torpidosu ile, bir subay grubu gönderilmişti. Türkiyede bu işler olurken Batumda da 18 Aralık 1919 da Pontus Rum Hükûmeti adında bir hükûmet kurulmuş ve örgüt yapmaya başlamıştı. 19 Temmuz 1921 de de Batumda; Karadeniz, Kafkas, Güney Rusya Rumları tarafından, Pontus sorunu konulu bir de kongre toplandı. Bu kongrenin bildirisi, üyelerden biri eliyle İstanbulda Rum Patrikliğine gönderildi. Pontusçular, 1920 senesi sonlarına doğru çalışmalarını büsbütün arttırarak bayağı ortaya çıktılar. Bizi, kesin önlem almak zorunda bıraktılar.

Dağlarda, kurulan Pontus örgütleri şöyle idi:

a) Birtakım elebaşılara bağlı silâhlı ve savaşı birlikler;

b) Bunların beslenmelerini sağlayan üretimi Pontus halkı;

c) Yönetim ve güvenlik kuruluşları ve şehirlerden ve köylerden yiyecek sağlamakla görevli ulaştırma kolları.

Çetelerin, çalışma bölgeleri ayrılmıştı. Pontus eşkıyasının gücü ilk başta 6,000-7,000 silâhlı idi. Sonradan her taraftan katılanlarla 25,000 i buldu. Bu kuvvet küçük birliklere bölünerek, değişik yerlerde, barınıyordu. Pontus çetecilerinin işi gücü; Müslüman köylerini yakmak, Müslüman halka karşı akla hayale gelmez yolsuzluklar yapmak ve adam öldürmek gibi, kana susamış bir sürünün yapacaklarından başka bir şey değildi.

Biz, Anadoluya çıkar çıkmaz, Türk halkının dikkatini çektik, uyanık olmalarını söyledik. Akla gelen tehlikelere karşı önlem almaya başladık.

Merkezi Sivasta bulunan Üçüncü Kolordunun, bütün işi değişik bölgelerde ortaya çıkan çeteleri kovalayıp yok etmek oldu. Trabzon bölgesinde dolaşan Koroğlu adındaki Rum çetesile, Eftelidi çetesi ve öbür çeteler, merkezi Erzurumda bulunan Onbeşinci Kolordu tarafından kovalanıp tepeleniyordu. Bir yandan da Pontus eşkıyasının dolaştıkları yerlerde, halkı silâhlandırarak, ulusal örgütler kuruldu.

Efendiler, Sivas kuzeyinde ve Yozgatta yapılan sizin de bildiğiniz iç ayaklanma olaylarından başka, 1921 senesi sonlarında yeniden Anadolu ortasında, Zile yöresinde, Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacı Oğulları ve Erbaa yakınlarında Kara Nâzım, Çopur Yusuf ve başka taraflarda Deli Hasan, Küçük Hasan gibi birtakım serseriler ve Yozgat, Çayözü Çerkezlerinden kurulu çeteler ve 1921 senesi

Anadolu ortasında yeniden çıkan birtakım iç ayaklanmalar

bidayetinde de Koçkiri Aşireti rüesasından Haydar Bey, İstanbulda Seyit Abdülkadirten aldığı talimat üzerine Alişan ve akrabasından Naki, Alişer ve saire ile harekâtı isyanıyeye başlamışlardı. Birçok kuvvetlerimiz, bir taraftan Pontusçuları, diğer taraftan bu asileri takip ve tenkil ile iştilal ediyorlardı.

Merkez ordusunun teşkili ve Nurettin Paşanın kumandanlığına tayini

Efendiler, hatırlarsınız ki, Nurettin Paşa, Yunan ordusunun ilk taarruzu manzarası karşısında, birtakım vahi ve namakul mütealemler serdetmesi sebebiyle, kendisine vazife verilmemiş olduğundan bizimle teşriki mesai edemeyeceğini bir mektupla bildirerek mezunen Taşköprüye gitmişti. O tarihten beş ay sonra, Nurettin Paşa tarafından bazı zevat, gerek Fevzi Paşa Hazretlerine ve gerek bana, kendisine bir vazife verilirse Nurettin Paşanın ciddiyet ve samimiyetle ifa edeceğine dair delâletler vukubuldu. Biz de, Anadolu merkezindeki asayiş meselesini halle memur kuvvetlerimizi büyücek bir kumanda altında tevhit etmekte fayda tasavvur ettiğimizden 9 Kânunuevvel 1336 da Sıvastaki Üçüncü Kolorduyu lâğvederek onun vazifesini yeni teşkil ettiğimiz Merkez Ordusuna tevdi ettik. Bu orduya da Nurettin Paşayı kumandan yaptık.

Nurettin Paşa, merkez muntikasında bir seneye karip ifayı vazife etti. Fakat, salâhiyeti haricinde, ahaliden bazılarının hukukuna tecavüz ettiği hakkında meb'usların vukubulan şikâyetleri ve Dahiliye Vekâletinden istizahları ve Vekâlet'in de şikâyatı muhik görmesi üzerine, Meclisin talebilen Teşrinisani 1337 bidayetinde azledildi. Meclis, Nurettin Paşanın tahtı muhakemeye alınmasına karar verdi. Bu husus, benimle Heyeti Vekile arasında da bir meselenin hudusunu intaç etti. Ben, Nurettin Paşa hakkında tatbik olunması talep olunan muameleye iştirak etmedim. Fevzi Paşa Hazretleri de benimle hemfikir oldu. İkimizle Heyeti Vekile arasında tahaddüs eden ihtilâf Meclisçe hallolundu. Mecliste, Nurettin Paşayı müdafaa ettim. Ağır muameleye maruz kalmaktan kurtardım.

Nurettin Paşayı, bundan sekiz ay kadar sonra, Birinci Ordu Kumandanlığında göreceğiz.

*
* *

Muhterem Efendiler, Sakarya muharebesinden sonra, Başkumandanlık ve Erkanharbiye Umumiye Riyaseti, Ankarada ifayı vazife ediyordu. Ben, aynı zamanda diğer vazifelerimle de iştilal ediyordum. Üç, dört ay geçmemişti ki, Mecliste Sakarya zaferini unutanlar, muhalefet vadisinde, ileri gitmek isteyenler, kendilerini göstermeye başladılar. Sakarya muharebesinden evvel başlayıp peyderpey gelmiş olan Malta mevkufininden bazılarının, bu muhalif cereyanlarda müşevvik rolü oynadığı anlaşılıyordu. Bu noktayı müsaadenizle biraz izah edeyim.

Rauf Bey, 15 Teşrinisani 1337 de Ankaraya gelmişti.

Rauf Beyi, 17 Teşrinisani 1337 de inhilâl eden Nafta Vekâletine intihap ettirdik.

Rauf Beyi, müteakiben muvasalat eden Kara Vasıf Beyi de, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Heyeti İdaresi Azalığına intihap ettirdim. Bu iki zatın birinden hükümette; diğerinden grupta, istifade etmeyi faydalı tasavvur etmişim. Çok geçmedi, bir gün Rauf Beyin Heyeti Vekilede bir meseleyi istizah ettiği haber verildi. Aynı günde, Kara Vasıf Beyin de, grup heyeti idaresinde aynı meseleyi istizah ettiği bildirildi. Bu iki zatın evelden beyinlerinde ta-karriir ettirdikleri anlaşılın mevzuubahs mesele şu idi:

başlarında da Koçkiri Aşireti Başlarından Haydar Bey, İstanbulda Seyit Abdülkadirten aldığı direktif üzerine Alişah ve akrabasından Naki, Alişer vb ile ayaklanmaya başlamışlardı. Birçok kuvvetlerimiz, bir taraftan Pontusçuları, öbür taraftan bu ayaklananları kovalayıp tepelemekle uğraşıyordu.

Efendiler, anımsarsınız ki, Nurettin Paşa, Yunan ordusunun ilk saldırı görünüşü karşısında, birtakım boş ve akla uymaz düşünceler ileri sürdüğü için, kendisine görev verilmemiş olduğundan bizimle işbirliği yapamayacağını bir mektupla bildirerek izinli olarak Taşköprüye gitmişti. O tarihten beş ay sonra, Nurettin Paşa tarafından bazı kişiler, gerek Fevzi Paşa Hazretlerine ve gerek bana, kendisine bir görev verilirse Nurettin Paşanın bu görevi özenle ve içtenlikle yapacağını söyleyerek aracılık yapıldı. Biz de, Anadolu merkezindeki içgüvenlik sorununu çözmekle görevli kuvvetlerimizi büyük bir komuta altında birleştirmekte yarar olacağını düşündüğümüzden 9 Aralık 1920 de Sıvastaki Üçüncü Kolorduyu kaldırıp onun görevini yeni kurduğumuz Merkez Ordusuna verdik. Bu orduya da Nurettin Paşayı komutan yaptık.

Nurettin Paşa, merkez bölgesinde bir seneye yakın görev yaptı. Ama, yetkisi dışında, halkın bir kısmının haklarına el uzatıyor diye mebusların yaptığı yakınmalar ve İçişleri Bakanlığına soru yönelmeleri ve Bakanlığın da yakınmaları haklı görmesi üzerine, Meclisin istemiyle Kasım 1921 başında işden alındı. Meclis, Nurettin Paşanın mahkemede yargılanmasına karar verdi. Bu konu, benimle Bakanlar Kurulu arasında da bir sorun çıkardı. Ben, Nurettin Paşa için uygulanması istenen işleme katılmadım. Fevzi Paşa Hazretleri de benim görüşüme katıldı. İkimizle Bakanlar Kurulu arasında çıkan anlaşmazlık Meclisçe çözüldü. Mecliste, Nurettin Paşayı savundum. Kendisine karşı ağır işlem yapılmasını önledim.

Nurettin Paşayı, bundan sekiz ay kadar sonra, Birinci Ordu Komutanlığında göreceğiz.

*
* *

Muhterem Efendiler, Sakarya savaşından sonra, Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı, Ankarada görev yapıyordu. Ben, aynı zamanda öbür görevlerimle de uğraşıyordum. Üç, dört ay geçmemişti ki, Mecliste Sakarya zaferini unutanlar, bize karşı olmak, ileri gitmek isteyenler, kendilerini göstermeye başladılar. Sakarya savaşından önce başlayıp birer ikişer gelmiş olan Malta tutulularından bir bölümünün, bu karşı akımlarda özendirici rolü oynadığı anlaşılıyordu. Bu noktayı izninizle biraz açıklayayım.

Rauf Bey, 15 Kasım 1921 de Ankaraya gelmişti.

Rauf Beyi, 17 Kasım 1921 de boşalan Bayındırlık Bakanlığına seçtirttik.

Rauf Beyden sonra gelen Kara Vasıf Beyi de, Anadolu ve Rumeli Hakları Savunma Grubu Yönetim Kurul üyeliğine seçtirdim. Bu iki kişiden birinden hükümette; öbüründen grupta, yararlanmanın iyi olacağını düşünmüştüm. Çok geçmedi, bir gün Rauf Beyin Bakanlar Kurulunda bir konunun açıklanmasını istediği haber verildi. Aynı günde, Kara Vasıf Beyin de, grup yönetim kurulunda aynı konunun açıklanmasını istediği bildirildi. Bu iki kişinin önceden aralarında kararlaştırdıkları anlaşılın ve sözkonusu olan konu şuuydu:

Merkez ordusunun kurulması ve Nurettin Paşanın komutanlığa atanması

Maltadan yeni dönem Bayındırlık Bakanı Rauf ve Kara Vasıf Beyler izlenen askerî politikayı öğrenmek istiyorlardı

Maltadan yeni dönem Nafta Vekili Rauf ve Kara Vasıf Beyler takip olunan siyaseti askeriyeyi öğrenmek istiyorlardı

"Takip olunan siyaseti askerîye nedir?"

Bu sualden istihraç olunabilecek mana ne olabilir? Neyi anlamak istiyorlardı? Bizim siyasî ve askerî takip ettiğimiz meslek malûm olmuştu. İstiklâlî tamımız temin olununcuya kadar, düşmanlarla vuruşmak ve onları mağlûp edeceğimize dair olan kat'î kanaatle, muharebeye devam etmek.. İşte mevzuubahs edilen sual ile demek isteniliyordu ki, behemehal muharebeye devam ile istihsalî netice mümkün müdür? Mümkün olmadığı ihtimaline nazaran, daha şimdiden başka tedbir ve çarelere - ki anlatmak istediklerine göre siyasî çarelerdir - tevesül ile içinde bulunduğumuz badireye nihayet vermek münasip olmaz mı?

Bittabi, ne Heyeti Vekilede ve ne de grup heyeti idaresinde böyle bir meselelerin mevzuu müzakere ve münakaşa olmasına müsaade etmedim. Bunun üzerine, Rauf Bey Vekâletten, Kara Vasıf Bey de Grup Heyeti İdaresinden istifâ ettiler. Rauf Beyin istifası, 13 Kânunusani 1338 tarihinde Mecliste okunurken, aynı tarihli bir istifanâme de okunmuştu. Bu istifanâme, Müdafaaî Millîye Vekili bulunan Refet Paşanın idi.

Efendiler, Refet Paşanın da sebebi istifası hakkında birkaç kelime ile arzı malûmat edeyim: 4 Kânunusani 1338 günü, Meclisin bir celsei hafiyesinde, şöyle bir mesele mevzuu münakaşa edilmişti. Başkomutanlık ve Erkânîharbiyei Umumiye Riyaseti Ankarada oturuyormuş. Cepheden uzak bulunuyormuş. Bundan istihraç olunmuş ki, benim hem Başkomutan ve hem de Meclis Reisi olmamda müşkülât varmış. Ordu işleri iyi gitmiyormuş. Meclis bir harp encümeni teşkil ederek ordu vaziyetini tetkik etmeli imiş. Erkânîharbiyei Umumiye Reisi, aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti Reisi olduğundan Erkânîharbiye işleri de iyi gitmiyormuş. Fevzi Paşa Hazretleri, yalnız İcra Vekilleri Heyeti Riyasetinde kalsın. Erkânîharbiyei Umumiye Riyasetile Müdafaaî Millîye Vekâleti tevhit olunsun imiş.

Müdafaaî Millîye Vekili olan Refet Paşa, bizzat kürsüden bu tezi müdafaa ediyordu. Bu noktâi nazarlara şu yolda cevap verdim:

Başkomutanlık ve Erkânîharbiyei Umumiye Riyaseti, pek muvafık olarak, Ankarayı karargâh itihaz etmiştir. Vazifesini en iyi buradan ifa etmektedir. İcabında ne vakit, nereye gideceğini kendisi takdir eder. Cephede bizzat meşgul, cephe kumandanı vardır. Bilâlüzum, benim, şahsan Ankaradan uzaklaşmamı arzu etmekte mana yoktur. Erkânîharbiyei Umumiye Riyaseti ve Müdafaaî Millîye Vekâleti, Başkomutanın tahtı emrinde, Başkomutanlık Karargâhını teşkil etmektedir. Ayrı, ayrı değildir. Erkânîharbiyei Umumiye Reisi olan Fevzi Paşa Hazretlerinin Ankarada buldukça İcra Vekilleri Heyeti Riyasetini de ifa etmesi bugünün zaruretlerindedir. Çünkü onun gaybubetinde Refet Paşa, ona vekâleten, İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti vazifesini ifa etmişti. Muvaffak olamamıştı. Heyeti Vekilede, anarşi vukua geldi. Vekiller, içtima etmez oldu. Fevzi Paşa Hazretlerinin avdeti, vekillerin şikâyeti üzerine vukubuldu. Orduya müteallik yaptığımız işleri kontrol için, Meclisin bir encümen teşkil etmesinde bir beis görmem. Fakat bu encümen benim tahtı riyasetimde olur.

Filhakika, bu encümen, dediğim tarzda teşekkül etti. Sabık Harbiye Nâzırı Cemal Paşa da aza olarak intihap edildi. Diğer hususatta, Refet Paşa ve emsalinin noktâi nazarlari, terviç olunmamıştı. İşte, bu sebepten istifaya hazırlanan Refet Paşa, istifasını Rauf Beyin istifasile aynı günde vermiş oluyor.

Askerlik açısından güdülen politika nedir?

Bu sorudan çıkarılabilecek anlam ne olabilir? Neyi anlamak istiyorlardı? Bizim siyasette ve askerlikte tuttuğumuz yol bilinmekteydi. Tam bağımsızlığımız sağlanıncaya kadar, düşmanlarla vuruşmak ve onları yenik düşüreceğimize olan kesin kanımızla, savaşı sürdürmek. İşte sözkonusu olan soru ile demek isteniliyordu ki, ne olursa olsun savaşı sürdürmekle olumlu sonuç alınabilir mi? Olmayabilir diye düşünerek, daha şimdiden başka önlem ve çıkar yolları - ki anlatmak istediklerine göre siyasî yollar - bulup içinde bulunduğumuz tehlikeli duruma son vermek uygun olmaz mı?

Elbette, ne Bakanlar Kurulunda ve ne de grup yönetim kurulunda böyle bir işin görüşme ve tartışma konusu olmasına izin vermedim. Bunun üzerine, Rauf Bey Bakanlıktan, Kara Vasıf Bey de Grup Yönetim Kurulundan çekildiler. Rauf Beyin çekilmesi, 13 Ocak 1922 tarihinde Mecliste okunurken, aynı tarihli bir çekilme yazısı daha okunmuştu. Bu çekilme yazısı, Millî Savunma Bakanı Refet Paşanın idi.

Efendiler, Refet Paşanın da çekilme nedeni hakkında birkaç kelime ile bilgi sunayım: 4 Ocak 1922 günü, Meclisin bir gizli oturumunda, şöyle bir konu tartışılmıştı. Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı Ankarada oturuyormuş. Cepheden uzak bulunuyormuş. Bundan anlaşılmalı ki, benim hem Başkomutan ve hem de Meclis Başkanı olmamda güçlük varmış. Ordu işleri iyi gitmiyormuş. Meclis bir savaş komüsyonu kurarak ordunun durumunu incelemeli imiş. Genelkurmay Başkanı, aynı zamanda Bakanlar Kurulu Başkanı olduğundan Genelkurmay işleri de iyi gitmiyormuş. Fevzi Paşa Hazretleri, yalnız Bakanlar Kurulu Başkanlığında kalsın. Genelkurmay Başkanlığıyla Millî Savunma Bakanlığı birleştirilsin imiş.

Millî Savunma Bakanı olan Refet Paşa, kendisi kürsüden bu görüşü savunuyordu. Bu görüşlere şu yolda karşılık verdim:

Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı, pek yerinde olarak, Ankarayı karargâh yapmıştır. Görevini en iyi buradan yapmaktadır. Gerektiğinde ne zaman, nereye gideceğini kendisi kestirir. Cephede doğrudan doğruya çalışan cephe komutanı vardır. Gereksiz yere, benim, Ankaradan uzaklaşmamı istemenin anlamı yoktur. Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı, Başkomutanın emri altında, Başkomutanlık Karargâhını oluşturmaktadır. Ayrı, ayrı değildir. Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Paşa Hazretlerinin, Ankarada buldukça Bakanlar Kurulu Başkanlığını da yapması bugün için zorunlu olan durumlardandır. Çünkü onun yokluğunda, Refet Paşa, onun vekili olarak, Bakanlar Kurulu Başkanlığı görevini yapmıştı. Başarılı olamamıştı. Bakanlar Kurulunda, düzensizlik oldu. Bakanlar, toplanmaz oldu. Fevzi Paşa Hazretlerinin Ankaraya dönmesi, bakanların yakınmaları üzerine oldu. Orduyla ilgili olarak yaptığımız işleri kontrol için, Meclisin bir komüsyon kurmasında bir sakınca görmem. Ama bu komüsyon benim başkanlığım altında bulunur.

Gerçekten, bu komüsyon, dediğim biçimde kuruldu. Eski Savaşşleri Bakanı Cemal Paşa da üye seçildi. Öbür konularda, Refet Paşa ve benzerlerinin görüşleri, uygun bulunmamıştı. İşte bu nedenle çekilmeye hazırlanan Refet Paşa, çekilme yazısını Rauf Beyinki ile aynı günde vermiş oluyor.

Benim şahsan Ankaradan uzaklaşmamı arzu ediliyordu

Benim şahsan Ankaradan uzaklaşmamı isteniyordu

Efendiler, bilmünasebe arzetmiştim ki, Mecliste teşkil ettiğimiz Müdafaa-i Hukuk Grubu, Meclis müzakeratının hüsnü cereyanını temine ve Heyeti Vekile mesaisinin ademi tevakkufuna nihayete kadar hâdim oldu. Fakat, bir taraftan da, muhalif his ve fikirde bulunanlar, hergün, biraz daha taraftar buldukça, Grubun mesaisini, müşkülâta duçar etmeye başladılar. Muhalefet fikrinin esas menşei, Müdafaa-i Hukuk Grubu nizamnamesinin madde-i esasiyesindeki, ikinci nokta idi. Yani hükûmet teşkilâtının, Teşkilâtı Esasiye Kanununa göre yapılması meselesi...

Programın ilk maddesinin son fırcası, fikir ve hislerde imtizacı tam husulüne daimî bir mâni halinde kaldı. Bu sebepten, grup dahilinde de teşettürü efkâr ve inzıbatsızlık baş gösterdi. Birtakım zevat, Gruptan ayrıldı. Bu çıkanlar, hariçte bulunanlarla birleşerek Grubu yıkmaya çok çalıştılar, alınan tedbirler buna mâni oldu. Nihayet İkinci Grup namile bir grup teşekkül etti. Bu grubu teşkil edenler, memlekette mevcut Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine muhafazai intisap ettiklerini ve onun kongrelerde tespit olunan gayelerinin muakkibi, bulduklarını iddia ediyorlardı. İkinci Grubun zahiren öneyak olanları: Salâhattin, Hüseyin Avni Beyler görünüyordu. Birinci derecede faal ve müşevvik olanların ise, Rauf ve Kara Vasıf Beyler olduğu anlaşılıyordu.

Bu grubun, faal ve inatçı azasından olan Samsun Meb'usu Emin Bey, son zamanlarda, bilmünasebe Ankaraya gelmişti. Bütün hakayığı anlamış, müşevvik ve müfsit olanları tel'in ediyordu. Bu zat, bana şunu hikâyeye etti: Rauf Bey; İkinci Grubu, müfritane harekete sevk ve teşvik ediyormuş.. Emin Bey, Rauf Beye demiş ki: "Bizi sevkettiğiniz bu iş, sehpaye kadar gider.. o zaman bizimle beraber bulunacak mısınız?" Rauf Bey şu cevabı vermiş: "Beraber bulunmazsam namerdim!"

Efendiler, malûmu âliniz, o zaman mevcut olan kanuna göre, vekâletler için ben, Meclise namzet gösterirdim, Meb'uslar, irae ettiğim namzede müspet veya menfi rey verirler veya müstenkif kalırlardı. İkinci Grup, benim namzetlerimi, nazara almayıp, kendi grupları namına, ortaya attıkları namzetlere, kanuna muhalif olarak rey vermek suretile, hükûmet teşekkülüne, mâni olmaya, başladılar.

Efendiler, Mecliste, ordu aleyhine de bir cereyan vücuda getirilmişti. Diyorlardı ki, Sakarya muharebesinden sonra aylar geçtiği halde, ordu ne için, taarruz etmiyor? Behemehal taarruz etmelidir! Hiç olmazsa mahdut, muayyen bir cephede bir taarruz yapılmalıdır ki, ordumuzun taarruz kabiliyeti olup olmadığı anlaşılın! Bu cereyana mukavemet ettik. Maksadımız, tamamen hazırlığımızı ikmal ederek umumî ve neticeli bir taarruz yapmak olduğu için, kısım taarruz fikrini terviç edemedik, bunda bir fayda yoktu.

Muhaliflerde hâsıl olan kanaat, ordumuzun taarruz kabiliyetini iktisap edemeyeceği noktasında tekâsüf etti. Bunun üzerine ordunun taarruza sevkî cereyanını tevkif ettiler. Hücum sistemini değiştirerek, başka bir nazariye ortaya attılar. Bu defa dediler ki, bizim asıl hasmumuz Yunanlılar, Yunan ordusu değildir.

Efendiler, sırası geldiğinde bilginize sunmuşum ki, Mecliste kurduğumuz Hakları Savunma Grubu, Meclis görüşmelerinin iyi olarak yapılmasını sağlamaya ve Bakanlar Kurulunun çalışmalarının duraksamasını önlemeye sonuna kadar yardımcı oldu. Ama, bir taraftan da, karşıt duygu ve düşüncede olanlar, her gün, biraz daha yandaş buldukça, Grubun çalışmalarını güçlüğü uğratmaya başladılar. Karşı çıkmak düşüncesinin ana kaynağı, Hakları Savunma Grubu tüzüğünün temel maddesindeki, ikinci nokta idi. Yani hükûmet kuruluşunun, Anayasaya göre yapılması işi...

Programın ilk maddesinin son bölümü, düşünce ve duygularda tam uygunluk sağlanmasına sürekli bir engel olarak kaldı. Bu nedenle, grup içinde de görüş ayrılığı ve düzensizlik baş gösterdi. Birtakım kişiler, Gruptan ayrıldı. Bu çıkanlar, dışarıda bulunanlarla birleşerek Grubu yıkmaya çok çalıştılar, alınan önlemler bunu engelledi. Sonunda İkinci Grup adıyla bir grup kuruldu. Bu grubu kuranlar, memlekette var olan Anadolu ve Rumeli Hakları Savunma Derneği'ndeki üyeliklerinin sürdüğünü ve onun kongrelerinde saptanan amaçların takipçisi, bulduklarını iddia ediyorlardı. İkinci Grubun öneyak olanları olarak; Salâhattin, Hüseyin Avni Beyler görünüyordu. En çok çalışan ve kıskırtanların ise, Rauf ve Kara Vasıf Beyler olduğu anlaşılıyordu.

Bu grubun, çalışkan ve direngen üyelerinden olan Samsun Meb'usu Emin Bey, son zamanlarda, bir ara Ankaraya gelmişti. Bütün gerçekleri anlamış, kıskırtıcı ve karıştırıcı olanları lânetliyordu. Emin Bey, bana şunu anlattı: Rauf Bey; İkinci Grubu, aşırı davranışlarla sürüklüyor ve kıskırtıyormuş... Emin Bey, Rauf Beye demiş ki: "Bizi içine soktuğunuz bu iş, insanı asılmaya kadar götürür... o zaman bizimle beraber bulunacak mısınız?" Rauf Bey şu karşılığı vermiş: "Beraber bulunmazsam alçağım.."

Efendiler, bilirsiniz, o zamanki kanuna göre, bakan seçimi için, ben, Meclise aday gösterirdim. Meb'uslar, gösterdiğim adaya olumlu veya olumsuz oy verirler ya da çekimser kalırlar. İkinci Grup, benim adaylarımı dikkate almayıp, kendi grupları adına, ortaya attıkları adaylara, kanuna aykırı olarak oy verip, hükûmet kurulmasını, engellemeye, başladılar.

Efendiler, Mecliste, orduya karşı da bir akım yaratılmıştı. Diyorlar ki, Sakarya savaşıdan sonra aylar geçtiği halde, ordu ne için saldırmıyor? Ne olursa olsun saldırmalıdır. Hiç olmazsa dar, belirli bir cephede bir saldırı yapılmalıdır ki, ordumuzun saldırma yeteneği olup olmadığı anlaşılın. Bu akım karşısında dayandık. Amacımız, bütün hazırlığımızı iyice tamamlayarak genel ve sonuç alıcı bir saldırı yapmak olduğu için, kısıtlı saldırı yapma görüşünü kabul edemedik, bunda bir yarar yoktu.

Bize karşı olanların kanısı, ordumuzun saldırma yeteneği kazanamayacağı noktasında toplanıyordu. Bunun üzerine ordunun saldırıya geçirilmesi akımını durdurdular. Eleştiri biçimini değiştirerek, başka bir kavram ortaya attılar. Bu defa, dediler ki, bizim asıl düşmanımız Yunanlılar, Yunan ordusu değildir.

Zaten Yunan ordusunu kâmilene mağlûp etsek te, bununla bizim davamız hitam bulamaz. İtilâf Devletlerini, bilhassa İngilizleri filen mağlûp etmek icap eder. Bunun için, Yunan ordusuna karşı bir perde hattı bırakmak, asıl orduyu Irak şimal hududunda tahşit edip, İngilizlere taarruz etmek lâzımdır. Muharebe ile davamızın hali nazariyesi takip olunuyorsa yapılacak iş budur.

Ordu saflarına kadar intişar ettirilen mefse-detkârane telkinat

Efendiler, bu derece mana ve mantıktan âri fikirlere, iltifat etmedik. Onun üzerine, muhaliflerin serefrazını, yeni bir propaganda çıkardılar: Nereye gidiyoruz? Bizi kim, nereye sevk ediyor? meçhulâta..? Koskoca bir millet; gayrimuayyen, muzlim hedeflere serseriyane sürüklenir mi?

Bu propaganda, Meclis binasından, Ankara mehafilinden ordu saflarına kadar intişar ettirildi. Orduya, her vasıta ile bu mefse-detkârane, telkinat, yapılmaya çalışılıyordu.

Rauf Bey, sık sık, mahremane diyordu ki, hiç olmazsa hakikî vaziyeti bana söyle. Ordu ne haldedir. Filhakika taarruz edemeyecek mi?

4 Mart 1338 günü akşamı, cepheyi teftiş etmek üzere, Ankaradan mufarekate karar vermiştim. Bu müinasebetle o gün Mecliste, celsei hafiyede, bazı izahatta ve ricalarda bulundum. Anlattım ki, Sakarya Meydan Muharebesinden sonra, düşman ordusunu Eskişehir-Seyitgazi-Afyon Karahisar hattı umumisine kadar takip eden kuvvetlerimiz, bütün ordu olmayıp, yalnız süvarilerimiz ve süvari kıtamıza noktai istinat olmak üzere ileri sürülen bazı farkalarımızdı.

Ordumuzun kararı, taarruzdur

Ordumuzun kararı, taarruzdur. Fakat, bu taarruzu, tehir ediyoruz. Sebebi hazırlığımızı tamamen ikmale biraz daha zaman lâzımdır. Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle, yapılacak taarruz, hiç taarruz etmemekten daha çok fenadır. Tevakkufumuz, taarruz kararından sarfınazar ettiğimiz veyahut buna iktidar kespetmekten naümit olduğumuz suretinde telâkki ve tefsir edilmeye mahal yoktur.

Bundan sonra, şu mütaaleatta bulundum: Osmanlılar, ihtiyar edecekleri harekâtın şümülile mütenasip ihtiyatkâr ve müdebbir davranmadıkları için, daha çok, his ve hırslarının tahtı tesirinde hareket ettiklerinden, Viyanaya kadar gittikleri halde, ricate mecbur olmuşlardır. Ondan sonra, Budapeştede de duramadılar, ricat ettiler; Belgratta da mağlûp ve ricate mecbur edildiler. Balkanları terk ettiler. Rumeliden çıkarıldılar. Bize, içinde henüz düşman bulunan bu vatani, miras bıraktılar. Bu son vatan parçasını kurtarıırken olsun hırslarımızdan, hislerimizden ferağat ederek müteenni olalım. Halâs için.. İstiklâl için evvel ve âhir düşmanla bütün mevcudiyetimizle vuruşarak onu mağlûp etmekten başka karar ve çare yoktur ve olamaz!

Sinir gevşetici sözlere, telkinlere, ehemmiyet ve itimat atfolunmamalıdır. Osmanlı tarzı idare ve siyasetinin yarattığı bu nevi zihniyetler merdut görülmelidir. Ordu ile, muharebe ile, inat ile bu işin içinden çıkılmaz tarzındaki, membaî hariçte bulunan nesayihâ tebaiyet ile; bir vatan, bir millet istiklâlî kurtulamaz. Tarih, böyle bir hâdisî kaydetmemiştir. Bunun aksini düşünerek hareket edeceklerin, merareteğiz netayişle, karşılaşacaklarına, şüphe yoktur. Türkiye, işte, bu yoldaki galat fikirlere.. galat zihniyetlere, sahip olanlar yüzünden, her asır, her gün, her saat biraz daha tedenni, biraz daha sukut etmiştir. Bu sukut, yalnız maddiyatta olsaydı; hiçbir ehemmiyeti yoktu. Maatteessüf, sukut, ahlâk ve maneviyata kadar şamil olmuş görünüyor. Hiç şüphe yok ki, bu büyük memleketi, bu koca milleti girivei mahvu izmihlâle sevkeden, başlıca amil, bu olmuştur.

Aslında Yunan ordusunu tümüyle yenik kılsak bile, bununla iş bitmez. İtilâf Devletlerini, özellikle İngilizleri edimli olarak yenmek gerekir. Bunun için, Yunan ordusuna karşı bir perde niteliğinde az bir kuvvet bırakmak, asıl orduya Irak kuzey sınırında yığınak yaptırıp, İngilizlere saldırmak gerekir. Amacımıza savaşla erişmek isteniyorsa yapılacak iş budur..

Efendiler, böylesine anlamsız ve mantıksız görüşlere, değer vermedik. Onun üzerine, karşıtlarımızın başında bulunanlar, yeni bir propaganda çıkardılar: Nereye gidiyoruz? Bizi kim, nereye sürüklüyor? karanlıklara..? Koskoca bir millet; belirsiz, karanlık hedeflere serserice sürüklenir mi?

Bu propaganda, Meclis binasından, Ankara çevrelerinden ordu içine kadar yayıldı. Orduya, her araçla bu karıştııcı düşünce, aşılınmaya çalışılıyordu.

Rauf Bey, sık sık, gizlice, hiç olmazsa gerçek durumun ne olduğunu bana söyle diyordu. Ordu ne durumdadır. Saldırmayacak mıdır?

4 Mart 1922 günü akşamı, cepheyi denetlemek için, Ankaradan ayrılmaya karar vermiştim. Dolayısıyla o gün Mecliste, gizli oturumda, birtakım açıklamalar yaptım ve ricalarda bulundum. Anlattım ki, Sakarya Meydan Savaşından sonra, düşman ordusunu Eskişehir-Seyitgazi-Afyon çizgisine kadar kovalayan kuvvetlerimiz, bütün ordu olmayıp, sadece atlılarımız ve atlı birliklerimize dayanak noktası olmak için ileri sürülen bazı tümenlerimizdi.

Ordumuzun kararı, saldırıya geçmektir. Ama, bunu erteliyoruz. Nedeni, hazırlığımızı iyice tamamlamak için biraz daha zaman gerekiyor. Yarım hazırlıkla, yarım önlemlerle, yapılacak saldırı, hiç saldırıya geçmemekten çok daha fenadır. Durmamızı, saldırıya geçmek kararından vazgeçtiğimiz ya da saldırı gücünü kazanmaktan umut kesmiş olduğumuz yolunda anlamak ve yorumlamak yersizdir.

Bundan sonra şunları söyledim: Osmanlılar, göze aldıkları savaşın genişliğiyle orantılı olarak hazırlıklı ve tedbirli davranmadıkları için, daha çok, duygu ve hırslarının etkisi altında davranmadıklarından, Viyanaya kadar gittikleri halde, çekilmek zorunda kalmışlardır. Ondan sonra, Budapeştede de durmadılar, çekildiler, Belgratta da yenildiler ve çekilmeye zorlandılar. Balkanları elden çıkardılar. Rumeliden çıkartıldılar. Bize, içinde hâlâ düşman bulunan bu vatani, miras bıraktılar. Bu son vatan parçasını kurtarıırken olsun hırslarımızdan, duygularımızdan vaz geçerek akıllıca davranalım. Kurtuluş için.. Bağımsızlık için eninde sonunda düşmanla bütün varlığımızla vuruşarak onu yenmekten başka karar ve çare yoktur ve olamaz.

Sinir gevşetici sözlere, öğütlere, önem verilmemeli ve bel bağlanmamalıdır. Osmanlı yönetim ve siyasetinin yarattığı bu tür anlayış kötü görülmelidir. Orduyla, savaşla, direnmekle bu işin içinden çıkılmaz yolundaki, kaynağı dışarıda bulunan öğütlere uymakla; bir vatan, bir milletin bağımsızlığı kurtulamaz. Tarih, böyle bir olay yazmamıştır. Bunun tersini düşünerek davranacakların, acılı sonuçlarla, karşılaşacaklarına, kuşku yoktur. Türkiye, işte, böyle yanlış görüşlere.. yanlış anlayışlara, sahip olanlar yüzünden, her yüzyıl, her gün, her saat biraz daha gerilemiş, biraz daha çökmüştür. Bu çöküş, yalnız nesnel olsaydı; hiçbir önemi yoktu. Ne yazık ki, çöküş, ahlâkî ve tinsel değerleri de sarmış görünüyor. Hiç kuşku yok ki, bu büyük memleketi, bu koca milleti dağılıp yok olma uçurumuna sürükleyen, başlıca etmen, bu olmuştur.

Ordunun içine kadar sokulan karıştııcı telkinler

Ordumuzun kararı, saldırıdır

Efendiler, bilirsiniz ki, Mecliste bu arzettiğim devirde, en çok menfi ve bedbinane rol yapanlar, vaktile, Türk milletinin kendi kendine temini istiklâl edemeyeceği kanaatini izah etmiş olan zevat idi. Şunun, bunun, mandasını talep ısrarında bulunanlar idi. Onun için mütaaleatıma şu yolda devam ettim: dedim ki, Efendiler; maddî ve bilhassa manevî sukut, korku ile.. aciz ile başlar.

Aciz ve korkak insanlar, herhangi bir felâket karşısında milletin de atalete duçar olmasına ve müçtenip bir hale gelmesine saik olurlar. Aciz ve tereddütte, okadar ileri giderler ki, adeta kendi kendilerini tahkir ederler. Derler ki, biz adam değiliz ve olamayız! Kendi kendimize adam olmamıza imkân yoktur. Biz bilâkaydüşart, mevcudiyetimizi bir ecnebîye tevdi edelim. Balkan muharebesinden sonra milletin, bilhassa ordunun başında bulunanlar da, başka tarzda ve fakat aynı zihniyeti takip etmişlerdir.

Türkiyeyi, böyle sakin yollarda inkıraz ve izmihlâl vadisine sevkedenerin elinden kurtarmak lâzımdır. Bunun için, keşfolunmuş bir hakikat vardır, ona tebaiyet edeceğiz. O hakikat şudur: **Türkiye'nin resi tefekkürünü, büsbütün yeni bir imanla teşhiz etmek.. Bütün millete ceyyit bir maneviyet vermek..**

Şimdi Efendiler, düşmana taarruz için verilmiş olan kat'î kararımızı tatbika başlamadan evvel, ihzar ve ikmal etmeye mecbur bulunduğumuz vesaiti harbiyenin ne olduğunu arz edeyim: Tam üç vasitanın hazırlığının kâfi derecede olduğunu görmek lüzumunu, hissediyorum. Onlardan, birincisi ve en mühimmi ve asıl olanı doğrudan doğruya milletin kendisidir. Milletin, hayat ve istiklâli için kalbinde: vicdanında mütecellî, münkeşif, arzu ve emellerin selâbetidir. Millet bu arzuyu derunîsini ne kadar kuvvetli izhar ederse, bu arzu ve emelinin tahakkuku için ne kadar çok azmü iman gösterirse, düşmanlara karşı muvaffakiyet için o kadar kuvvetli bir vasıtaya malik olduğumuzu kani olurum. İkinci vasita; milleti temsil eden Meclisin arzuyu millîyi izharda ve bunun icabatını kanaatle tatbikte göstereceği azmü celâdettir. Meclis ne kadar çok tesanüt ve vahdet halinde arzuyu millîyi tecelli ettirirse düşmana karşı o kadar kuvvetli vasitai tefevvuka malik oluruz.

Üçüncü vasita; milletin müsellâh evlâtlarından ibaret olup düşman karşısında mütehaşşit bulunan ordumuzdur.

Efendiler, dedim. Bu üç nevi vasita veya kuvvetin düşmana karşı vücuda getirdiği cepheler, iki mahiyette tasavvur olunabilir. Kolay anlaşılacak için şöyle diyeyim; dahilî cephe, zahirî cephe.. Asıl olan dahilî cephedir. Bu cephe bütün memleketin, bütün milletin vücuda getirdiği cephedir. Zahirî cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki müsellâh cephesidir. Bu cephe; tezelzül, tebeddül edebilir; mağlûp olabilir. Fakat, bu hal, hiçbir vakit bir memleketi, bir milleti mahvedemez. Mühim olan, memleketi temelinden yıkan, milleti esir ettiren dahilî cephenin sukutudur. Bu hakikate bizden ziyade vâkıf olan düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için asırlarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne kadar muvaffak da olmuşlardır. Filhakika “kaleyi içinden almak” dışından zorlamaktan çok kolaydır. Bu maksatla şahıslarımıza kadar temasa gelebilen müfsit mikropların, vasıtaların mevcudiyetini iddia etmek caizdir.

Meclisin zihniyeti, ef'ali, vaziyeti, düşmana ümitbahş olmadıkça dahilî ve haricî cephelerimizin yerinden oynamasına imkân ve ihtimal yoktur. Mecliste,

Efendiler, bilirsiniz ki, Mecliste bu anlattığım dönemde, en çok olumsuz ve karamsar rol yapanlar, vaktile, Türk milletinin kendi kendine bağımsızlık sağlayamayacağı kanısını ortaya atmış olan kimseler idi. Şunun, bunun, mandasını istemekte direnenlerdi. Onun için düşüncelerime şunları da ekledim: dedim ki, Efendiler; nesnel ve özellikle tinsel çöküntü, korku ile.. güçsüzlükle başlar.

Güçsüz ve korkak insanlar, herhangi bir yıkım karşısında milletin de bir şey yapamaz ve çekingen bir duruma gelmesine yol açarlar. Güçsüzlük ve duraksamada, o kadar ileri giderler ki, sanki kendi kendilerini alçaltırlar. Derler ki, biz adam değiliz ve olamayız. Kendi kendimize adam olamayız. Biz kayıtsız şartsız, varlığımızı bir yabancıya eline bırakalım. Balkan savaşıdan sonra milletin, özellikle ordunun başında bulunanlar da, başka biçimde ama gene bu anlayışla iş görmüşlerdir.

Türkiyeyi, böyle yanlış yollarda dağılma ve yok olma uçurumuna sürükleyenlerin elinden kurtarmak gerekir. Bunun için, bulunmuş bir gerçek vardır, ona uyacağız. O gerçek şudur: **Türkiye'nin düşünen kafalarını, büsbütün yeni bir inançla donatmak.. Bütün millete sağlam bir moral vermek..**

Şimdi Efendiler, düşmana saldırmak için verilmiş olan kesin kararımızı uygulamaya başlamadan evvel, hazırlayıp tamamlamak zorunda bulunduğumuz savaş araçlarımızın ne olduğunu söyleyeyim: Tam üç aracın yeterince hazır olduğunu görmek gereğini, duyuyorum. Onlardan, birincisi ve en önemlisi ve temel niteliğinde olanı doğrudan doğruya milletin kendisidir. Milletin, varlığı ve bağımsızlığı için yüreğinde... vicdanında belirilmiş, ortaya çıkmış, istek ve emellerin sağlamlığıdır. Millet bu içten isteğini ne kadar kuvvetle belli ederse, bu istek ve emelinin gerçekleşmesi için ne kadar çok kararlılık ve inanç gösterirse, düşmanlara karşı başarı için o kadar güçlü bir araca sahip olduğumuza inanırım.

İkinci araç; milleti temsil eden Meclisin ulusal isteği belirtmekte ve bunun gereklerini inanarak uygulamakta göstereceği kararlılık ve yiğitliktir. Meclis ne kadar çok dayanışma ve birlik içinde ulusal isteği belirtirse düşmana karşı o kadar güçlü üstünlük araçlarına sahip oluruz.

Üçüncü araç; milletin silâhlı çocuklarından oluşan ve düşman karşısına çıkarılmış bulunan ordumuzdur.

Efendiler, dedim. Bu üç tür araç veya gücün düşmana karşı kurduğu cepheler, iki nitelikte düşünülebilir. Kolay anlaşılacak için şöyle diyeyim; iç cephe, dış cephe.. Temel olan iç cephedir. Bu cephe bütün memleketin, bütün milletin oluşturduğu cephedir. Dış cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silâhlı cephesidir. Bu cephe; sarsılabilir, değişebilir; yenilebilir. Ama, bu durum, hiçbir zaman bir memleketi, bir milleti yok edemez. Önemli olan, memleketi temelinden yıkan, milleti tutsak ettiren iç cephenin çökmesidir. Bu gerçeği bizden iyi bilen düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için yüzyıllarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne kadar başarılı da olmuşlardır. Gerçekte “kaleyi içinden almak” dışından zorlamaktan çok kolaydır. Bu amaçla içimize girebilen arabozucu mikropların, araçların bulunduğu söylenebilir.

Meclisin düşüncüsü, yaptıkları, tutumu, düşmana umut verici olmadıkça iç ve dış cephelerimiz yerinden oynatılamaz. Mecliste, bir veya birkaç üyenin ka-

Hazırlığı kâfi derecede olması lâzımgelen üç vasita, dahilî zahirî cephelerimiz

Yeterince hazırlanmış olması gereken üç araç, iç ve dış cephelerimiz

bir veya birkaç azanın bedbinî telkin eden sözlerinden bile aleyhimizde istifa-
de çareleri aranılmakta olduğuna şüphe edilmemelidir. Hariciye Vekâletinin
dosyaları buna dair vesikalarla doludur. Kat'iyetle arz ederim ki, istemiyerek
olsa dahi düşmanlara ümit verecek şemmeler verildikçe davayı millînin halli te-
ahhura duçar olur.

Efendiler, bu mütaleattan sonra, cephede bulunacağım sıralarda, ordunun
hissiyat ve efkârı üzerinde naümidî tevhit edecek münakaşatı aleniyyeden sarfi-
nazar edilmesini, bilhassa Meclisten rica ettim. Bu beyanatumdan sonra, muha-
liflerin de sözlerini istima ettim. Muhaliflerden biri, mütaleat ve ricalarımı, emir
veriyorum suretinde tefsir eyledi. Diğer biri, Meclisin hissiyatındaki nezahatten
şüphe ettiğimi dermeyan etti. Bir başkası kabili tatbik olmayan bir şey, yapıla-
maz. Orduyu izmihlâle sevk edersen Efendim dedi.

Muhterem Efendiler, heyeti aliyenizi, muhaliflerin sözlerle işgal etmek is-
temem. Çünkü, bu sözler birkaç kişinin şaşkın ve cahil dimağlarının akislerin-
den başka bir şey değildi. Heyeti umumiye, maruzatımı hüsnü telâkki eylemiş-
ti. Yalnız Şark Cephesi Kumandanının bir mütaleasına, beş on gündenberi ver-
meye muvaffak olamadığım cevabı, cepheye gitmeden evvel, bugün, yani 4
Mart 1938 de yazmıştım. Onu arzedeceğim. Cevabın anlaşılması için müsaade
buyurursanız evvelâ vürut eden mütaleayı okuyalım:

Zata mahsusur Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Umuru idareminin veçhi teşekkülü hakkındaki münakaşalar bize henüz vâsıl olmakta-
dır. Hali sulhun teessüsünden sonraki intihabatta, birçok kıymetli zatlar yerine birtakım mu-
hafazakârlar toplanmasına karşı şimdiden alınacak tedbiri en mühim bulurum. Meclisi Mil-
lî, kıymetli şahsiyetleri havi olmazsa, iki büyük mahzur memleketi bugünkü harabisinden
kurtaramayacaktır. Birincisi, fikri teceddüt olmayacak. İkincisi, en mühim lâyhaları herhan-
gi bir hisse kapılarak münakaşaya dahi lüzum görmeden reddediverceklerdir. Böylece bir
meclise karşı azası büyük mütehasıslardan mürekkep, ikinci bir meclis bulunmasını faydalı
görüyorum ve Meclisi Millînin nâzımı ve terakkiye doğru saiki olacağı gibi hayatı memleke-
te taallük eden kararlar, Meb'uslar Meclisinde heyecanla ret veya kabul edilse bile, bu meclis-
sin ikaz ve irşadile kararın tadili ve zararın def'i mümkün olur. Bu meclise âyan diyerek es-
ki devrin köhne hayatını hatırlamamak için büyük mütehasıslar meclisi veya daha münasip
bir nam verilebilir. Azasını birtakım kuyut ve şurut altında tıpkı meb'uslar gibi millet intihap
edebilir. Herhangi bir mesleğin en âli tahsilini görmek ve Türkiye Hükûmetinin vekâletini,
valiliğini veya ordu kumandanlığını yapmış olmak gibi mühim şartlar teferruatile takyit olu-
nabilir. Meselenin teferruatının tespiti, mevcut hükûmetlerin de tetkikile her türlü mahzurdan
salim bir halde mümkündür. Büyük mütehasıslar heyeti kabul olunursa, her vekâletın şûra-
sı da bunlardan ayrılır. Meselâ, askerî şûrası, nafta şûrası ve saire gibi iki meclisin tasdikân-
den geçerek bir müddet için takibi esas ittihaz edilecek olan herhangi bir programımızda sa-
bit kadem olmak ve bu programın turuku tabikiyesinde, maksut hedef ve gayeyi muhafaza
etmek için, bu şûraların vücudunu pek lüzumlu addediyorum. Aksi halde vekâletlerde şahsi-
yetler değiştiğinde, program ve bunu yapacak şahsiyetler de az çok değişmekten kurtulamıya-
caktır. Bundan başka kabul edilen herhangi bir şey, mütehasıslarınca kabul olunmazsa mu-
cibi tenkit olur. Millet buna lâzımı gibi sarılmalı. Millet Meclisi, millet namına bir şeyi ret ve-
ya kabul ve kontrol hakkıdır. Fakat bu başka, ihtisas sahiplerinin yapacağı ve bundan sonra
kabul olunacak şey de başka olur. Hali tabîinin rücuundan sonraki endişe ve mülahazatımı
arzeliyorum. Mütaleai Samilerinini iş'arını istirham eylerim.

**18/19, 2/1338 ve bilânumaralıdır. Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Kara Bekir
Mahsusur 4/4/1338**

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Kara Bekir Paşa Hazretlerine

C: 18/19-2-1338 tarih ve bilânumaralı şifreye.

Memleketin idare umumiyesine vâzuilyet yegâne kuvvei âliye bulunan Büyük Millet Meclisi-

ramsarlık aşlamak isteyen sözlerinden bile bize karşı yararlanma yolları ara-
nılmakta olduğuna kuşku edilmemelidir. Dışişleri Bakanlığının dosyaları bu-
nunla ilgili belgelerle doludur. Kesinlikle bildiririm ki, istemeyerek olsa bile
düşmanları umutlandırarak en küçük bir belirti gösterildiği sürece ulusal
amaca ulaşmamız gecikir.

Efendiler, bu düşünceleri bildirdikten sonra, cephede bulunacağım sıra-
larda, ordunun duygularında ve düşünceleri üzerinde umutsuzluk yaratacak
açık tartışmalardan vaz geçilmesini, Meclisten özellikle rica ettim. Bu sözle-
rimden sonra, bize karşı olanları dinledim. Bize karşı olanlardan biri, düşün-
ce ve ricalarımı, emir veriyorum gibi yorumladı. Başka biri, Meclisin duygula-
rının temiz olduğuna güvenmediğimi ileri sürdü. Bir başkası uygulanamayacak
bir şey, yapılamaz. Orduyu bozguna sürüklersin Efendim dedi.

Muhterem Efendiler, bize karşı olanların sözleri ile yüce topluluğunuzun
vaktinî almak istemem. Çünkü, bu sözler birkaç kişinin şaşkın ve cahil beyin-
lerinin yansımalarından başka bir şey değildi. Genel kurul sözlerimi iyi karşı-
lamıştı. Yalnız Doğu Cephesi Komutanının bir görüşüne, beş on günden beri
veremediğim karşılığı, cepheye gitmeden evvel, bugün, yani 4 Mart 1922'de
yazmıştım. Onu bilginize sunacağım. Karşılığın anlaşılması için izin verirseniz
önce gelmiş olan düşünceyi okuyalım:

Kişiyeye özel Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Yönetim işlerimizin yürütülüşü ile ilgili tartışmalar bize yeni yeni ulaşmaktadır. Barış ger-
çekleştikten sonraki seçimlerde, birçok güçlü kişi yerine birtakım tutucuların toplanmasına kar-
şı şimdiden alınacak önlemler önemli sayarım. Millî Meclis, değerli kişilerden kurulmazsa, iki
büyük sakınca memleketi bugünkü vuranından kurtaramayacaktır. Birincisi, yenileşme düşün-
cesi olmayacak. İkincisi, en önemli tasarıları herhangi bir duyguya kapılarak görüşmeye bile ge-
rek görmeden geri çevireceklerdir. Böyle bir meclise karşı üyeleri büyük uzmanlardan oluşan,
ikinci bir meclis bulunmasını yararlı görüyorum ve Millî Meclise yön vereceği ve onu ilerleteceği
gibi memleketin varlığı ile ilgili kararlar, Meb'uslar Meclisinde coşkuyla geri çevrilsin ya da hat-
ta kabul edilse bile, bu meclisin uyarısı ve doğru yolu göstermesiyle değiştirilebilir ve zarar önle-
nebilir. Bu meclise âyan* diyerek eskinin çürük hayatını hatırlamamak için büyük uzmanlar
meclisi ya da daha uygun bir isim verebilir. Üyelerini birtakım sınırlamalar ve koşullar altında
tıpkı meb'uslar gibi millet seçebilir. Herhangi bir mesleğin en yüksek tahsilini görmek ve Türki-
ye Hükûmetinin bakanlığını, valiliğini veya ordu komutanlığını yapmış olmak gibi önemli koşullar
ayrıntılıyla saptanabilir. İşin ayrıntıları, iş başındaki hükûmetlerin de incelemeleriyle hiç sa-
kincasız biçimde saptanabilir. büyük Uzmanlar meclisi uygun görülürse, her bakanlığın danış-
manları da bunlardan seçilir. Örneğin, askerlik danışmanları, bayındırlık danışmanları vb. gibi iki
meclisin onayından geçerek bir süre için uygulanması kabul edilecek olan herhangi bir progra-
mımızdan ayrılmamak ve bu programın uygulama yollarında, güdülen amaç ve hedefi değiştirmemek için, bu danışma kurullarının varlığını çok gerekli sayıyorum. Böyle olmazsa bakanlık-
larda bakanlar değiştiğinde, program ve bunu yürütecek kişiler de az çok değişmekten kurtulamı-
yacaktır. Bundan başka kabul edilen herhangi bir şey, işin uzmanlarınca uygun bulunmazsa eleş-
tiriye yol açar. Millet buna gereği gibi sarılmalı. Millet Meclisinin, millet adına bir şeyi geri çevir-
mek veya kabul etmek ve denetlemek hakkı vardır. Ama bu başka, uzmanların yapacağı ve bun-
dan sonra kabul edilecek şey de başka olur. Normal duruma döndükten sonrasiyla ilgili kaygı
ve düşüncelerimi sunuyorum. Yüksek düşüncelerinizin bildirilmesini rica ederim.

18/19, 2/1338 ve numarasızdır.

Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Kara Bekir

Özeldir

4/4/1922

Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Kara Bekir Paşa Hazretlerine

K: 18/19-2-1922 tarih ve numarasız şifreye.

Memleketin genel yönetimini elinde bulunduran tek yüce güç olan Büyük Millet Meclisinin

* Senato

nin itihaz edeceği mukarreratın mütehassıslardan mürekkep diğer bir heyet tarafından tetkik edilmemesinden tevellüt edecek mehzir hakkındaki noktai nazarı devletleri esas itibarile isabeti kâmileyi haizdir.

Ancak, nam ve unvanı âyan olmasa dahi milletin bütün hukuk ve selâhiyetini haiz olarak intihap edilmiş ve edilecek olan Büyük Millet Meclisinin mukarreratı esasini diğer bir heyetin kararile takyit eylemek idarei umumiyede takip eylediğimiz esasatın ruhu ile kabili imtizaç olamayacaktır. İşbu mütehassıslar meclisinin de mütaleaî aliyeleri veçhile millet tarafından meb'uslar gibi intihabı takdirinde aynı membadan aynı salâhiyeti almış iki büyük kuvvetin idarei umumiyeyi millete müessir olması vaziyeti hukukiyede olduğu gibi amelî sahada da mucibi teşevvüş bir ikilik tevliid edecek ve bu vaziyetten mütevellit muvazenesizliği telif için hayat ve hukuku millete müdahalekâr üçüncü bir kuvvetin vücudunu kabul etmek icab eyliyecektir.

Fikri âcizaneme göre tasavvur buyurulan mahzurları izale için çarei yegâne Millet Meclisinin erbabı liyâkat ve ihtisastan mürekkep olarak intihabını temin etmek ve meclisin teşkilâtı dahiliyesinde, encümenler intihabatında, Heyeti Vekilenin tefrik ve intihabında ilim ve ihtisas hususuna fevkalâde ehemmiyet vermek hususlarından ibarettir. Geçirdiğimiz feci tecrübelerin netayicinden mülhem bulunan ve milletlerin idaresinde eslem bir tarik olduğu gibi hukuku esasiye noktai nazarından da en makbul bir şekli ihtiva eyliyen idarei hazıramızın teyid ve takviyesile intihabat hususunda da müteyakkız bulunulması sayesinde hal için olduğu gibi istikbaldeki teceddüdat ve inkişafat için de en ziyade muvaffakiyetbahş bir idare makinesi kurulmuş olacağını arz ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Muhterem Efendiler, 1337 senesi zarfında, muhtelif devletlerle resmî ve gayriresmî birtakım temaslar vukubuluyordu. Türk-Rus temas ve münasebatı müsbet bir istikamette inkişaf ediyordu. Fransızlardan maada, İtalyanlar ve İngilizlerle de temaslar olmuştur. 1337 senesi Haziranında suítefehhümü mucip olmuş bulunan bir meseleyi zikredeceğim. 13 Haziran 1337 de Kuvayı İtilâfiye Başkumandanı General Harringtonun mukarribininden olduğunu ifade eden Binbaşı Henry ve Shturton namında iki zabıt motörle İneboluya geldiler. Bu zabıtlar; General Harrington tarafından şu tebligatta bulundular. Ben, bir torpido ile İneboludan İstanbulda Boğaziçinde Harringtonun yalısına gideyim. Orada General ile sulh esasatı üzerinde anlaşayım. İngilterenin istiklâli tammuzunu kabul ettiğini ve Yunanlıların topraklarımızdan çıkarılacaklarını ve mesaili saire üzerinde münakaşanın mümkün olduğunu söylemişler. Bu zabıtlere verilen cevapta, benim İstanbulda gitmeyeceğim ve General Harringtonun İneboluya gelip o sırada orada bulunan Refet Paşa ile görüşmesinin münasip olacağı bildirilmişti.

18 Haziran 1337 tarihli bir telgraf da, İstanbulda Hâmit Beyden vürud etti. Bu telgrafname meali şöyle idi: Burada mevkii resmîsi olan bir İngiliz, İngilterenin İstanbulda en büyük makamı namına bugün bendenize müracaatle serî bir sulha vâsil olmak için müzakereye hazır bulduklarından Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle hemen münasebata girişmek arzu ettiklerini ve cevabı seria muntazır bulduklarını arza delâlet etmemi rica etti.

Hâmit Beye verilen cevapta; müzakerata hazır olduğumuz bildirilmişti.

5 Temmuz 1337'de Zonguldağa gelen bir İngiliz torpitosu General Harringtondan bana bir mektup getirmişti. Tercümesi Ankaraya telgrafla bildirilen bu mektup şu idi:

Kumandan Henry vasıtasile olduğum habere nazaran Zatı Alileri bana bir askerinin bir askerle görüşmesi kabûlinden bazı mütealeat dermeyeran etmek arzusunda bulunuyorsunuz. Böyle olduğu

alacağı kararların uzmanlardan kurulu başka bir topluluk tarafından incelenmemesinden doğacak sakıncalarla ilgili yüksek görüşleriniz ilke olarak çok yerindedir.

Ama, adı ve sanı Ayan almasa bile, milletin bütün hak ve yetkilerini kullanmak üzere seçilmiş ve seçilecek olan Büyük Millet Meclisinin temel kararlarını başka bir topluluğun kararına bağlamak genel yönetimde izlediğimiz ilkelerin özüyle bağdaşamayacaktır. Bu uzmanlar meclisi de, yüksek düşünceleriniz üzere millet tarafından meb'uslar gibi seçilince tek kaynaktan tek yetki almış iki büyük gücün ulusun genel yönetimine etken olması hukuk açısından olduğu gibi uygulama alanında da karışıklığa yol açacak, bir ikilik doğuracak ve bu durumun yaratacağı dengesizliği düzeltmek için milletin varlığına ve hukukuna etki yapacak üçüncü bir gücün bulunmasını kabul etmek gerekecektir.

Düşünceme göre aklınızdan geçirdiğiniz sakıncaları gidermenin tek yolu Millet Meclisinin değerli ve uzman kişilerden oluşacak şekilde seçilmesini sağlamak ve meclisin iç örgütünde, komüsyonların seçiminde, Bakanlar Kurulunun ayrılıp seçilmesinde bilim ve uzmanlık konusuna olağanüstü önem vermekten başka bir şey değildir. Geçirdiğimiz acı deneyimlerin sonuçlarından esinlenerek bulunan ve milletlerin yönetiminde en doğru bir yol olduğu gibi temel haklar açısından da en beğenilen nitelikleri olan bugünkü yönetimimizi perçinleyip güçlendirmekle seçim konusunda da dikkatli davranmak sayesinde bugün için olduğu gibi gelecekteki yenilikler ve gelişmeler içinde en çok başarılı bir yönetim makinesi kurulmuş olacağını bilginize sunarım.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal

Muhterem Efendiler, 1921 senesi içinde, çeşitli devletlerle resmî ve özel birtakım görüşmeler yapıyordu. Türk-Rus görüşme ve ilişkileri olumlu bir doğrultuda gelişiyordu. Fransızlardan başka, İtalyanlar ve İngilizlerle de görüşmeler yapılmıştır. 1921 senesi Haziranında yanlış anlaşılmış olan bir konuyu anlatacağım. 13 Haziran 1921 de İtilâf Kuvvetleri Başkomutanı General Harringtonun yakınlarından olduğunu söyleyen Binbaşı Henry ve Shurton adında iki subay motörle İneboluya geldi. Bu subaylar; General Harrington ağzından şunu söylediler: ben, bir torpido ile İneboludan İstanbulda Boğaziçinde Harringtonun yalısına gideyim. Orada General ile barış ilkeleri üzerinde anlaşayım. İngilterenin tam bağımsızlığımızı kabul ettiğini ve Yunanlıların topraklarımızdan çıkarılacaklarını ve öbür işler üzerinde tartışılabileceğini söylemişler. Bu subaylara verilen karşılıkta, benim İstanbulda gitmeyeceğim ve General Harringtonun İneboluya gelip o sırada orada bulunan Refet Paşa ile görüşmesinin uygun olacağı bildirilmişti.

18 Haziran 1921 tarihli bir telgraf da, İstanbulda Hâmit Beyden geldi. Bu telgrafta başlıca şunlar yazılıydı: Burada resmî görevi olan bir İngiliz, İngilterenin İstanbulda en büyük görevlisi adına bugün bana baş vurarak tezelden barış yapmak için görüşmeye hazır bulduklarından Mustafa Kemal Paşa ile hemen ilişki kurmak istediklerinin ve ivedi olarak karşılık beklediklerinin bilginize sunulmasına aracı olmamı rica etti.

Hâmit beye verilen karşılıkta; görüşmelere hazır olduğumuz bildirilmişti.

5 Temmuz 1921 de Zonguldağa gelen bir İngiliz torpitosu General Harringtondan bana bir mektup getirmişti. Çevirisi Ankaraya telgrafla bildirilen bu mektup şu idi:

Komutan Henry aracılığıyla aldığım habere göre siz bana bir askerinin bir askerle görüşmesi yolunda kimi düşünceler bildirmek istediğinde bulunuyorsunuz. Durum böyle ise sizce uygun gö-

Değişik devletlerle yapılan resmî ve özel birtakım görüşmeler

Muhtelif devletlerle yapılan resmî ve gayriresmî bir takım temaslar

takdirde Zati Alilerince muvafık görülecek bir günde İneboluda veyahut İzmitte Zati Alileri-ne mülâki olmak üzere Ajax zırhlısile azimet için Britanya Hükûmeti tarafından mezuniyeti haiz bulunuyorum ve vaziyet hakkında arzu buyurulduğu takdirde son derece vâzih ve serbest bir surette teatî efkâr eylemeye hazırım. Mütaleatınızı dinlemeye ve bunları berayı tetkik İngiltere Hükûmetine tebliğ mezunum. İngiltere Hükûmeti namına ne icrayı müzakere, ne de mükâleme için hiçbir sıfatı resmîyeyi haiz değilim. Mülâkatım İngiliz zırhlısında vukuu lâzımdır. Zırhlıda Zati Alileri, kendilerine lâyık bir surette kabul edilecektir. Karaya avdetlerine kadar hürriyeti kâmileyi haiz bulunacaklardır. Bu suret kabul edildiği takdirde Zati Alilerince muvafık gelecek tarih ve saatlerin lütfen tayinini rica ederim.

Bu mektup muhteviyatına nazaran General Harringtonla temas arayan ve onunla görüşmek arzusunu izhar eden ben olduğum anlaşılıyor. Halbuki hakikat, böyle değildi. Onun için General Harringtona şu cevabı verdim:

Zonguldağa göndermiş olduğumuz mektup tercümesini bugün Ankaraya bildirdiler. Aramızda vaki olacak mükâlemanın bir suitefehüm üzerine müesses olmaması için atideki husus üzerine dikkatinizi celbe mecburum. 13 Haziran tarihinde Binbaşı Henry ve rüfekaşı İneboluya gelerek zati âlilerinin, Binbaşı Henry tarafından Refet Paşaya teklif edilmiş olan esaslar üzerinde benimle görüşmek arzu ettiğinizi beyan etmişlerdi. Nitekim bu cihetler Binbaşı Henry tarafından size hitaben yazılıp bir sureti, tarafından mümzi olarak bize bırakılmış olan mektupta beyan edilmiştir. Aramızda başlayan doğrudan doğruya muhaberatın mukaddemesi bundan ibarettir. Metalibi millîyemiz, zati âlilerince malûmdur. Millî topraklarımızın düşmanlardan tamamen istihlâsı, hududu millîyemiz dahilinde siyasî, malî, iktisadî, askerî, adlî, harsî istiklâlî tamamuz esası kabul edildiği takdirde müzakerata girmeye amade olduğumuzu beyan ederim. Binbaşı Henry tarafından size izah edilen esbaba binaen, müzakeratın zati âlilerine fevkalâde hüsnükabul gösterilecek olan İnebolu kasabasında ve karada vaki olması tarafımızdan muvafık görülmüştür. Bu nikatî nazarda, aramızda mutabakatı efkâr olup olmadığını tasrih edecek cevabımıza intizar ediyorum. Maksadı âliniz, sadece vaziyet hakkında teatî efâr ise, bunun için rüfekaımızdan birini memur edebiliriz.

Bu mektuba bir cevap gelmedi. Ancak Temmuzun yedinci günü, İstanbulda Hâmit Beyi gören İngiliz Maslahatgüzarı Mösyö Rantigan bir tacir sıfatile Anadoluya gelen Binbaşı Henry'ye General Harrington oradaki İngiliz üserasının mevki ve sıhhatlerinden haberdar olmaya çalışmasını ve kabilsen millî orduların İstanbula doğru harekâta devam edip etmeyeceklerinin Mustafa Kemal Paşadan tahkikini, tenbih eylediği cihetle, Binbaşı Henry'nin bundan maada teşebbüsatta bir gûna salâhiyeti olmadığı bildirilmiş.

Efendiler, 1338 senesi Ağustosuna kadar da garp devletlerle müsbet manada ciddî münasebetler vukubulmadı. Memleketimizde bulunan düşmanları silâh kuvvetele çıkarmadıkça, çıkarabilecek mevcudiyet ve kudreti millîyemizi fîlen isbat etmedikçe, diplomasi sahasında ümide kapılmanın caiz olmadığı hakkındaki kanaatimiz kat'î ve daimî idi. En doğru kanaatin bu olduğunu, bu olacağını, tabîi olarak kabul etmek muvafıktır. Filhakika bugünün şeraiti hayatîyesi içinde bir fert için olduğu gibi, bir millet için dahi kudret ve kabiliyetini, eseri fîlî ile izhar ve isbat etmedikçe itibar ve ehemmiyet intizarında bulunmak beyhudedir. Kudret ve kabiliyetten mahrum olanlara iltifat olunmaz. **İnsanlık, adalet, mürüvvet icabatını**, bütün bu evsafa haiz olduğunu gösterenler talep edebilir.

Efendiler, cihan, imtihan meydanıdır. Türk Milleti, bunca asırlardan sonra yine bir imtihan, hem bu defa en çetin bir imtihan karşısında, bulunduruluyordu. İmtihanda muvaffak olmadan, lûtuftkârane muamelelere intizar etmek bizim için caiz olabilir midir?

rülecek bir günde İneboluda ya da İzmitte sizinle buluşmak üzere Ajaks zırhlısı ile gitmem için Britanya Hükûmeti tarafından görevli kılınmış bulunuyorum ve durum hakkında isterseniz çok açık ve serbest olarak düşünce alışverişinde bulunmaya hazırım. Düşüncelerinizi dinlemek ve bunları incelemek üzere İngiltere Hükûmetine bildirmekle görevliyim. İngiltere Hükûmeti adına ne görüşmek, ne de konuşmak için hiçbir resmî görevim yoktur. Buluşmanın İngiliz zırhlısında olması gereklidir. Zırhlıda size yaraşır bir biçimde karşılanacaksınız. Karaya dönünceye kadar tam özgürlük içinde bulunacaksınız. Bu şekil sizce kabul edilirse uygun bulacağımız tarih ve saatlerin belirtilmesini rica ederim.

Bu mektupta yazılanlara göre General Harringtonla ilişki arayan ve onunla görüşmek isteğini belirten ben olduğum anlaşılıyor. Oysa ki gerçek, böyle değildi. Onun için General Harringtona şu karşılığı verdim:

Zonguldağa göndermiş olduğunuz mektubun çevirisini bugün Ankaraya bildirdiler. Aramızda yapılacak buluşmanın bir yanlış anlamaya dayanmaması için aşağıdaki noktaya dikkatinizi çekmek zorundayım. 13 Haziran tarihinde Binbaşı Henry ve arkadaşları İnebolu'ya gelerek sizin, Binbaşı Henry tarafından Refet Paşaya önerilmiş olan ilkeler üzerinde benimle görüşmek istediğinizi söylemişlerdi. Nitekim bu noktalar Binbaşı Henry tarafından size yazılıp bir örneği, tarafından imzalı olarak bize bırakılmış olan mektupta bildirilmiştir. Aramızda başlayan doğrudan doğruya yazışmalar böyle başlamıştır. Siz milletçe ne istediğinizi bilirsiniz. Millî topraklarımızın düşmanlardan baştan başa kurtarılması, ulusal sınırlarımız içinde siyasî, malî, iktisadî, askerî, adlî, kültürel tam bağımsızlığımız ilke olarak kabul edilirse görüşmelere başlamak üzere olduğumuzu bildiririm. Binbaşı Henry'nin size anlattığı nedenlerden ötürü, görüşmelerin sizin çok iyi ağırlandığınızı İnebolu ilçesinde ve karada yapılması bizzat uygun görülmüştür. Bu noktalarda, aramızda görüş birliği olup olmadığını belirtecek yanıtınızı bekliyorum. Yüksek dileğiniz, sadece durum üzerinde görüş alışverişinde bulunmak ise, bunun için arkadaşlarımızdan birini görevlendirebiliriz.

Bu mektuba bir yanıt gelmedi. Ancak Temmuzun yedinci günü, İstanbulda Hâmit Beyi gören İngiliz Maslahatgüzarı Mösyö Rantigan, bir tüccar kimliğiyle Anadoluya gelen Binbaşı Henry'den General Harrington oradaki İngiliz tutsaklarının yerlerini ve sağlıklarını öğrenmeye çalışmasını ve yolunu bulursa millî orduların İstanbula doğru ilerlemeyi sürdürüp sürdüremeyeceklerinin Mustafa Kemal Paşadan sormasını, önemle istediğinden, Binbaşı Henry'nin bundan başka girişimlere hiç yetkisi olmadığını bildirmiş.

Efendiler, 1922 senesi Ağustosuna kadar batı devletleri ile olumlu anlamda gerçek ilişkiler kurulmadı. Memleketimizde bulunan düşmanları silah kuvveti ile çıkarmadıkça, çıkarabilecek ulusal varlık ve gücümüzü edimli olarak kanıtlamadıkça, diplomasi alanında umuda kapılmanın yeri olmadığı yolundaki inancımız kesin ve sürekli idi. En doğru inancın bu olduğunu, bu olacağını, doğal olarak kabul etmek uygun olur. Gerçekten bugünün hayat şartlarıyla ortaya koyup kanıtlamadıkça kendisine değer ve önem verilmesini beklemek boşunadır. Güç ve yetenekten yoksun olanlara yüz verilmez. **İnsanlık, adalet, iyilik gereklerini**, bütün bu niteliklerin kendilerinde bulunduğunu gösterenler isteyebilir.

Efendiler, dünya, sınav alanıdır. Türk Milleti, bunca yüzyıllardan sonra yine bir sınav, hem bu kez en çetin bir sınav karşısında, bulunduruluyordu. Sınavda başarılı olmadan, başkalarının aşırı iyilikle davranmalarını beklemek bizim için doğru olabilir miydi?

Biz, kemali ciddiyetle cihan nazarında vereceğimiz imtihana hazırlanırken, bir taraftan müşahitelerin de vaziyet ve ahvali ruhiye ve fikriyelerini, nazar-dan dûr tutmamayı daima, faydalı buluyorduk. Bu maksatla malûmunuz oldu-ğu veçhile, evvelâ, Hariciye Vekili bulunan Yusuf Kemal Beyi ve bilâhare de Dahiliye Vekili olan Fethi Beyi Avrupaya izam etmiştik. İstanbul üzerinden Avrupaya gidecek olan Yusuf Kemal Beye İstanbulla ait bazı hususî vazifeler de verilmişti. Yusuf Kemal Bey, İzzet Paşa ve rüfekası ile arzu ve talebi hakikî vukuunda Vahdettin ile de görüşecekti. Vahdettinin, Meclisi tanınması, İzzet Paşa ve rüfekasının, bizim tesbit ettiğimiz hedefe müteveccih olarak yürümesi lüzumunu, teklif edecekti. Yusuf Kemal Bey, İstanbulda, aldığı talimat daire-sinde hareket etti. Fakat, maatteessüf İzzet Paşa ve rüfekası, kendisini işgal ve işgal ederek padişaha bir müracaatçı suretinde götürdüler. İzzet Paşa ve rüfe-kası bununla da iktifa etmiyerek, Yusuf Kemal Beyin Avrupadaki teşebbüsünü iğlâk ve işkâl etmek üzere İzzet Paşayı, Yunan tahtı işgalinde bulunan yer-lerden geçirerek Yusuf Kemal Beyden ve evvel Parise ve Londra'ya gönderdiler. İzzet Paşa, bu seyahatini son dakikaya kadar gizlemiştir.

Yusuf Kemal Beyin Paris ve Londra'da yaptığı mükâlemelerden bir netice çıkmadı. Yalnız, şu anlaşıldı ki, Düveli İtilâfiye hariciye nâzırları kariben içti-ma edecekler, bize sulh teklifatında bulunacaklarmış. Anadolunun tahliyesi esas itibarile kabul edilmiş ise de konferans müzakeratı esnasında muharebe başlarsa sulh teşebbüslerinin akim kalacağı cihetle Yunanlılarla bir mütareke aktetmemiz lâzım imiş. Bu hususu, Yusuf Kemal Beye söyleyen Lord Gurzon'a; Yusuf Kemal Bey, konferansın evvelâ Anadolunun tahliyesine karar ve-rip tarafeyne tebliğ etmesinin mütarekeden daha kuvvetli olacağını söylemiş. Lord Gurzon, mütarekede, musir kalmış ve bunun hükûmete iblağile alacağı cevabın kendisine itasını bildirmiş.

Yusuf Kemal Bey henüz avdet etmeden, Düveli İtilâfiye Hariciye Nâzırla-rı Konferansı 22 Mart 1338 tarihinde, Türkiye ve Yunan Hükûmetlerine müta-reke teklifinde bulundu.

Bu sırada, ben, cephede bulunuyordum. Mütareke teklifinden Hariciye Vekâleti Vekili Celâl Bey tarafından haberdar edildim. Mütareke teklifinin hu-tutu esasıyesı şunlardı: Tarafeyn kıtaatı arasında, on kilometrelik askerden hâ-li bir saha teşkil edilecek.. Kıtaat, insan ve mühimmat itibarile takviye edilmeyecek.. vaz'ulceyste tebdilât yapılmıyacak.. Malzeme dahi bir yerden bir yere nakledilmeyecek. Ordumuz ve askerî vaziyetimiz, İtilâf Devletlerinin askerî komisyonlarının murakabe ve teftişine arzedilecek.. Bu komisyonların hakem-liğini, hulûsla kabul edeceğiz.. Muhasamat, üç ay müddetle tatil edilecek ve mü-zakeratı evveliyeyi sulhiye tarafeynce kabul edilinceye kadar, üçer aylık müddetle kendiliğinden teceddüt edecek, muhasımayından biri harekâta geçmek isterse, mütareke müddetinin inkızasından hiç olmazsa on beş gün evvel taraftı diğere ve İtilâf Devletleri mümessillerine ihbarı keyfiyet edecek..

Efendiler, Yunanlılar, bu mütarekeyi derhal kabul ettiler. Yunan ordusu Sa-karyada maddeten ve manen mağlûp edilmişti. Bu ordunun yeniden vâsi miqyas-ta hareket ve taarruz yaparak tecrübe talihe bir daha kıyam etmesi müşkül idi. Bunu, bu hakikati anlamak, elbette herkesçe mümkün olmuştu. Yunan ordusunu yeniden netice kat'îye verecek harekâta sevk etmek mümkün olamayınca, bizim

Biz, büyük önemle dünya önünde vereceğimiz sınava hazırlanırken, bir yandan da bizi gözetlemekte olanların da durumlarını, ruhsal ve düşünsel du-rumlarını, gözden uzak tutmamayı her zaman yararlı buluyorduk. Bu amaçla, bildiğiniz gibi, önce, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Beyi ve sonra da İçişleri Bakanı Fethi Beyi Avrupaya göndermiştik. İstanbul üzerinden Avrupaya gi-decek olan Yusuf Kemal Beye İstanbulla ilgili bir takım özel görevler de ve-rilmişti. Yusuf Kemal Bey, İzzet Paşa ve arkadaşlarıyla ve gerçek bir dilek ve istek olursa Vahdettin ile de görüşecekti. Vahdettinin, Meclisi tanınmasını ve İzzet Paşa ve arkadaşlarının, bizim saptadığımız ereğe doğru yürümelerini önerecekti. Yusuf Kemal Bey, İstanbulda, aldığı direktife göre davrandı. Ama, ne yazık ki İzzet Paşa ve arkadaşları, kendisini oyalayıp aldatarak padi-şaha bir başvuru imiş gibi götürdüler. İzzet Paşa ve arkadaşları bununla da yetinmeyerek, Yusuf Kemal Beyin Avrupadaki girişimlerini karıştırmak ve güçleştirmek üzere İzzet Paşayı, Yunan işgali altında bulunan yerlerden geçi-rerek Yusuf Kemal Beyden önce Parise ve Londra'ya gönderdiler. İzzet Paşa, bu yolculuğunu son dakikaya kadar gizlemiştir.

Yusuf Kemal Beyin Paris ve Londra'da yaptığı görüşmelerden bir sonuç alınmadı. Yalnız, şu anlaşıldı ki, İtilâf Devletlerinin dışişleri bakanları yakını-da toplanacaklar, bize barış önerileri yapacaklarmış. Anadolunun boşaltılma-sı ilke olarak kabul edilmiş ise de konferans görüşmeleri sırasında savaş yeni-den başlarsa barış girişimleri yarıda kalacağından Yunanlılarla bir ateşkes an-laşması yapmamız gerekli imiş. Bunu, Yusuf Kemal Beye söyleyen Lord Gurzon'a; Yusuf Kemal Bey, konferansın önce Anadolunun boşaltılmasına karar verip iki tarafa bildirmesinin ateşkesteden daha etkili olacağını söylemiş. Lord Gurzon, ateşkesde, direnmiş ve bunun hükûmete (bize) bildirerek yanıtımızın kendisine verilmesini istemiş.

Yusuf Kemal Bey daha dönmeden, İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanları Konferansı 22 Mart 1922 tarihinde, Türkiye ve Yunan Hükûmetlerine ateşkes önerdi.

Bu sırada ben, cephede bulunuyordum. Ateşkes önerisini Dışişleri Ba-kan Vekili Celâl Beyden öğrendim. Barış önerisinin ana hatları şunlardı: İki taraf birlikleri arasında, on kilometrelik askerden arındırılmış bir alan oluşturu-lacak. Birlikler, insan ve gereçler bakımından güçlendirilmeyecek.. askerî konumlarda değişiklik yapılmıyacak... Gereçler de bir yerden bir yere götü-rülmeyecek... Ordumuz ve askerî durumumuz, İtilâf Devletlerinin askerî ko-müşyonlarınca denetlenip teftiş edilecek.. Bu komüşyonların yargıcılığını, gönül hoşluğuyla kabul edeceğiz.. Çatışmalar, üç ay süreyle durdurulacak ve ba-rış için ön görüşmeler yapılması iki tarafça kabul edilinceye kadar, üçer aylık sürelerle kendiliğinden yenilecek. İki taraftan biri yeniden savaşa başlamak isterse, ateşkes süresinin bitmesinden en az on beş gün önce öteki tarafa ve İtilâf Devletleri temsilcilerine durumu bildirecek..

Efendiler, Yunanlılar, bu ateşkes önerisini hemen kabul ettiler. Yunan ordu-su Sakarya'da nesnel ve tinsel olarak yenilmişti. Bu ordunun yeniden geniş çapta harekete geçip saldıracak bir daha talihini denemeye kalkışması güç idi. Bunu, bu gerçeği herkes, kesinlikle anlayabilmişti. Yunan ordusu yeniden kesin sonuç alınacak savaşlara sürüklenemeyeceğine göre bizim de bir seneye yakın bir sü-

**22 Mart
1338 tarihli
mütareke
teklifi**

**22 Mart
1922 tarih-
li barış
önerisi**

de bir seneye yakın bir zamandanberi ihzarile meşgul olduğumuz ordumuzu ataletle sevk etmek, hükûmeti millîyeye ümitler vererek, intizar içinde bırakmak ve bu suretle geçecek zaman zarfında, hükûmeti millîye ve ordumuzu gevşetmek cidden mühim bir tedbir idi: binaenaleyh İtilâf Devletlerinin, Anadoluyu tahliye ve şarkı karip meselesini hal maksadile olduğunu, ifade eyledikleri bu mütareke şeraitini ciddiyetle tetkik ettik.

Evvêlâ, Ankarada bulunan Heyeti Vekile ile, makina başında, muhabere ile müdavelei efkâr ettik. İstanbuldaki memurumuz vasıtasile Hariciye Vekâletinden Düveli Müddefika mümessillerine verilmesini tensip ettiğimiz ilk cevap şu idi:

Mütareke teklifini havi noktayı 23/24 Mart 1338 tarihli telgrafnamemize zeylolarak bugün 24 Mart 1338 saat te aldım. Muhteviyatının, ordunun vaziyetine taallüku itibarile Heyeti Vekile ve icap ederse Meclisçe, mevkü müzakereye konmadan evvel, cephede bulunan Başkumandanın mütaleasını bildirmesi için müşarileyhe yazdım. Keyfiyeti, mümessillerin arzuları veçhile mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin cevabını iblağ edeceğimi mümessillere bildiriniz Efendim.

24 Mart 1338 tarihinde Heyeti Vekile Riyasetine şu mütaleamı bildirdim:

Esas itibarile, Düveli Müttefika hariciye nâzırlarının müştereken yaptıkları mütareke teklifine karşı, ret ile mukabele etmek veya herhangi bir şekil ve surette ademi temayül veya ademi itimat hissi verecek tarzda mukabelede bulunmak, doğru değildir. Bilâkis mütareke teklifini hüsnü telâkki etmek lâzımdır. Binaenaleyh vereceğimiz cevap, menfi değil, müsbet olacaktır. Düveli Müttefikada hüsnüniyet yok ise, binnetice menfi muamele anlardan vaki olmaldır. Biz, yalnız onların teklif ettiği şeraiti kabul edemeyeceğimizden mukabil şeriat dermeyan edeceğiz.

Ertesi gün ajans ve telgraflar da notadan bahsederek şu havadisi neşrediyorlardı:

.... Şarkı karipte sulhü iade etmek ve yeniden can ve mal zayı etmeden, Asyayı Suğranın tahliyesi maksadına matuf olduğu zannedilen işbu teklifin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetince hüsnü telâkki edildiği ve Düveli Müttefikanın hüsnüniyet ve vaz'ı bitarafisine emniyet ederek, hükûmetçe müsbet cevap verilmesi memulü kavi bulunduğu, hükûmet menafiline ifade olunmaktadır. Mezkûr teklifin makul ve kabili tatbik şeraiti muhtevi ve sulhün bir an evvel avdetini temin edecek kısa müddetle, mukayyet olmasını temenni ederiz.

Heyeti Vekilenin, verilecek cevabın Avrupada bulunan Hariciye Vekilimizin avdetine taliki mütaleasına verdiği cevapta bu intizara lüzum olmadığını bildirmekle beraber cevap hakkındaki umumî kararımı da şu suretle hulâse ettim:

Mütareke teklifini par prensip kabul ediyoruz. Ancak ordunun ikmal ve ihzarından bir an geri kalınmayacaktır. Ordumuzun dahiline, ecebî kontrol heyetleri, sokılmayacağız. Mütarekeyi, tahliyenin icrası için kabul etmek esasları dairesinde kabili tatbik ve icra şartlar dermeyan edeceğiz. Mütareke ile beraber tahliyenin başlaması en mühim şartı, teşkil edecektir.

Martın 24 üncü günü makina başında, ben, notaya verilecek olan cevabı, Heyeti Vekileye bildirdim. Heyeti Vekile de Ankarada hazırladıkları bir cevap suretini bana bildirmişlerdi. İki cevap suretleri arasında bazı farklar görüldü. Nihayet 24/25 Mart gecesi Heyeti Vekile ile Sivrihisarda birleşerek, cevabî notayı bilmüzakere tesbit etmeye, karar verdik.

Efendiler, İstanbuldaki memuru mahsusumuzun, Hariciye Vekâletine keşide ettiği 25 Mart tarihli şifre telgrafına nazaran, memuru mahsusumuz Tevfik Paşa ile görüşmüş.. Tevfik Paşa; mümessillerin, padişahın hükûmetine verdikleri aynı notayı Ankaraya tebliğ ederek alınacak cevabın kendilerine bildirilmesini rica

redir hazırlamaya çalıştığımız ordumuzu uyuşukluğa düşürmek, millî hükûmetimize umutlar vererek, beklentiler içinde bırakmak ve böylece geçecek zaman içinde, millî hükûmetimizi ve ordumuzu gevşetmek gerçekten önemli bir önlemdi. Bunun için İtilâf Devletlerinin, Anadoluyu boşaltmak ve yakın doğu sorununu çözümlenmek amacına yönelik bulunduğunu söyledikleri ateşkes koşullarını iyice inceledik.

Önce, Ankarada bulunan Bakanlar Kurulu ile, makina başında, konuşup görüştük. İstanbuldaki görevlimiz aracılığıyla Dışişleri Bakanlığından İtilâf Devletleri temsilcilerine verilmesini uygun gördüğümüz ilk karşılık şu idi:

Ateşkes önerisini içeren notayı 23/24 Mart 1922 tarihli telgrafımıza ek olarak bugün 24 Mart 1922 saat te aldım. İçeriği, ordunun durumunu ilgilendirmesi nedeniyle Bakanlar Kurulunda ve gerekirse Mecliste, görüşmeye açılmadan önce, cephede bulunan Başkumandanın ne düşündüğünü bildirmesi için ona yazdım. Durumu, Temsilcilerin istedikleri gibi olabildiğince kısa bir zamanda, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin konuyla ilgili yanıtını ileteceğimi temsilcilere bildiriniz Efendim.

24 Mart 1922 tarihinde Bakanlar Kurulu Başkanlığına şu düşüncemi bildirdim:

İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanlarının ortaklaşa yaptıkları ateşkes önerisini, kabul etmek ya da herhangi bir biçimde eğitim gösterilmiyor güvenilmiyormuş gibi karşılamak, ilke olarak doğru değildir. Tersine ateşkes önerisini iyi karşılamak gerekir. Bu nedenle, vereceğimiz karşılık olumsuz değil, olumlu olacaktır. İtilâf Devletlerinde iyi niyet yok ise, en sonunda olumsuz davranış onlardan gelmelidir. Biz, sadece, onların önerdiği koşulları kabul edemeyeceğimiz için karşı koşullar ileri süreceğiz.

Etesi gün ajans ve telgraflar da notadan söz ederek şu haberi yayımlıyorlardı:

.... Yakın doğuyu barışa kavuşturmak ve yeniden can ve mal yitirmeden, Küçük Asyayı* boşaltmak amacı güttüğü sanılan bu önerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetince iyi karşılandığı ve İtilâf Devletlerinin iyi niyetine ve yansız tutumuna güvenerek, hükûmet tarafından olumlu karşılık verilmesinin kuvvetle umulduğu, hükûmet çevrelerince söylenmektedir. Sözü geçen önerinin akla yakın ve uygulanabilir koşullar içermesini ve kısa sürede yeniden barışa kavuşulmasını sağlayacak nitelikte olmasını dileriz.

Bakanlar Kurulunun, verilecek karşılığın Avrupada bulunan Dışişleri Bakanımızın dönüşüne kadar bekletilmesi düşüncesine verdiğim karşılıkta böyle bir bekleme gerek olmadığını bildirmekle birlikte karşılık hakkındaki genel kararımı da şöylece özetledim:

Ateşkes önerisini ilke olarak kabul ediyoruz. Ancak ordunun eksikliklerini ve hazırlıklarını tamamlamasından bir an geri kalınmayacaktır. Ordumuzun içine, yabancı denetim kurulları, sokılmayacağız. Ateşkesi, boşaltılmanın yapılması için kabul etmekle birlikte uygulanabilecek koşullar ileri süreceğiz. Ateşkesle birlikte boşaltılmanın başlaması en önemli koşul olacaktır.

Martın 24'üncü günü makina başında, ben, notaya verilecek olan karşılığı, Bakanlar Kuruluna bildirdim. Bakanlar Kurulu da Ankara'da hazırladıkları karşılığın bir örneğini bana bildirmişti. İki karşılıkta kimi ayrılıklar görüldü. Sonunda 24/25 Mart gecesi Bakanlar Kuruluyula Sivrihisarda buluşarak, karşı notamızı görüşüp saptamayı kararlaştırdık.

Efendiler, İstanbuldaki özel görevlimizin, Dışişleri Bakanlığına çektiği 25 Mart tarihli şifre telgrafına göre, özel görevlimiz Tevfik Paşa ile görüşmüş.. Tevfik Paşa; temsilcilerin, padişahın hükûmetine verdikleri aynı notayı Ankaraya tebliğ ederek alınacak karşılığın kendilerine bildirilmesini rica ettiklerini söy-

* Anadolu

ettiklerini söylemiş. Memurumuz Tevfik Paşaya hakkı kelâmın yalnız mütareke teklifi hususunda mı yoksa umum mesailde mi Ankaraya ait olduğunu sormuş. Tevfik Paşa buna cevap vermemiş. Memurumuzun, İzzet Paşadan ne gibi haberler aldığı sualine, Tevfik Paşa şu cevabı vermiş: İzzet Paşa yakında konferansın in'ikat edeceğini ve her halde ifrata varılmamasını bildiriyor.

Efendiler, Sivrihisarda mütareke teklifine ait olan nota cevabını kararlaştırdıktan sonra Heyeti Vekile Ankaraya avdet etti. Fakat bu cevabı vermeye vakit kalmadan Pariste in'ikat eden Nâzırlar Konferansının 26 Mart 1338 tarihli ikinci bir notası alındı. Bu nota, İtilâf Devletlerinin, sulh esasatı hakkındaki tekliflerini, ihtiva ediyordu. Bu tekliflerin hututu esasıyesı şunlardı:

“Gerek Türkiyede, gerek Yunanistanda ekalliyetlerin müdafaaı hukukuna ve bu bapta vazolunacak kavadin tatbıkına Cemiyeti Akvamın dahi iştirak ettirilmesi. Şarkta bir Ermeni yurdunun teşkili, ve bu işe de kezalik Cemiyeti Akvamın iştirak ettirilmesi;

Boğazların serbestisini temin için Gelibolu şibihceziresinde ve Boğazlar havalisinde gayriaskerî bir muntaka teşkili;

Trakya hududunun Tekirdağını bize ve Kırkkilise, Babaeski ve Edirneyi Yunanlılara bırakacak surette tesbiti;

Bizde kalacak olan İzmirin Rumlarına ve Yunanlılarda kalacak olan Edirnenin Türklerine, işbu şehirlerin idaresine adilâne bir surette iştirak edebilmek imkânını vermek maksadile münasip bir usulün kararlaştırılması;

Sulhu müteakıp İstanbulun İtilâfçılarca tahliyesi;

Sevr projesi ile elli bin kişiden mürekkep olan Türk kuvayı müsellâhasının seksen beş bine iblağı ve Sevr projesinde olduğu gibi askerlerimizin ücretli asker olması;

Sevr projesindeki malî komisyonun ilgasile beraber Düveli İtilâfiyenin iktisadî menafîini, düyuunu umumiyenin ve bize tahmil olunacak tazminatı harbiyenin temini tesviyesi hususunda Türk hakimiyetile kabili telif bir usulün tayini;

Adlî ve iktisadî kapitülasyonlarda tadilât icrası zimmında birer komisyonun teşkili”.

Efendiler, İtilâf Devletlerinin mütareke teklifine ait olan ilk notalarının muhteviyatı tahlil edildikten ve ikinci mufassal notalarının ihtiva eylediği şerait görüldükten sonra İstanbul hükûmeti de beraber olduğu halde aleyhimizde imhakâr teşebbüs ve mesai ile yeni bir safha açtıklarına hükmetmek tabii idi. Buna karşı vaziyeti gayet ciddî telâkki eylemek ve esaslı, büyük bir mücadeleye hazırlanmak lâzımgeliyordu.

Evvellâ, bize teklif olunan şeraitin mahiyetini, millete ve cihan efkârına, teşrih etmek münasip idi. Bu noktai nazarlardan Heyeti Vekileye iş'aratta bulundum.

Her iki noktaya, 5 Nisan 1335 tarihinde verilen cevabımızın esas noktalarını, hatırlatayım:

Mütarekeyi esas itibarile kabul ettik. Fakat şartı esasî olarak mütareke ile beraber tahliye amelîyesine iptidar olunmasını, elzem addettik. Mütareke müddetinin Anadolu'nun tahliye müddeti olan dört aydan ibaret olmasını teklif ve tahliye hitamında müzakeratı evveliyeye sulhiye neticelenmemiş olursa, mütarekenin kendiliğinden üç ay daha imtidadına muvafakat eyledik.

lemiş. Görevlimiz Tevfik Paşaya söz hakkının sırf ateşkes önerisi konusunda mı yoksa bütün işlerde mi Ankaranın olduğunu sormuş, Tevfik Paşa buna yanıt vermemiş. Görevlimizin, İzzet Paşadan ne gibi haberler aldığı sorusuna, Tevfik Paşa şu karşılığı vermiş: İzzet Paşa yakında konferansın toplanacağını ve ne olursa olsun aşırılıktan sakınılmasını bildiriyor.

Efendiler, Sivrihisarda ateşkes önerisiyle ilgili olan notanın karşılığını kararlaştırdıktan sonra Bakanlar Kurulu Ankaraya döndü. Ama bu karşılığı vermeye vakit kalmadan Paris'te toplanan Bakanlar Konferansının 26 Mart 1922 tarihli ikinci bir notası alındı. Bu nota, İtilâf Devletlerinin, barış ilkeleri hakkındaki önerilerini, içeriyordu. Bu önerilerin ana hatları şunlardı:

“Gerek Türkiyede, gerek Yunanistanda azınlıkların haklarının korunmasına ve bu konuda konulacak kuralların uygulanmasına Milletler Cemiyetinin de katılması; doğuda bir Ermeni yurdunun kurulması, ve bu işe de gene Milletler Cemiyetinin katılması;

Boğazların serbestliğini sağlamak için Gelibolu yarımadasında ve Boğazlar yöresinde askerden arınmış bir bölge kurulması;

Trakya sınırının Tekirdağını bize ve Kırklareli, Babaeski ve Edirneyi Yunanlılara bırakacak biçimde saptanması;

Bizde kalacak olan İzmirin Rumlarına ve Yunanlılarda kalacak olan Edirnenin Türklerine, bu şehirlerin yönetiminde adalete uygun bir biçimde katılabilme olanağı vermek amacıyla uygun bir yöntem kararlaştırılması;

Barıştan sonra İstanbulun İtilâf Devletleri tarafından boşaltılması;

Sevr projesi ile elli bin kişiden kurulacak olan Türk silahlı kuvvetlerinin seksen beş bine çıkarılması ve Sevr projesinde olduğu gibi askerlerimizin paralı asker olması;

Sevr projesindeki maliye komisyonu kaldırılmakla birlikte İtilâf Devletlerinin ekonomik çıkarlarını, kamu borçlarının ve bize yüklenilecek savaş tazminatının ödenmesini sağlama bağlamak konusunda Türk bağımsızlığıyla bağdaşır bir yöntem saptanması;

Adalet ve ekonomiyle ilgili kapitülasyonlarda değişiklikler yapmak üzere birer komisyon kurulması.”

Efendiler, İtilâf Devletlerinin ateşkes önerisiyle ilgili ilk notalarının içeriği incelendikten ve ikinci ayrıntılı notalarının içerdiği koşullar görüldükten sonra İstanbul hükûmeti de birlik olarak bize karşı yok edici girişim ve çalışmalarla yeni bir evre açtıkları yargısına varmak doğaldı. Buna karşı durumun çok ağır olduğunu düşünerek köklü büyük bir savaşıma hazırlanmak gerekiyordu.

Önce, bize önerilen koşulların niteliğini, millete ve dünya kamu oyuna, açıklamak uygun idi. Bunlarla ilgili görüşlerimi Bakanlar Kuruluna duyurdum.

Her iki notaya, 5 Nisan 1922 tarihinde verdiğimiz karşılığın temel noktalarını, hatırlatayım:

Ateşkesi ilke olarak kabul ettik. Ama temel koşul olarak ateşkesle birlikte boşaltma işlemine hemen başlanmasını, çok gerekli saydık. Ateşkes sürecinin Anadolu'nun boşaltılması süresi gibi dört ay olmasını önerip boşaltma bittiğinde barışın ilk görüşmeleri sonuçlanmamış olursa, ateşkesin kendiliğinden üç ay daha uzatılmasını uygun bulduk.

Tahliyenin tarzı icrası için de teklifimiz şu idi:

Mütareke mebdeinden itibaren ilk on beş gün zarfında Eskişehir-Kütahya-Afyon Karahisar hattı umumisinin ve mütareke mebdeinden dört ay zarfında İzmir dahi dahil olduğu halde, arazii meşgule, tamamen tahliye edilecektir.

Mütareke hakkındaki tekliflerimiz, Düveli Müttetikaca kabul edildiği takdirde, sulh tekliflerini tetkik için, üç hafta zarfında murahaslarımızı, takarrür edecek şehre, göndermeye amade olduğumuzu bildirdik.

*Bu notamıza, 15 Nisan 1338 de cevap verdiler. Bittabi menfi idi. Biz de 22 Nisanda buna cevap verdik. Bu cevabımızın nihayetinde, mütareke meselesinde mutabakat hâsıl olmasa bile, sulh müzakeratını tehir etmenin muvafık olmayacağını bildirdik. İzmitte bir konferans toplanmasını teklif ettik. Bu muhaberat dahi neticesiz kaldı. Beykozda veya Venedikte bir konferansın içtimai mükerrenen mevzuubahs oldu. **Fakat nihaî zaferimizin tahakkuku anına kadar, bunların hiçbir tahakkuk etmedi.***

Muhterem Efendiler, bizim Başkumandanlığımıza ait 5 Ağustos 1337 tarihli kanunun ayrıca bir tarihçesi vardır. Arzu buyurursanız, bu hususta heyeti âliyenizi biraz tenvir edeyim.

Başkumandanlık Kanunu, birinci defa 31 Teşrinievel 1337 de; ikinci defa 4 Şubat 1338 de; üçüncü defa 6 Mayıs 1338 de temdit edildi. Her defasında muhaliflerin günagün tenkidat ve tarizati vukubuldu. Bilhassa üçüncü temdidi, mühimce bir vak'a halinde oldu.

6 Mayıs 1338 gününe takaddüm eden günlerde, zamanı geldiği için kanunun temdidi, Mecliste mevzuubahs olmuş, ben; rahatsızlığım münasebetile Mecliste hazır bulunamamıştım. 5 Mayıs günü akşamı ikametgâhıma gelen Heyeti Vekile, vaziyeti şöyle izah etti: Mecliste muhalifler, benim; Başkumandanlıkla kalmamı istemiyorlar. Birçok münakaşalı müzakerattan sonra mesele, reye vazolunmuş, usulen lâzımgelen ekseriyet hâsıl olmamış yani Başkumandanlık Kanununun temdidi kabul edilmemiş. Heyeti Vekile bilhassa Erkaniharbiyei Umumiye Riyaseti ve Müdafaai Millîye Vekâleti - ki vaziyeti askeriyeyi yakından takip eden makamlardır - fevkalâde müteessir olmuşlar. Meclisin gösterdiği haleti ruhiye karşısında kendilerinin de vazifeye devamlarında bir fayda olmayacağını dermeyeran ederek, istifaya kalkıştılar.

*Ordu; Meclis reyini izhar ettiği dakikadan itibaren, kumandansız kalmıştı. Erkaniharbiyei Umumiye Reisi, ve Heyeti Vekilede de, istifa ettiği takdirde memleketin idarei umumîyesinde şayanı teemmül şedit bir buhranın vukuu gayrikabili içtinap idi. Onun için gerek Erkâniharbiyei Umumiye Reisine ve gerek Heyeti Vekileye daha yirmi dört saat sabır ve intizar eylemelerini rica ettim. Memleketin ve maksadı umumînin menfaati âliyesi namına, **ben de, Başkumandanlık vazifesini ifaya devam kararını verdim** ve bunu Heyeti Vekileye de bildirdim.*

Ertesi günü, yani 6 Mayıs 1338 de bir celsei hafiyede, Meclise izahat vereceğimi bildirdim. İzahattan evvel, Başkumandanlık aleyhinde söz söylemiş olan zevatın mülalealarını, Meclis zabıtlarını getirterek, birer birer tetkik etmiş bulunuyordum.

Efendiler, heyetinizi fazla yormamak için arzettiğim celsei hafiyedeki beyanatımı hulâsa ile iktifa edeceğim:

Boşaltmanın nasıl yapılacağı konusundaki önerimiz şu idi:

Ateşkesin ilk gününden başlayarak ilk onbeş gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyon kesimi ve ateşkesin ilk gününden başlayarak dört ay içinde İzmir de içinde olmak üzere, işgal altındaki, bütün topraklar boşaltılacaktır.

Ateşkesle ilgili önerilerimiz, İtilâf Devletlerince kabul edilirse, barış önerilerini incelemek için, üç hafta içinde delegelerimizi, kararlaştırılacak şehire, göndermeye hazır olduğumuzu bildirdik.

*Bu notamıza, 15 Nisan 1922 de karşılık verdiler. Elbette olumsuzdu. Biz de 22 Nisanda buna karşılık verdik. Bu karşılığımızın son bölümünde, ateşkes sorununda uyuşma olmasa bile, barış görüşmelerini ertelemenin uygun olmayacağını bildirdik. İzmitte bir konferans toplanmasını önerdik. Bu yazışmalar da sonuçsuz kaldı. Beykozda ya da Venedikte bir konferansın toplanması birkaç kere sözkonusu oldu. **Ama kesin sonuç veren zaferimizin gerçekleştiği ana kadar, bunların hiçbir gerçekleşmedi.***

Muhterem Efendiler, bizim Başkomutanlığımızla ilgili 5 Ağustos 1921 tarihli kanunun kendine özgü kısa bir tarihi vardır. İsterseniz, bu konuda yüksek topluluğunuzu biraz aydınlatayım.

Başkomutanlık Kanunu, birinci kez 31 Ekim 1921 de; ikinci kez 4 Şubat 1922 de; üçüncü kez 6 Mayıs 1922 de uzatıldı. Her keresinde bize karşı olanların türlü türlü eleştirileri ve iğneli sözleriyle karşılaşıldı. Özellikle üçüncü uzatma, önemlice bir olay gibi oldu.

6 Mayıs 1922 nin hemen öncesinde, vakti geldiği için kanunun uzatılması, Mecliste sözkonusu olmuş, ben; rahatsızlığım nedeniyle Mecliste bulunamamıştım. 5 Mayıs günü akşamı konutuma gelen Bakanlar Kurulu, durumu şöyle anlattı: Mecliste bize karşı olanlar, benim; Başkomutanlıkta kalmamı istemiyorlar. Birçok tartışmalı görüşmelerden sonra konu, oylanmış, gereken çoğunluk sağlanmamış yani Başkomutanlık Kanununun uzatılması kabul edilmemiş. Bakanlar Kurulu özellikle Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı - ki askerlikle ilgili durumları yakından izleyen yerlerdir - pek çok üzülmüşler. Meclisin bu tutumu karşısında kendilerinin de görevi sürdürmelerinde bir yarar olmayacağını ileri sürerek, çekilmeye kalkıştılar.

*Ordu; Meclisin oyu belli olduğu dakikadan başlayarak, komutansız kalmıştı. Genelkurmay Başkanı ve Bakanlar Kurulu da, çekilirse memleketin genel yönetiminde düşündürücü ağır bir bunalım oluşması kaçınılmazdı. Onun için gerek Genelkurmay Başkanından ve gerek Bakanlar Kurulundan yirmi dört saat daha güçlüğe katlanmalarını ve beklemelerini rica ettim. Memleketin ve genel amacın yüksek yararı adına, **ben de, Başkomutanlık görevini yapmayı sürdürmeye karar verdim** ve bunu Bakanlar Kuruluna da bildirdim.*

Ertesi günü, yani 6 Mayıs 1922 de bir gizli oturumda, Meclise açıklama yapacağımı bildirdim. Açıklama yapmadan önce, Başkomutanlığa karşı söz söylemiş olanların düşüncelerini, Meclis tutanaklarını getirterek, birer birer incelemiş bulunuyordum.

Efendiler, sizleri çok yormamak için sözünü ettiğim gizli oturumda söylediklerimi özetlemekle yetineceğim:

Başkumandanlık Kanununun tarihçesi

Başkomutanlık Kanununun kısa tarihi

Memleketin menfaati âliyesi namına Başkumandanlık vazifesini ifaya devam kararını verdim

Memleketin yüksek yararı adına Başkomutanlık görevini yapmayı sürdürmeye karar verdim

"Efendiler, dedim, Başkumandanlık ve Başkumandanlık Kanunu meselesinde, mebdinde olduğu gibi, bugün de, kanunun, ademi lüzumundan yahut lüzumu tadilinden bahseden, ve Başkumandanlığın mevcudiyetinden müşteki olan, zevat vardır. Bu müştekiilerin, daima aynı zevat olduğu görülmektedir. Ben, lüzumsuz bir mevkiin, bir makamın mutlaka idamesi taraftarı değilim. Herhangi bir makamın, lâyüs'el olacak salâhiyetlere malikiyetini, temin edecek kanunların da taraftarı değilim. Ancak, Başkumandanlık makamının ve bu makama salâhiyet bahşeden kanunun lüzum ve ademi lüzumuna karar verebilmek için vaziyeti umumîyenin, vaziyeti askerîyenin, lâyıkıyla tetkik ve mütaleası icap eder. Bu noktaya dair kanaatimi arzetmeden evvel Başkumandanlığın ve Kanununun ademi lüzumu hakkında söz söylemiş olan zevatın, bazı ifadelerini hep beraber mütalea edelim.

Meselâ; Salih Efendi (Erzurum Meb'usu), benim, Meclisin hakkını gaspettiğimi, gaspetmek istediğimi söyleyerek hakkı sarihimizi vermeyiz! diye fer-yat etmiş.

Efendiler, açık ifade edeceğim, beni mazur görünüz; herbirinizin salâhiyeti fevkalâde ile intihap olunmasına ve salâhiyeti fevkalâdeye malik bir Meclisin teşekkülüne ve bu Meclisin, memleketin mukadderatına vaziyet bir mahiyet iktisap etmesine çalışan, benim! Bunda muvaffak olmak için en yakın arkadaşlarımla fikir mücadelesi yaptım. Bütün hayatımı, mevcudiyetimi, bütün şeref ve haysiyetimi mehalike ilka ettim. Binaenaleyh bu, benim eserimdir. Ben, eserimi tezlil ile değil, ilâ ile muvazzafım. Salih Efendiden hiç olmazsa, beni de kendisi kadar olsun, bu Meclisin hukukile alâkadar farzetmesini rica ederim. Fazla bir şey istemem. Bu mütaleadan sonra Meclisin hakkını gaspetmek sözünü, tamamen Salih Efendiye ret ve iade ederim. Böyle bir şey mevzuubahs değildir ve olamaz.

Efendiler, Başkumandanlık meselesinin celsei hafiyede müzakeresi müna-sip olacağına dair bir takrir verilmiş. Bu da birçok suretlerle suitefsire uğramış. Meselenin açık celsede olması talep edilmiş, Karahisarî Sahip Meb'usu Mehmet Şükrü Bey, celsei hafiyelerle, milletten hakikati gizlemek arzu edildiğini söylemiş.

Bir defa, Türkiye Büyük Millet Meclisi, yalnız teşrî bir Meclisi Meb'usan değildir. Salâhiyeti icraiye de haiz bulunuyor. Böyle dahi olmasa; memleketin, devletin, her türlü umuruna ait mukarreratı, vaktinden evvel alenen mevzuubahs etmek, ifşa eylemek, dünyanın neresinde görülmüştür. Bahusus mevzuubahs mesele, düşman karşısında bulunan bir ordunun Başkumandanına ait olursa, bunu alenen müzakere ederek lehte olduğu gibi aleyhte de söylenen sözleri düşmana işittirmekte, menfaati memleket var mıdır? Başkumandanın ordu üzerinde, bilhassa düşman üzerinde hükmü, nüfuzu, çok büyük olmak lâzımdır. Hatta Hüseyin Avni Beyin, burada bahsettiği rahatsızlığının bile, düşman tarafından işitilmesi mahzurludur. Buna, ne lüzum vardı. Görüyorsunuz ki, meselenin celsei hafiyede müzakeresinden maksat, Mehmet Şükrü Beyin dediği gibi, hiçbir vakit hakikatleri milletten gizlemek noktai nazarına matuf değildir. Keşke, alenen müzakerede bir mahzur olmasaydı da Mehmet Şükrü Bey kürsüden istediklerini bağıra bağıra söyleseydi. Ben de Mehmet Şükrü Beyin sözlerindeki manayı, muzmerrati, millete izah ve tefsir etseydim. Şükrü Efendi bilsin ki, millet onun

"Efendiler, dedim, Başkomutanlık ve Başkomutanlık Kanunu konusunda, başlangıçta olduğu gibi, bugün de, kanunun, gereksizliğinden ya da değiştirilmesi gerektiğinden söz eden ve Başkomutanlığın varlığından şikayetçi olan, kişiler vardır. Bu şikâyetçilerin, hep aynı kimseler olduğu görülmektedir. Ben, lüzumsuz bir görevin, bir makamın ne olursa olsun sürdürülmesinden yana değilim. Herhangi bir görevin, sorumsuz yetkilerine sahip olmasını, sağlayacak kanunlardan da yana değilim. Ancak, Başkomutanlık görevi ve bu göreve yetki veren kanunun gerekliliği ve gereksizliğine karar verebilmek için genel durumun, askerlik durumunun, iyice incelenip gözden geçirilmesi gerekir. Bu noktayla ilgili düşüncelerimi bilginize sunmadan önce Başkomutanlığın ve Kanunun gereksizliği üzerinde söz söylemiş olanların, kimi sözlerini hep birlikte gözden geçirelim.

Örneğin; Salih Efendi (Erzurum Meb'usu), benim, Meclisin hakkını zorla aldığımı, zorla almak istediğimi söyleyerek açık hakkımızı vermeyiz diye yaygara koparmış.

Efendiler, açık konuşacağım, beni bağışlayınız; herbirinizin olağanüstü yetkilerle seçilmesine ve olağanüstü yetkiye sahip bir Meclisin kurulmasına ve bu Meclisin, memleketin kaderini elinde tutacak bir nitelik kazanmasına çalışan, benim. Bunda başarılı olmak için en yakın arkadaşlarımla düşünce savaşımı yaptım. Bütün hayatımı, varlığımı, bütün onur ve haysiyetimi tehlikelere attım. Demek ki bu, benim eserimdir. Ben eserimi alçaltmakla değil, yüceltmekle görevliyim. Salih Efendiden hiç olmazsa, beni de kendisi kadar olsun, bu Meclisin haklarıyla ilgilenir saymasını rica ederim. Daha çoğunu istemem. Bunları söyledikten sonra Meclisin hakkını zorla almak sözünü, olduğu gibi Salih Efendiye ret ve iade ederim. Böyle bir şey sözkonusu değildir ve olamaz.

Efendiler, Başkomutanlık sorununun gizli oturumda görüşülmesinin uygun olacağı yolunda bir önerge verilmiş. Bu da birçok yönden kötü yorumlara uğramış. Konunun açık oturumda görüşülmesi istenmiş. Afyon Meb'usu Mehmet Şükrü Bey, gizli oturumlarla, milletten gerçeği gizlemek istenildiğini söylemiş.

Bir defa, Türkiye Büyük Millet Meclisi, sadece yasama görevi yapan bir Meb' uslar Meclisi değildir. Yürütme yetkisi de vardır. Böyle olmasa bile; memleketin, devletin, her türlü işleriyle ilgili kararları, vaktinden evvel açık oturumlarda konuşmak, açığa vurmak, dünyanın neresinde görülmüştür. Özellikle söz konusu olan iş, düşman karşısında bulunan bir ordunun Başkomutanıyla ilgili olursa, bunu açık oturumda görüşerek ondan yana olduğu gibi ona karşı da söylenen sözleri düşmana işittirmekte, yarar var mıdır? Başkomutanın ordu üzerinde, özellikle düşman üzerinde etkisi, nüfuzu, çok büyük olmak gerekir. Hatta Hüseyin Avni Beyin, burada sözünü ettiği rahatsızlığının bile, düşman tarafından işitilmesi sakıncalıdır. Buna, ne gerek vardı. Görüyorsunuz ki, konunun gizli oturumda görüşülmesinden amaç, Mehmet Şükrü Beyin dediği gibi, hiçbir zaman gerçekleri milletten gizlemek düşüncesine yönelik değildir. Keşke, açık oturumda görüşülmesinin sakıncası olmasaydı da Mehmet Şükrü Bey kürsüden istediklerini bağıra bağıra söyleseydi. Ben de Mehmet Şükrü Beyin sözlerindeki anlamı, gizli anlamı, millete açıklayıp yorumlasaydım. Şükrü Efendi bilsin ki, millet onun gibi düşünmüyor. Şükrü Efendi bilsin ki onun dediği gibi komedi

gibi düşünmüyor. Şükrü Efendi bilsin ki, onun dediği gibi komedyayı oynatmıyoruz. Biz, buraya komedyayı oynatmak için toplanmadık. Efendiler, komedyayı oynayan ve oynatan Şükrü Efendinin kendisidir. Fakat emin olsun ki, biz o komedyaya kapılmayacağız. Şükrü Efendi oynamak ve oynatmak istediği komedyayı neticesinde, yakalandığı kanun pençesinden, ne kadar büyük bir tezellül ile kurtulduğunu, unutacak kadar çok zaman geçmemiştir.

Efendiler, Hüseyin Avni Bey, Başkumandanlık Kanunu aleyhinde idari kelâm ederken, birtakım sözler sarfetmiş. Meclisi Aliye, bu tarzı hareketle milleti rezil edeceksiniz! demiş. Miskinler sözünü kullanmış. Vazifeler şahıslarla olmaz; şahıs yoktur, millet vardır tarzında düsturlar dermeyen etmiş.

Gerçi, asıl olan millettir, heyeti içtimaiyedir. Onun da iradei umumiyesi, Mecliste mütecellidir; bu her yerde böyledir. Fakat, fertler de vardır. Meclis, memleket ve devlet işlerini fertlerle, şahıslarla, yapmaktadır. Her devletin umurunu tedvir eden şahıs ve şahıslar meydandadır. Hakikati, bimana nazariyatla inkâra mahal yoktur.

Efendiler, Hüseyin Avni Bey, ikide birde, birtakım manasız sözlerle beyanatımı kesiyordu. Kendisine ağır ihtarda bulundum. Meclisin, mahalle kahvesi olmadığını söyledim. Milletın kâbesi olan kürsüye, kendisinden hürmet ve riayet talep ettim.

Efendiler, söz söyleyen bir zat da Salâhattin Beydir. Salâhattin Bey, bize taarruz edip edemeyeceğimizi sormuş imiş.. biz de edeceğiz demişiz.. kendisi de edemeyeceksiniz! demiş.. ve en nihayet edememişiz!.. kendi sözü olmuş.

*Halbuki, taarruzun esbabı tehirini, lüzumu kadar muhtelif vesilelerle, izah ettiğimizi zannediyorum. Tekrar edeyim ki taarruz edeceğiz. Düşmanı vatanımızdan tard ve teb'it edeceğiz. Bu kararımızda sabit bulunuyoruz. Tereddüdü müstelzim hiçbir sebep, mutasavver değildir. Bundan başka Salâhattin Bey demiş ki, ordu haddi azamisine varmıştır. Evet, ordumuz mükemmeldir, fakat, haddi azamisine varmamıştır. Kendisi gibi bir asker arkadaşım, heyeti celileye bu tarzda beyanatta bulunabilmesi için, ordunun içyüzünü bilmesi lâzımdır. Halbuki, Salâhattin Bey, bundan çok uzaktır. Ordu ile yakından alâkadar olanların sözü, yalnız benim sözüm değil, bütün kumandanların sözü, kendisini tekzip etmektedir. Fakat şüphesiz, ordumuzu haddi lâyıkmına isal edeceğiz. Salâhattin Beyin mühim sözlerinden biri de, bizim en mühim vazifemiz, siyaset yapmaktır tarzındaki mütalesidir. **Hayır Efendiler, bizim mühim ve asıl olan vazifemiz, siyaset yapmak değildir. Bizim ve bütün memleket ve milletin bugün yegâne vazifesi, topraklarımızda bulunan düşmanı süngülerimizle tartetmektir.** Bunu yapamadıkça, siyaset bir lâfzı bimanadan ibaret kalır. Maahaza, bir dakika için, Salâhattin Beyin sözlerini kabul edelim! Buna, ben mâni miyim? Başkumandan mâni midir? Bu sözün Başkumandanlık Kanunıyla ne münasebeti vardır? Anlaşıyor ki bir mümanaat ve bir mübayenet mutasavverdir. Ben, millî maksadın, temini için, yegâne çarenin, muharebe ve muharebede muvaffakiyet olduğunu söylüyorum. Bütün kudretimizi, bütün menabîimizi, bütün varlığımızı orduya vereceğiz. İktidarımızı, dünyaya tanıtacağız ve ancak ondan sonra, milleti, insan gibi yaşatmak mümkün olacaktır! diyorum.*

oynatmıyoruz. Biz, buraya komedi oynatmak için toplanmadık. Efendiler, komedi oynayan ve oynatan Şükrü Efendinin kendisidir. Ama iyi bilsin ki, biz o komediye kapılmayacağız. Şükrü Efendinin oynamak ve oynatmak istediği komedi sonunda, **yakalandığı kanun pençesinden, ne kadar büyük bir alçalma ile kurtulduğunu, unutacak kadar çok zaman geçmemiştir.**

Efendiler, Hüseyin Avni Bey, Başkomutanlık Kanununa karşı konuşurken, birtakım sözler harcamış. Yüksek Meclise, bu davranışlarıyla milleti rezil edeceksiniz demiş. Miskinler sözünü kullanmış. Görevler kişilerle olmaz; kişi yoktur, millet vardır yollu kurallar ileri sürmüş.

Gerçi, temel olan millettir, toplumdur. Onun da genel iradesi, Mecliste belirir; bu her yerde böyledir. **Ama, bireyler de vardır.** Meclis, memleket ve devlet işlerini bireylerle, kişilerle, yapmaktadır. Her devletin işlerini çeviren kişi ve kişiler ortadadır. Gerçeği, anlamsız kuramlarla yadsımanın yeri yoktur.

Efendiler, Hüseyin Avni Bey, ikide birde, birtakım anlamsız lâflarla sözlerimi kesiyordu. Kendisini ağır sözlerle uyardım. Meclisin, mahalle kahvesi olmadığını söyledim. Milletın kâbesi olan kürsüye, saygı göstermesini ve ona uymasını istedim.

Efendiler, söz söyleyen birisi de Salâhattin Beydir. Salâhattin Bey, bize saldırıp saldıramıyacağımızı sormuş.. biz de saldıracamız demişiz.. kendisi de saldıramıyacaksınız! demiş.. ve en sonunda saldıramamışız! kendi dediği olmuş..

Oysa, saldırının erteleniş nedenlerini yeri geldikçe gereği kadar açıkladığımı sanıyorum. Tekrar edeyim ki saldıracamız. Düşmanı vatanımızdan çıkarıp kovacağız. Bu kararımızda direniyoruz. Kararsızlık gerektirecek hiçbir neden, düşünülemez. Bundan başka Salâhattin Bey demiş ki, ordu güçlenebileceği kadar güçlenmiştir. Evet, ordumuzun durumu çok iyidir, ama, en yüksek gücüne varmamıştır. Kendisi gibi bir asker arkadaşım, yüce topluluğunuza böyle söz söyleyebilmesi için ordunun içyüzünü bilmesi gerekir. Oysa, Salâhattin Bey, bundan çok uzaktır. Ordu ile yakından ilgili olanların sözü, yalnız benim sözüm değil, bütün komutanların sözü, kendisini yalanlamaktadır. Ama kuşkusuz, ordumuzu en yüksek güce ulaştıracağız. Salâhattin Beyin önemli sözlerinden biri de, bizim en önemli görevimiz, politika yapmaktır yoldaki düşüncesidir. **Hayır Efendiler, bizim önemli ve ana görevimiz, politika yapmak değildir. Bizim ve bütün memleket ve milletin bugün, tek görevi, topraklarımızda bulunan düşmanı süngülerimizle kovup atmaktır.** Bunu yapmadıkça, politika anlamsız bir kelime olarak kalır. Bununla birlikte, bir dakika için, Salâhattin Beyin sözlerini kabul edelim. Buna, ben engel miyim? Başkomutan engel midir? Bu sözün Başkomutanlık Kanunıyla ne ilgisi vardır? Anlaşıyor ki bir engelleme ve bir karşı olma durumu düşünülmektedir. Ben, millî amacın sağlanması için tek çarenin, savaş ve savaşta başarı olduğunu söylüyorum. Bütün gücümüzü, bütün kaynaklarımızı, bütün varlığımızı orduya vereceğiz. Gücümüzü, dünyaya tanıtacağız ve ancak ondan sonra, milleti, insan gibi yaşatmak mümkün olacaktır diyorum.

Salâhattin Bey, işte bu zihniyeti, aklınca siyaset yapmaya mâni tasavvur ediyor ve siyasetle halli mesele edileceği zehabında bulunuyor. Bir de, Salâhattin Bey diyor ki, bugünkü vaziyeti askerîyenin malolduğu masarifi tetkik etmek için, Başkumandanlığın mevcudiyeti bir hâildir.

Efendiler, bu doğru değildir. Başkumandan, Meclisi; menabii maliyeyi tetkikten ne vakit menetmiştir? Menabii varidatımızla ne yapabileceğimiz hakkındaki endişe, belki herkesten ziyade beni meşgul etmektedir. Yalnız, **ben, ordumuzun mevcudiyet ve kuvvetini, paramızla mütenasip bulundurmamak nazariyesini kabul edenlerden değilim; "paramız vardır, ordu yaparız; paramız bitti, ordu inhilâl etsin.."** .. benim için böyle bir mesele yoktur. Efendiler, para vardır veya yoktur, ister olsun ister olmasın, ordu vardır ve olacaktır. Bu noktada bir hatıramı da ihya edeyim; ben ilk defa bu işe başladığım zaman, en âkil ve mütefekkir yaşayan birtakım zevat bana sordular: Paramız var mıdır? Silâhımız var mıdır? Yoktur, dedim. O zaman, o halde ne yapacaksın? dediler. Para olacak; ordu olacak ve bu millet istiklâlini kurtaracaktır! dedim. Görüyorsunuz ki hepsi oldu ve olacaktır.

Birtakım Efendiler de; Başkumandan, millete angariye yaptırıyor demişler, halbuki kanunun memlekette angariyevi menettiğinden bahsetmişler. Bu doğrudur Efendiler; fakat ihtiyaç, tehlike, bize her şeyi meşru göstermektedir. Ordunun ihtiyacı, millete angariye yaptırmayı istilzam ediyorsa, bunu yapıyoruz ve **en doğru kanun, budur.** Milletın ve ordunun mağlûp olmaması için, kanun buna mânidir diye, lüzumlu gördüğüm tedbiri almakta tereddüt etmiyeciğim.

Efendim, Kara Vasıf Bey de demişler ki, her yerde başkumandan vardır. Fakat başkumandanlık için ayrıca bir kanun yoktur. Mevcut kavanini askeriyeye, her kumandanın olduğu gibi başkumandanın da vazife ve salâhiyetini tayin ve tahdit eder ve bunu, ulûm tayin ve tespit eder.

Malûmdur ki, devletler, muhtelif eşkâldeki hükûmetlerle idare olunurlar. Şekillerine göre, başlarında kiralatlar, imparatorlar, padişahlar bulunur. Bazılarının başlarında reisicumhurlar vardır. Böyle memleketlerde, başkumandan, devletin resikârında bulunan zat olur. Bu zat, başkumandanlık vazifesini, ya kendisi ifa eder, yahut birini tevkil eder. Bizim bugünkü şekli hükûmetimize göre, başkumandanlık, Meclisin şahsiyeti maneviyesinde mündemictir. Binaenaleyh, Meclis filân veya filân zatı başkumandan intihap ettiğini ifade edince bu ifadeye kanun derler. Kiral, padişah, imparatorun ifadesine irade dendiği gibi meclisten sadır olan iradatı millîyeye de, kanun namı verilir. Binaenaleyh kanun vardır. Bir meclisin, fevkalâde bir zamanda, kendisine fevkalâde vazife tevdi ettiği başkumandan; Kara Vasıf Beyin, kumandanların vazife ve salâhiyetlerini tayin ve tahdit ettiğini işaret ettiği Askerî Ceza Kanunule, Dahiliye Nizamnamesi çerçevesi dahilinde kalması lâzımgelen, bir kumandan değildir. Kara Vasıf Beyin, ulûm tayin ve tespit eder, dediği şey, büsbütün başkadır. Ulûm ve fününu askeriyeye; askerlik sıfatını ve başkumandan olacak zatta bulunması lâzımgelen evsafı ifade, izah ve talim eder. Yoksa, insanları başkumandanlığa tayin etmek, kumanda edilecek ordunun sahibi aslisi veya vükelâyı meşruası tarafından olur. Başkumandanlık evsafını haizim diyen her adamın o mevkie kendiliğinden gelebilmesinin ise manası büsbütün başkadır.

Salâhattin Bey, işte bu anlayışı, aklınca siyaset yapmaya engel sanıyor ve işlerin siyasetle bir çözüme bağlanabileceği kuruntusuna kapılıyor. Bir de Salâhattin Bey diyor ki, bugünkü askerlik durumunun kaç paraya patladığını incelemek için, Başkomutanlığın varlığı bir engeldir.

Efendiler, bu doğru değildir. Başkomutan, Meclisin; malî kaynaklarının incelenmesini ne vakit önlemiştir? Gelir kaynaklarımızla ne yapabileceğimiz, belki herkesten çok beni endişelendirmektedir. Yalnız, **ben, ordumuzun varlığını ve gücünü, paramızla orantılı bulundurmamak kuramını kabul edenlerden değilim; "paramız vardır, ordu yaparız; paramız bitti, ordu dağılsın.."** .. benim için böyle bir sorun yoktur. Efendiler, para vardır veya yoktur, ister olsun ister olmasın ordu vardır ve olacaktır. Bu noktada bir anımı da canlandırayım; ben ilk defa bu işe başladığım zaman, çok akıllı ve düşünür geçinen birtakım kişiler bana sordular: Paramız var mıdır? Silâhımız var mıdır? Yoktur, dedim. O zaman, öyleyse ne yapacaksın? dediler. Para olacak; ordu olacak ve bu millet bağımsızlığını kurtaracaktır dedim. Görüyorsunuz ki hepsi oldu ve olacaktır.

Birtakım Efendiler de; Başkomutan, millete angarya yaptırıyor demişler, oysa kanunun memlekette angaryayı yasakladığından sözetmişler. Bu doğrudur Efendiler; fakat gereksinim, tehlike, bize her şeyi meşru göstermektedir. Ordunun gereksinimleri, millete angarya yaptırmayı gerektiriyorsa, bunu yapıyoruz, ve en doğru kanun, budur. Milletın ve ordunun yenik düşmemesi için, kanun buna engeldir diye, gerekli gördüğüm önlemi almakta duraksamayacağım.

Efendiler, Kara Vasıf Bey de demişler ki, her yerde başkomutan vardır. Ama başkomutanlık için ayrıca bir kanun yoktur. Eldeki askerlik kanunları, her komutanın olduğu gibi başkomutanın da görev ve yetkisini belirtir ve sınırlar ve bunu, bilim belirtir ve saptar.

Bilinir ki, devletler, çeşitli biçimlerdeki hükûmetlerle yönetilir. Biçimlerine göre, başlarında krallar, imparatorlar, padişahlar bulunur. Kimilerinin başlarında cumhurbaşkanları vardır. Böyle memleketlerde, başkomutan, devletin başında bulunan kişi olur. Bu kişi, başkomutanlık görevini, ya kendisi yapar, ya da birini vekil eder. Bizim bugünkü hükûmet biçimimize göre, başkomutanlık, Meclisin özünde belirir. Bunun için, Meclis filân veya filân kişiyi başkomutan seçtiğini söyleyince buna kanun derler. Kral, padişah, imparatorun sözüne irade dendiği gibi Meclisten çıkan ulusal buyruntulara, kanun adı verilir. Demek ki kanun vardır. Bir meclisin, olağanüstü bir zamanda, kendisine olağanüstü görev verdiği başkomutan; Kara Vasıf Beyin, komutanların görev ve yetkilerini belirleyip sınırladığını söylediği Askerî Ceza Kanunule, İç Hizmet Tüzüğüyle bağlı kalması gereken, bir komutan değildir. Kara Vasıf Beyin, bilim belirtir ve sınırlar, dediği şey, büsbütün başkadır. Askerlik bilim ve tekniği; askerliğin ne olduğunu ve başkomutan olacak kişide bulunması gereken nitelikleri anlatır, açıklar ve öğretir. Yoksa, insanları başkomutanlığa, yönetilecek ordunun gerçek sahibi ya da kanunî vekilleri atar. Bende başkomutanlık nitelikleri vardır diyen her adamın o göreve kendiliğinden gelebilmesinin anlamı ise büsbütün başkadır.

Kara Vasıf Bey, bir de demiş ki, Başkumandan, cephenin gerisindeki umurla iştil etmesin! Bu fikir, hatadır. Cephenin insan mevcudile, gıdasile, libasile, silâh ve cephanesile ve sairesile alâkadar olan başkumandan, elbette bütün bunların geride bulunan menabiile alâkardır. Kara Vasıf Bey, bu, iddia ettiği fikri, hangi kitapta, hangi sahada, hangi yerde görmüş! Gerçi, hem cephe ile hem de geride birçok işlerle iştil etmek güçtür. Bir adam, hem cepheye kumanda edecek, muharebe idare edecek, hem de aynı zamanda geri menatıkta birçok şeylerin icraasını temin edecek. Bunu bir adam nasıl yapabilir? Şüphesiz yapar. Fakat yapar dediğim zaman Başkumandan bu an, cepheye kumanda eder. Sonra oradan kalkar filân yere gider, iâşe işini yapar; filân yere gider, ikmal işini yapar demek değildir. **Büyük işler deruhde etmemiş insanların, bu husustaki tereddütlerini, mazur görmelidir.** Bakınız size bir misal söyleyeyim: Ben, çok acemi kumandanlar gördüm. Meselâ, bir alay kumandanı, yeni fırka kumandanı olmuş; veya bir fırka kumandanı yeni kolordu kumandanı olmuş; biraz da tecrübesiz! Henüz iktisabı tecrübeye zaman bulamadan müşkül vaziyetler karşısında kalmış, müddeti ömründe bir fırkaya alışmış iken, düşman karşısında iki veya üç fırkaya birden kumanda mecburiyetinde bulununca, duçarı tereddüt ve müşkülât olması tabiidir. Bir fırkaya kumanda ettiği zaman mümkün olduğu kadar, bütün fırka cüzütalarını nazarı altında birleştirmek ve sevku idare etmek imkânına malik olan bir acemi kumandan, iki üç fırkanın nazarından uzak mevzilerde, muharebesini idareye mecbur olduğu zaman, kendi kendine, ben hangi fırkanın yanında bulunayım, onun mu, bunun mu? orada mı, burada mı? diye sorar...

Hayır! Ne orada bulunacaksın, ne de burada! Öyle bir yerde bulunacaksın ki, hepsini idare edeceksin. O zaman ben hiç birini lâyıkıyla göremem! der. Tabii göremezsin, elbette gözlerinle göremezsin! Akıl ve ferasetinle görmek lâzımdır.

Vasıf Bey, bir mütealesında demiş ki, biz Sakarya muharebesinden sonra, işte hâlâ kıpırdıyamadık, kıpırdıyamıyoruz. Bu söz, bazılarının bravo sesleriyle ve alkışlarla karşılanmış.

Efendiler, **bundan çok müteessir ve müteazzi oldum. Çok hicap duydum.** Ordunun kıpırdamamasını ve kıpırdamıyacağını iddia eden bir gafilin sözlerini alkışlamak, cidden çok gariptir. Rica ederim, bunu burada gömelim, kimse işitmesin!

İşte Efendiler, Başkumandanlığın ademi lüzumunu ispat etmek için söylenen sözlerin, bellibaşlıları bunlardan ibarettir. Benim de bu sözlere verebileceğim cevaplar işitildi. Bundan sonraki muhakeme ve karar Meclise aittir. Yalnız, bir hakikati nazarı dikkate vazetmek mecburiyetindeyim. Meclisi Alinin, Başkumandanlığın lüzumuna kani bulunduğuna şüphe olmamakla beraber, muhalefetin, hiçbir esasa müstenit olmayan tezahüratı, Meclis kararını, şayanı arzu olmayan bir noktada tezahür ettirdi. Bunun neticesi ne oldu, Efendiler; biliyor musunuz? Başkumandanlık iki gündür, muğlâk ve muallâk bulunuyor. Bu dakikada ordu, kumandansızdır. Eğer ben, orduya kumanda etmekte devam ediyorsam gayrıkannunî kumanda ediyorum. Mecliste tecelli eden reye göre, derhal kumandan keffiyet etmek isterdim ve Başkumandanlığımın hitam bulduğunu hükûmete iblâğ ettim. Fakat gayrıkabili telâfi bir fenalığa meydan bırakmamak mecburiyeti karşısında bulundum. Düşman karşısında bulunan ordumuz, başsız bırakılamazdı. **Binaenaleyh, bırakmadım, bırakamam ve bırakamıyacağım.**”

Kara Vasıf Bey, bir de demiş ki, Başkomutan, cephenin gerisindeki işlerle uğraşmasın. Bu düşünce, yanlışdır. Cephenin insan sayısı, bunların yiyeceği, giyeceği, silâhı ve cephanesile vb. ilgili bulunan başkomutan, elbette bütün bunların geride bulunan kaynaklarıyla da ilgilenir. Kara Vasıf Bey, ileri sürdüğü bu düşünceyi, hangi kitapta, hangi alanda, hangi yerde görmüş. Gerçi, hem cephe ile hem de geride birçok işlerle uğraşmak güçtür. Bir adam, hem cepheye komuta edecek, savaş yönetecek, hem de aynı zamanda geri bölgelerde birçok şeylerin yapılmasını sağlayacak. Bunu bir adam nasıl yapabilir? Kuşkusuz yapar. Ama yapar dediğim zaman Başkomutan şimdi, cepheye komuta eder. Sonra oradan kalkar filân yere gider, beslenme işini yürütür; filân yere gider ordunun eksiklerini tamamlama işini yapar demek değildir. **Büyük işler yüklenmemiş insanların, bu konudaki duraksamalarını, hoş görmelidir.** Bakınız size bir örnek vereyim: Ben, çok acemi komutanlar gördüm. Örneğin, bir alay komutanı, yeni tümen komutanı olmuş; ya da bir tümen komutanı yeni kolordu komutanı olmuş; biraz da deneyimsiz. Daha deneyim edinmeye zaman bulamadan güç durumlar karşısında kalmış, bir tümene alışmış iken, düşman karşısında iki veya üç tümene birden komuta etmek zorunda kalınca, duraksaması ve güçlük çekmesi doğaldır. Bir tümene komuta ettiği zaman mümkün olduğu kadar, bütün tümenin birliklerini olabildiğince gözü altında birleştirip yönetebilen bir acemi komutan, iki üç tümenin, gözünden uzak yerlerde, savaşını yönetmek zorunda olduğu zaman, kendi kendine, ben hangi tümenin yanında bulunayım, onun mu, bunun mu? orada mı, burada mı? diye sorar...

Hayır. Ne orada bulunacaksın, ne de burada. Öyle bir yerde bulunacaksın ki, hepsini yöneteceksin. O zaman ben hiçbirini gereği gibi göremem der. Elbette göremezsin, elbette gözlerinle göremezsin. Akılla ve anlayışınla görmek gerekir.

Vasıf Bey, bir konuşmasında demiş ki, biz Sakarya savaşından sonra, işte hâlâ kıpırdıyamadık, kıpırdıyamıyoruz. Bu söz, bazılarının bravo sesleriyle ve alkışlarla karşılanmış.

Efendiler, **bundan çok üzüntü ve acı duydum. Çok utanç duydum.** Ordunun kıpırdamamasını ve kıpırdamıyacağını ileri süren bir aymazın sözlerini alkışlamak, gerçekten çok tuhaftır. Rica ederim, bunu burada gömelim, kimse işitmesin.

İşte Efendiler, Başkomutanlığın gerekli olmadığını kanıtlamak için söylenen sözlerin, bellibaşlıları bunlardır. Benim de bu sözlere verebileceğim karşılıklar işitildi. Bundan sonra düşünüp karar vermek Meclisin işidir. Yalnız, bir gerçeği göz önüne sermek zorundayım. Yüce Meclisin, Başkomutanlığın gerektiğine inandığında kuşku olmamakla birlikte, muhalefetin, hiçbir temele dayanmayan davranışları, Meclis kararının, istenmiyen bir biçimde alınmasına yol açtı. Bunun sonucu ne oldu, Efendiler; biliyor musunuz? Başkomutanlık iki gündür, ne olacağı belirsiz bir durumda askıda bulunuyor. Bu dakikada ordu, komutansızdır. Eğer ben, orduya komuta etmeyi sürdürüyorsam kanuna aykırı olarak komuta ediyorum. Mecliste beliren oya göre, komutadan hemen el çekmek isterdim. Başkomutanlığımın son bulduğunu hükûmete bildirdim de. Ama giderilemez bir kötülüğe yol açmamak zorunluğu karşısında kaldım. Düşman karşısında bulunan ordumuz, başsız bırakılamazdı. **Bunun için, bırakmadım, bırakamam ve bırakamıyacağım.**”

Ordunun kıpırdamıyacağını iddia eden bir gafilin alkışlayanlar

Ordunun kıpırdamıyacağını ileri süren bir aymazın alkışlayanlar

Muhterem Efendiler, bu celsei hafiyede, muhaliflerin, hükûmeti ve orduyu yıkmak için ötedenberi kurcaladıkları daha birtakım mesail üzerinde, adeta mübazere tarzında münakaşalar oldu. Nihayet lüzumu gibi tenevvür eden Meclisi Ali, reyini şu yolda izhar etti: 11 ret, 15 müstenkife karşı 177 rey ile Başkumandanlık Kanununu temdit etti.

Ordumuzun kuvvei maneviye ve maddiyesi, amali milliyeyi kemali emniyetle istihsal edecek mertebeye vâsil olmuştur.

Efendiler, üç ay sonra, yani 20 Temmuz 1338 tarihinde, tekrar Başkumandanlık Kanunu, usulen mevzuu müzakere oldu. Bu defa, Meclise vukubulan umumî beyanattımdan bir kısmını aynen arz etmeme müsaadenizi rica ederim. Demiştım ki: "Artık ordumuzun kuvvei maneviye ve maddiyesi, fevkalâde hiçbir tedbire ihtiyaç hissettirmeksizin, amali milliyeyi kemali emniyetle istihsal edecek mertebeye vâsil olmuştur. Bu sebeple fevkalâde salâhiyetlerin idamesine lüzum ve ihtiyaç kalmadığı kanaatindeyim.

*Bugün, zevalini görmekte memnun olduğumuz bu ihtiyacın, bundan sonra da tahassulünü görmemekle bahtiyar olacağız. Başkumandanlık makamının temadisi, olsa olsa Misakı Millîmizin ruhu aslîsile muterafık neticei kat'iyeye vâsil olacağımız güne kadar devam eder. Neticei mes'udeye emniyetle vâsil olacağımız, şüphiz yoktur. O gün; kıymetli İzmirimiz, güzel Bursamız, İstanbulumuz, Trakyaımız ana vatana iltihak etmiş olacaktır. O mes'ut günün hulûlünde, bütün milletle beraber, en büyük saadetleri idrakte müşerref olacağız. **Benim başkaca, ikinci bir saadetim olacaktır ki o da, davayı mukaddesemize başladığımız gün, bulunduğum mevkie rücu edebilmekliğim imkânıdır. Sinei millette serbest bir fert olmak kadar, dünyada bahtiyarlık var mıdır? Vakıfı hakayik olan, kalbü vicdanında manevî ve mukaddes, kazlardan başka zevk taşımayan insanlar için, ne kadar yüksek olursa olsun, maddî makamının hiçbir kıymeti yoktur."***

Efendiler, bu müzakerenin neticesi, bilâmüddet, Başkumandanlığın uhde-me tevdiine iktiran etti.

*
* *

Muhalif grubun Meclisteki faaliyeti

Muhterem Efendiler, muhalif grubun Meclisteki faaliyeti, bizi biraz daha kendisile iştigal ettirecektir. İkinci Grup unvanını takınan muhalif hizip, menfi mukavemetlerini, uzun müddet tecrübe etti. İcra Vekillerinin sureti intihabına dair 8 Temmuz 1338 tarihli kanunla İcra Vekillerinin ve İcra Vekilleri Reisinin doğrudan doğruya Meclisçe reyi hafî ile intihabları temin olundu. Bu suretle, İcra Vekilleri Riyasetinden, bilfiil uzaklaştırılmış olduğum gibi, vekillerin de benim göstereceğim namzetler meyhanından intihap olunması kaydı refedilmiş oldu.

Rauf Bey İcra Vekilleri Heyeti Reisi oldu

Muhalif grup, bundan sonra taarruza geçti. Rauf Beyi İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine geçirmeğe teşebbüs etti. Bunda muvaffak da oldu. Muhaliflerin muzmerratını anlıyordum. Bununla beraber, Rauf Beyi nezdime davet ettim. Meclis ekseriyetinin kendisini İcra Vekilleri Reisi intihap etmeye mütemayil olduğunu, bunun bence de münasip görüldüğünü söyledim. Rauf Bey, mütereddit bir vaziyet gösterdi. Heyeti Vekile Riyasetinin bir vazifesi yoktur, dedi. Rauf Bey demek istiyordu ki, Büyük Millet Meclisinin Reisi, Vekiller Heyetinin de reisi tabüsidir. Heyeti Vekile mukarreratı, onun tarafından tasdik edilmedikçe mer'i olmaz. Buna nazaran, İcra Vekilleri Reisinin bir salâhiyeti ve serbestisi yoktur. Filhakika, Teşkilâtı Esasiye Kanunu mucibince öyle idi. Maahaza, binnetice İcra Vekilleri

Muhterem Efendiler, bu gizli oturumda, muhaliflerin, hükûmeti ve orduyu yıkmak için ötedenberi kurcaladıkları daha birtakım işler üzerinde, hemen hemen çarpışmayı andıran tartışmalar oldu. Sonunda gereği gibi aydınlanan Yüce Meclis, oyunu şu yolda belirledi: 11 red, 15 çekimsere karşı 177 oyla Başkomutanlık Kanununun süresini uzattı.

Efendiler, üç ay sonra, yani 20 Temmuz 1922 tarihinde, tekrar Başkomutanlık Kanunu, gerektiği için yeniden görüşme konusu oldu. Bu kez, Mecliste yaptığım konuşmadan bir parçayı olduğu gibi bilginize sunmama izin vermenizi rica ederim. Demiştım ki: "Artık ordumuzun tinsel ve nesnel gücü, olağanüstü hiçbir önleme gereksinim duymaksızın, ulusal emelleri tam güvenle elde edebilecek aşamaya gelmiştir. Bu nedenle olağanüstü yetkilerin sürdürülmesine gereklilik kalmadığı kanısındayım.

*Bugün, ortadan kalktığını görmekte sevindiğimiz bu gereksinimin, bundan sonra da ortaya çıktığını görmemekle mutlu olacağız. Başkomutanlık görevi, olsa olsa Ulusal Andımızın özüne uygun kesin sonuca ulaşacağımız güne kadar sürer. Mutlu sonuca güvenle ulaşacağımıza, kuşku yoktur. O gün; değerli İzmirimiz, güzel Bursamız, İstanbulumuz, Trakyaımız ana vatana katılmış olacaktır. O mutlu gün gelince, bütün milletle birlikte, en büyük mutluluklara erişmekle onur kazanacağız. **Benim başkaca, ikinci bir mutluluğum olacaktır ki o da, kutsal dâvamıza başladığımız gün, bulunduğum yere dönebilmekliğimdir. Ulusun bağrında özgür bir birey olmak gibi, dünyada mutluluk var mıdır? Gerçekleri bilen, gönlünde ve özünde tinsel ve kutsal tatlardan başka tat taşımayan insanlar için, ne kadar yüksek olursa olsun, nesnel makamların hiçbir değeri yoktur."***

Efendiler, bu görüşmelerin sonunda, başkomutanlığın bana süresiz olarak verilmesi kararlaştırıldı.

*
* *

Muhterem Efendiler, muhalif grubun Meclisteki çalışmaları, bizi biraz daha kendisile uğraştıracaktır. İkinci Grup adını takınan muhalifler, olumsuz direnmelerini, uzun süre denediler. Bakanların seçilme yöntemini gösteren 8 Temmuz 1922 tarihli kanunla Bakanların ve Bakanlar Kurulu Başkanının doğrudan doğruya Meclis tarafından ve gizli oyla seçilmeleri sağlandı. Böylelikle, Bakanlar Kurulu Başkanlığından, uzaklaştırılmış olduğum gibi, bakanların da benim göstereceğim adaylar arasından seçilmesiyle ilgili kural da kaldırılmış oldu.

Muhalif grup, bundan sonra saldırıya geçti. Rauf Beyi Bakanlar Kurulu Başkanlığına getirmeye girişti. Bunda başarılı da oldu. Muhaliflerin art niyetlerini anlıyordum. Bununla birlikte, Rauf Beyi yanıma çağırdım. Meclis çoğunluğunun kendisini Bakanlar Kurulu Başkanı, seçmek eğiliminde olduğunu, bunun bence de uygun görüldüğünü söyledim. Rauf Bey, duraksar bir tavır aldı. Bakanlar Kurulu Başkanlığının bir görevi yoktur, dedi. Rauf Bey demek istiyordu ki, Büyük Millet Meclisinin Başkanı, Bakanlar Kurulunun da doğal başkanıdır. Bakanlar Kurulu kararları, onun tarafından onanmadıkça yürürlüğe girmez. Buna göre, Bakanlar Kurulu Başkanının bir yetkisi ve özgürlüğü yoktur. Gerçekten, Anayasa gereğince öyle idi. Böyle olmakla birlikte, sonunda Bakanlar Ku-

Ordumuzun mali ve nesnel gücü, ulusal emelleri tam güvenle elde edebilecek aşamaya gelmiştir

Muhalif grubun Meclisteki çalışmaları

Rauf Bey Bakanlar Kurulu başkanı oldu

Riyasetini kabul etti. Rauf Bey, 12 Temmuz 1338 tarihinden 4 Ağustos 1339 tarihine kadar bu vazifede kaldı.

Efendiler, bir nokta, nazarı dikkatinizi celbetmiştir. Kara Vasıf Beyle Rauf Bey, muhalefetin teşkilinde, takviye ve idaresinde, ilk günden, beraber, ve müdir bulunuyorlar. Fakat Rauf Bey, açıktan İkinci Gruba geçmiyerek, bizim içimizde kalmak vaziyetini ihtiyar ediyor. Bu hal, üç sene devam etti. Rauf Bey, nihayet kendi tabiri veçhile "zahiren beraber bulunmaya imkân kalmadığı zaman" ayrılığını ilân etmek mecburiyetinde bulundu.

Efendiler, muhaliflerin, Mecliste ordu aleyhine açtıkları cereyan, devam ediyordu. Mütemediyen ve hararetli bir tarzda, ordunun taarruz kabiliyeti olmadığından ve artık siyâsi tedabirle hal ve intacı mesele zarurî bulunduğundan kuvvetli bir tarzda bahsediyorlardı.

Hakikati halde ordumuz, ihtiyacat ve noksanlarını ikmal etmek üzere bulunuyordu. Ben, daha Haziran evasıtında taarruza karar vermiştim. Bu karardan, Cephe Kumandanı ile Erkânıharbiyei Umumiye Reisi ve Müdafaa-i Millîye Vekili, yalnız, bunlar haberdar bulunuyorlardı. Arzettiğim tarihlerde, İzmit, Adapazarı istikametinde bir seyahat vesilesile hareket ettiğim zaman, Ankarada, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleriyle görüştüğümden sonra, o zaman Müdafaa-i Millîye Vekili bulunan Kâzım Paşa Hazretlerini Sarıköy istasyonuna kadar beraber götürerek oraya davet ettiğim Cephe Kumandanı İsmet Paşa Hazretleriyle birlikte taarruz için istihzaratın sürati ikmalî hakkında mukarrerat ittihaz ettik

Efendiler artık büyük taarruzdan bahsetmek zamanı geldi. Bilirsiniz ki, Sakarya meydan muharebesinden sonra, düşman ordusu, büyük ve kuvvetli bir grupla Afyon Karahisar-Dumlupınar arasında bulunuyordu. Diğer kuvvetli bir grubu de Eskişehir muntkasında idi. Bu iki grup arasında, ihtiyatları vardı. Sağ cenahını, Mendres havalisinde bulundurduğu kuvvetlerle; ve sol cenahını da İznik gölü şimal ve cenubundaki kuvvetlerle muhafaza ediyordu. Denilebilir ki, düşman cephesi, Marmaradan Mendrese kadar uzuyordu.

Düşman ordusu teşkilâtı; üç kolordu ve bazı müstakil kıtaat halinde idi. Üç kolordusu on iki firkadan mürekkep ve müstakil kıtaat ayrıca üç firkaya bağlı olmakta idi. Biz, Garp Cephesindeki kuvvetlerimizi, iki ordu halinde teşkil ve tensik etmiş idik. Bundan maada, doğrudan doğruya cepheye merbut teşkilâtımız da vardı. Bizim bütün kıtaatımız on sekiz fırka teşkil ediyordu. Bundan başka üç firkalı bir süvari kolordumuz ve daha zayıf mevcutlu ayrıca iki süvari firkamız vardı. Teşkilâtı muhtelif olan muhasım iki ordu mukayese edilirse, tarafeyn insan ve tüfek kuvvetleri, takriben yekdiğerine muadil bulunuyordu. Yalnız Yunan ordusunun makinalı tüfek, top, tayyare, vesaiti nakliye, cephane ve fennî malzeme noktai nazarından, dünyanın serbest ve müzahir sanayiine istinat etmek itibarile, mahsûs tefevvuku vardı. Diğer taraftan, bizim ordumuz süvari miktari itibarile tefevvuku haiz bulunuyordu.

Burada, bilmünasebe bir noktayı kaydetmeliyim. Ordularımızdan birinin, İkinci Ordunun Kumandanı elyevm Şûrayı Askerî Azasından Şevki Paşa Hazretleri idi. Birinci Ordumuzun kumandasını Maltadan gelmiş olan İhsan Paşaya vermiş idik. İhsan Paşanın, kendisini Divanı Harbe kadar isal eden nabeca ef'al ve harekâtından dolayı Ordu Kumandanlığından uzaklaştırılması lâzımgeldi.

Taarruz kararı

Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşanın ihdas ettiği vaziyetler

ruhu Başkanlığını kabul etti. Rauf Bey, 12 Temmuz 1992 tarihinden 4 Ağustos 1923 tarihine kadar bu görevde kaldı.

Efendiler, bir nokta, dikkatinizi çekmiştir. Kara Vasıf Beyle Rauf Bey, muhalefetin kurulmasında, güçlendirilip yönetiminde, daha ilk günden, birlikte oluyorlar ve yöneticilik yapıyorlar. Ama Rauf Bey, açıktan açığa İkinci Gruba geçmiyerek, bizim içimizde kalmak durumunu yeğliyor. Bu durum, üç sene sürdü. Rauf Bey, sonunda kendi deyimile bizimle "birlikmiş gibi görünme olanağı kalmadığı zaman" ayrı olduğunu açığa vurmak zorunda kaldı.

Efendiler, muhaliflerin, Mecliste orduya karşı açtıkları akım, sürüyordu. Durmadan ve ateşli ateşli, ordunun saldırı yeteneği olmadığından ve artık sorunun politik önlemlerle çözümlenip sonuçlandırılmasının zorunlu olduğundan vurgulaya vurgulaya sözediyorlardı.

Gerçekte ordumuz, gereksinim ve eksiklerini tamamlamak üzere idi. Ben, daha Haziran ortalarında saldırmaya karar vermiştim. Bu kararımı, Cephe Komutanı ile Genelkurmay Başkanı ve Millî Savunma Bakanı, yalnız, bunlar biliyorlardı. O tarihlerde, İzmit, Adapazarı doğrultusunda bir geziye gidiyor gibi yola çıktığım zaman, Ankarada, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleriyle görüştüğümden sonra, o zaman Millî Savunma Bakanı olan Kâzım Paşa Hazretlerini Sarıköy istasyonuna kadar birlikte götürerek oraya çağırdığım Cephe Komutanı İsmet Paşa Hazretleriyle birlikte saldırı için hazırlıkların hızla tamamlanması ile ilgili kararlar aldık.

Efendiler, artık büyük saldırıdan sözetmek zamanı geldi. Bilirsiniz ki, Sakarya meydan savaşından sonra, düşman ordusu, büyük ve kuvvetli bir grupla Afyon-Dumlupınar arasında bulunuyordu. Bir başka kuvvetli grubuyla da Eskişehir bölgesinde idi. Bu iki grup arasında, yedekleri vardı. Sağ kanadını, Menderes dolaylarında bulundurduğu kuvvetlerle; ve sol kanadını da İznik gölü kuzey ve güneyindeki kuvvetlerle koruyordu. Denilebilir ki, düşman cephesi, Marmaradan Mendrese kadar uzuyordu.

Düşman ordusu kuruluşu; üç kolordu ve birtakım bağımsız birliklerden oluşuyordu. Üç kolordusunda oniki tümen vardı ve bağımsız birlikler de üç tümen kadar tutuyordu. Biz, Batı Cephesindeki kuvvetlerimizi, iki ordu olarak örgütlemiş ve düzenlemiştik. Bundan başka, doğrudan doğruya cepheye bağlı örgütlerimiz de vardı. Bizim bütün birliklerimiz onsekiz tûmendî. Bundan başka üç tûmenli bir atlı kolordumuz ve ayrıca er sayıları daha az iki atlı tûmenimiz vardı. Başka başka kuruluştaki iki düşman ordu karşılaştırılırsa, iki tarafın insan ve tüfek güçleri, aşağı yukarı birbirine denk bulunuyordu. Yalnız Yunan ordusunun makinalı tüfek, top, uçak, taşıt aracı cephane ve teknik gereçler bakımından, dünyanın özgür ve çok büyük endüstrisine dayanmak nedeniyle, hissedilir üstünlüğü vardı. Öbür yandan, bizim ordumuz atlı sayısı bakımından üstündü.

Burada, sırası gelmişken bir noktayı belirtmeliyim. Ordularımızdan birinin, İkinci Ordunun Komutanı şimdi Askerî Danışma Kurulu üyelerinden Şevki Paşa Hazretleri idi. Birinci Ordumuzun komutasını Maltadan gelmiş olan İhsan Paşaya vermiş idik. İhsan Paşanın, kendisini Askerî Mahkemeye kadar götüren yersiz

Saldırma kararı

Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan Paşanın yarattığı durumlar

Filhakika, Ali İhsan Paşa, ordunun inzibatını ve idarei umumiyesini çıkmaz bir yola düşürecek surette bir hattı hareket takip etti. Meselâ; ordusunda madun kumandanları, mafevk kumandanlara itaatsizliğe sevkedecek vaziyetler ihdas etti.

Meselâ; ambarlarının mevcudunu, günlerce haber vermiyerek ve haber verdirmiyerek, umumî işe buhranı hükümferma olduğu bir sırada ansızın ambarlarının mevcudu kalmadığını ve açlık tehlikesi bulunduğunu bildirdi.

Madun kumandanların itaatsizlik ve vazifesizliğini terviç ve teşvik sistemine dahil olarak, ordunun itaat ve hissi vazifesile oynayacak kadar entrikaya müstait olduğu kanaatini hâsıl ettirdi.

Ali İhsan Paşanın mahsûs olan evsafi farikasından başlıcalan şunlardı:

En küçük kademeye kadar bütün ordusuna, ehemmiyetli ehemmiyetsiz her işin ve her kararın ancak kendi tarafından verilebileceğini telkin ederek, bütün ordusunda, yalnız kendisinin sahibi kudret olduğunu zannettirmek. Büyüklüklerine mütefevvik olduğunu herkese ispat etmek endişesinde bulunmak. Büyüklüklerinin gerek resmî iş ve gerek hususî hattı hareket noktaî nazarından itibarlarını düşkün olmasını araştırmak. Muharebe noktaî bazınan tedbir isabet ve âsapta kuvvet cihetile kendisini tecrübe fırsat bulunmamış olmakla beraber bu hususta anlaşılabilir karakteri şu idi: Herhangi bir ademi muvaffakiyeti behemehal madununa veya mafevkin yüklemek imkânını daima düşünmesi. İhsan Paşa, rıfku nezaketle muameleden daha ziyade sert ve resmî muamele ile istihdam olunmayı lüzumlu gösterir.

Ali İhsan Paşanın tabiat ve ahlâkı hakkında Erkânıharbiyesi Reisi olup istifa mecburiyet hissedilen Kaymakam Halit Beyin (bilâhare Kastamonu Meb'usu olmuştur) Garp Cephesi Kumandanlığına verdiği 20 Kânunusani 1338 tarihli resmî bir raporunun bazı fıkralarını aynen arzedeceğim. Halit Bey, Harbi Umumide, Irakta da Ali İhsan Paşa ile beraber bulunmuştu. Bahsettiğim raporda şu cümleler vardır:

Kumandanım Ali İhsan Paşa Hazretlerinin geldiği gündenberi madun kumandanların izzetinefsini ve şevki vazifesini kırarak muameleler yapması ve cereyan eden muhaberrattan müsteban buyurulmuş olacağı veçhile cepheye karşı maduna hissettirecek derecede gayrimakul bir muhabere kapısı açması, benlik kokusu hissedilen mütalea yarışına girişmesi, kâinatın takdir ve hürmet ettiği cephe karargâhının nüfuzunu azaltmak istediğini işrab eder bir hattı hareket takip etmesi, beni cidden düşündürdü ve müteessir etti. Muamelâtını imkân nispetinde tadile çalıştım. Fakat yine büyük bir fark göremedim.

Ahlâkında mündemîç teferriit daiyesi, hırsı şöhret, fartı haset, son derece bir hodbinlik saikasile baş olmak istediği, muamelâtından ve madun kumandanlar yanında nifakcuyane sözlerinden istidlâl olunuyordu. 11 inci Firka Kumandanı.....istifamı işittikten sonra bana mahremane şifahen (Ali İhsan Paşanın Maltada iken halâsı için Ferit Paşaya mektuplar yazdığını ve alenen İngiliz Mandasını kabul için saatlerce kendi muvacehesinde beyanatta ve münakaşalarda bulunduğunu) söyledi. Bu ifadeyi hattı hareketine nazaran calibi nazar buldum.....madundan gelen bazı evrakı cepheye, cepheden geleni maduna aynen tebliğ ederek itimadı müteakabil hislerini rahnedar etmek tarzı hareketi de, ayrıca calibi nazardır. Meselâ, Şeyhelvan Dağının ziyâ hakkındaki muhaberratın aynen Beşinci Kolorduya ve Beşinci Kolordudan yazılan bazı raporların aynen cepheye yazılması gibi, buna rağmen mezkûr hâdisenin mesuliyetini, Beşinci Kolordu Kumandanına tahmil etmesi ve müşarileyhten cepheye şikâyetle bulunması şimeî âmiriyetle kabili

işleri ve davranışlarından dolayı Ordu Komutanlığından uzaklaştırılması gerekti. Gerçekte, Ali İhsan Paşa, ordunun düzenini ve genel yönetimini çıkmaz sokacak davranışlarda bulundu. Örneğin; ordusunda ast komutanları, üst komutanların emirlerini dinlememeye sürükleyecek durumlar yarattı.

Söz gelişi; ambarlarında bulunan şeyleri, günlerce bildirmiyerek ve bildirtmiyerek, genel yiyecek sıkıntısı çekildiği bir sırada birdenbire ambarlarında yiyecek kalmadığını ve açlık tehlikesi bulunduğunu bildirdi.

Ast komutanları emir dinlememeye ve görev yapmamaya kışkırtmak ve böyle davrananları tutmak yoluyla, ordunun emre uyma ve görev duygusuyla oynayacak kadar dalavereye yatkın olduğu kanısını uyandırdı.

Ali İhsan Paşanın kendisini başkalarından ayırdeden kendine özgü niteliklerinin başlıcaları şunlardı:

En küçük birliklere kadar bütün ordusuna, önemli önemsiz her işin ve her kararın ancak kendi tarafından verilebileceği kanısını aşılıyarak, bütün ordusunda, yalnız kendisinin erk sahibi olduğu sanısını uyandırmak. Üstlerinden daha üstün olduğunu herkese kanıtlama kaygısında bulunmak. Büyüklerinin hem resmî iş ve hem de özel davranışları bakımından saygınlıklarının düşkün olmasını araştırmak. Savaşta önlemlerinin yerindeliği ve sinir sağlamlığı yönlerinde kendisini denemeye fırsat bulunmamış ise de bu alanda anlaşılabilir karakteri şu idi: Herhangi bir başarısızlığın ne olursa olsun, hep, astlarına veya üstlerine yüklemenin yolunu araması. İhsan Paşa, astlarına tatlı ve yumuşak davranmaktan çok, sert ve resmî davranışlarla görev yaptırmayı gerekli sayar.

Ali İhsan Paşanın huyu ve ahlâkı konusunda, Kurmay Başkanı olup görevden çekilmek zorunluğu duyan Yarbay Halit Beyin (sonradan Kastamonu Meb'usu olmuştur) Batı Cephesi Komutanlığına verdiği 20 Ocak 1922 tarihli resmî bir raporunun kimi parçalarını olduğu gibi bilginize sunacağım. Halit Bey, Dünya Savaşında, Irakta da Ali İhsan Paşa ile beraber bulunmuştu. Sözü ettiğim raporda şu cümleler vardır:

Kumandanım Ali İhsan Paşa Hazretlerinin geldiği gündenberi ast komutanların onurunu ve görev yapma isteğini kırarak davranışlarda bulunması ve yapılan yazışmalardan anlaşılabilir olacağı gibi cephe komutanlığına karşı astlara sezdirecek ölçüde akıl almaz bir yazışma kapısı açması, benlik kokusu sezilen düşünce yarışına girişmesi, bütün dünyanın değer verip saygı gösterdiği cephe karargâhının etkisini azaltmak istediğini anlatır yollu bir tutum izlemesi, beni gerçekten düşündürdü ve üzdü. Davranışlarını elden geldiğince yumuşatmaya çalıştım. Ama yine büyük bir değişiklik göremedim.

Benliğine sinmiş yükselme kuruntusu, ün alma tutkusu, aşırı kıskançlık, sonsuz bir bencilik etkisiyle baş olmak istediği, davranışlarından ve alt komutanlar yanında harcandığı arabozucu sözlerinden anlaşılıyordu. 11 inci Tümen Komutanı.....görevden çekildiğimi işittikten sonra bana gizlice (Ali İhsan Paşanın Maltada iken kurtarılması için Ferit Paşaya mektuplar yazdığını ve açığa İngiliz Mandasını kabul için saatlerce kendi yanında konuşmalar ve tartışmalar yaptığını) söyledi. Bu sözleri Ali İhsan Paşanın davranışları açısından dikkat çekici buldum.....asttan gelen kimi yazıları cepheye, cepheden geleni asta olduğu gibi bildirerek karşılıklı güven duygularını zedeleyen davranışları da, ayrıca dikkat çekicidir. Örneğin, Şeyhelvan dağından düşman eline düşmesi ile ilgili cephe yazılarını olduğu gibi Beşinci Kolorduya ve Beşinci Kolordudan yazılan kimi raporların olduğu gibi cepheye yazılması gibi, buna karşın sözü geçen olayın sorumluluğunu Beşinci Kolordu Komutanına yüklemesi ve ondan cepheye yakınmalarda bulunması üst olma niteliği ile bağdaşmaz. Tevhidiefkâr gazetesinde yayımlattığı öyküleri arasında